

КАНСПЕКТЫ ЛЕКЦЫЙ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ “БЕЛАРУСЬ У ПОЛЬСКА-САВЕЦКІХ АДНОСІНАХ 1918–1939 ГГ.”

Магістратура **Всеобщая история**

Раздел 1 Беларускае пытанне ва ўмовах польска-савецкай вайны 1919–1920 гг.

Тэма 1.1 Уводзіны

План

1. Прадмет і задачы курса.
2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме курса.

1. Прадмет і задачы курса. З набліжэннем завяршэння Першай сусветнай вайны становілася ўсё больш відавочным, што па яе выніках у рэгіёне Цэнтральна-Усходняй Еўропы адбудуцца карэнныя перамены. Германія і Аўстра-Венгрыя рухаліся да свайго непазбежнага паражэння. Расія была істотна аслаблена ў сілу рэвалюцыйных падзей і пачынаўшайся грамадзянскай вайны. Яна вымушана была заключыць з краінамі Германскага блоку вельмі цяжкі Брэсцкі мір, у выніку чаго фактычна страціла статус вялікай дзяржавы. Рэальнай стала пагроза распаду трох вялікіх імперый рэгіёну, што павінна было прывесці да ўтварэння шэрагу новых незалежных дзяржаў. Краіны Антанты на завяршальным этапе вайны ў якасці сваёй мэты абвясцілі забеспячэнне права народаў на самавызначэнне. Ключавое значэнне для змянення карты Цэнтральна-Усходняй Еўропы мела польская праблема. У вядомых “14 пунктах” В. Вільсана гаварылася пра стварэнне незалежнай Польшчы, якая павінна была атрымаць выхад да мора, але ў сваіх этнічных граніцах. 3 чэрвеня 1918 г. лідары Францыі, Вялікабрытаніі і Італіі на сумеснай нарадзе заявілі, што “стварэнне адзінай і незалежнай Польшчы з выхадам да мора стварае адну з умоў трывалага і справядлівага міру і аднаўлення права ў Еўропе”.

Сярод народаў, якія ў той момант атрымлі шанс на стварэнне ўласнай дзяржаўнасці, былі і беларусы. 25 сакавіка 1918 г. была абвешчана незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі, 1 студзеня 1919 г. утварылася ССРБ. Эвалюцыя гэтых дзяржаўных утварэнняў у вялікай ступені вызначалася міжнародна-палітычнымі фактарамі. У першую чаргу палітыкай Савецкай Расіі і Польшчы. Абедзве дзяржавы імкнуліся ўсталяваць кантроль над Беларуссю. Гэтае імкненне вызначыла змест савецкай і польскай палітыкі на беларускім напрамку на працягу ўсяго міжваеннага перыяда. Спачатку гэтая барацьба мела ўзброеную форму ў час польска-савецкай вайны 1919–1920 гг. Пасля Рыжскага міра Савецкая Расія / СССР і Польшча працягнулі барацьбу за дамінаванне на тэрыторыі Беларусі. Гэтая барацьба з аднаго боку вызначала палітыку СССР у дачыненні да БССР. З другога – Польшчы ў

дачынненні да Заходняй Беларусі. Польшка-савецкая барацьба за падначаленне тэрыторыі Беларусі закончылася далучэннем Заходняй Беларусі да БССР.

Зыходзячы са сказанага вышэй прадметам курса з'яўляецца беларускі фактар ва ўзаемаадносінах паміж Савецкай Расіяй / СССР і Польшчай у міжваенны час. У ходзе вывучэння курса неабходна высветліць, якую ролю ў польска-савецкіх адносінах адыгрывала беларускае пытанне. Неабходна ўстанавіць, як мянялася значэнне беларускага пытання для фарміравання зместу савецка-польскіх адносін на працягу міжваеннага часу. У рамках курса намячаецца вызначыць формы і метады, з дапамогай якіх СССР і Польшча імкнуліся падначаліць свайму ўплыву Беларусь. Да ліку задач курса адносіцца і высвятленне ўплыву польска-савецкага супрацьстаяння на палітыку СССР у дачыненні да БССР, а Польшчы – да Заходняй Беларусі, характарыстыка палітыкі дзвюх дзяржаў у дачыненні да беларускага руху.

Ніжняя храналагічная граніца спецкурса вызначаецца момантам выхаду на міжнародную арэну такіх новых суб'ектаў міжнародных адносін як Савецкая Расія і Польшча, і пачаткам барацьбы паміж імі на беларускай геапалітычнай прасторы. У гэты ж час пачаўся працэс фарміравання беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці, што ў рашаючай ступені вызначыла характар польска-савецкага супрацьстаяння на беларускіх землях. Храналагічна завяршаецца курс далучэннем Заходняй Беларусі да БССР. Яно закончыла барацьбу паміж СССР і Польшчай за Беларусь на карысць савецкага боку.

2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме спецкурсу. Першыя працы па гісторыі савецка-польскіх адносін, якія з'явіліся ў савецкай гістарычнай навуцы ў 1920-я гады, насілі пераважна публіцыстычны і прапагандысцкі характар. Для савецкіх гісторыкаў той эпохі было характэрна вывучэнне знешняй палітыкі, у аснове якога ляжала імкненне выкрыць палітыку знешніх ворагаў СССР. Грунтоўную характарыстыку найбольш важных прынцыпаў савецкай палітыкі ў дачыненні да Польшчы даў у сваіх працах У. І. Ленін. Яго высновы аб агрэсіўнасці “буржуазна-памешчыцкай Польшчы” адносна да Савецкай Расіі сталі асноваю для развіцця савецкай гістарыяграфіі савецка-польскіх адносін міжваеннага часу. У працах савецкіх даследчыкаў даказвалася, што польская экспансія на беларускія землі была абумоўлена ў першую чаргу імкненнем пануючых у ёй класаў вярнуць адабраныя савецкаю ўладаю маёнткі, атрымаць рынкі для збыту прадукцыі польскай прамысловасці і захапіць неабходную для яе сыравіну. Прыкладам могуць служыць працы, у тым ліку, і беларускіх аўтараў міжваеннага перыяда: У. І. Пічэты, І. Ф. Лочмеля. Пасля Вялікай Айчыннай вайны савецкая гістарычная навука працягвала з пазіцыяй класавых інтарэсаў буржуазіі і памешчыкаў Польшчы тлумачыць узнікненне польска-савецкай вайны.

У постсавецкай гістарыяграфіі пры вызначэнні прычын узнікнення польска-савецкай вайны на першы план выходзіць міждзяржаўная барацьба Расіі і Польшчы за панаванне ва Усходняй Еўропе. Г. Ф. Матвееў указвае на намер бальшавікоў вярнуць геапалітычныя пазіцыі Расіі, з аднаго боку, і імкненне Польшчы вярнуць тэрыторыі, на якія яна мела “гістарычныя

правы”, як на фактары, якія выклікалі пачатак польска-савецкай вайны ў 1919 г. Блізкія пазіцыі адстойвае расійская даследчыца І. У. Міхуціна. У шэрагу работ беларускіх аўтараў, у тым ліку абагульняючых выданнях “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці”, у 2 т., “Гісторыя Беларусі”, у 6 т., паказана, што фарміраванне беларускай дзяржаўнасці адбывалася ў складаных і неспрыяльных міжнародна-палітычных умовах. У работах Р. Р. Лазько распрацавана канцэпцыя, згодна якой абвясчэнне ССРБ было непадзельна звязана з узнікненнем польска-савецкага канфлікта. Роля беларускага пытання ў польска-савецкіх адносінах у час вайны 1919–1920 гадоў разглядаецца і ў працах А. В. Ціхамірава.

Польская гістарычная навука яшчэ ў міжваенны час сфармулявала канцэпцыю, згодна якой Польшча сваім рухам на ўсход імкнулася забяспечыць уласную бяспеку. Такія польскія гісторыкі, як С. Кутшэба, С. Мацкевіч указывалі, што далучэнне “ўсходніх крэсаў” дазваляе стварыць “вялікую Польшчу”. Толькі такая Польшча магла выстаяць, заціснутая паміж Расіяй і Германіяй. Сучасная польская гістарыяграфія, А. Чубіньскі, Н. і С. Наленч, М. Кавальскі, тлумачаць польскую палітыку ў час польска-савецкай вайны імкненнем дабіцца карэнных перамен у міжнародна-палітычнай сітуацыі ва Усходняй Еўропе на карысць Польшчы. Асноўным элементам гэтых перамен павінна было стаць рашучае аслабленне пазіцый Расіі, без чаго немагчыма было забяспечыць сапраўдную бяспеку Польшчы.

Рыжскі дагавор на думку савецкіх гісторыкаў быў кампрамісам. І. У. Пічэта, П. Н. Альшанскі тлумачылі яго падпісанне савецкім бокам імкненнем забяспечыць мір для савецкіх і польскага народаў. Постсавецкая гістарыяграфія (С. М. Палтарак) разглядае Рыжскі дагавор зноў жа як кампрамісны. Гэты кампраміс адлюстроўваў суадносіны сіл на той момант. У сучаснай беларускай гістарыяграфіі з’явіліся фундаментальныя выданні, прысвечаныя Рыжскаму дагавору (Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921 – 1953 гг.: в 2 кн. – Мн: Беларуская навука, 2014. – 593 с.). Беларускія гісторыкі робяць асноўны акцэнт на падзел Беларусі па Рыжскаму дагавору. Сучасная польская гістарыяграфія (В. Рэзмер, В. Войдыло, З. Ковальскі) ўказвае на тое, што Рыжскі дагавор не дазволіў Польшчы дабіцца карэнных перамен у суадносінах сіл у рэгіёне на сваю карысць.

Пры даследаванні польска-савецкіх адносін пасля Рыжскага дагавора савецкая гістарыяграфія акцэнтавала ўвагу на агрэсіўным характары польскай палітыкі, імкненні да развязання новай вайны з савецкай дзяржавай. Ужо ў міжваенны час дадзеная канцэпцыя была сфармулявана ў работах К. Радака, С. Гесана і іншых. Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны яна атрымала развіццё ў працах П. Н. Альшанскага. Ён зыходзіць з традыцыйнага для савецкай гістарыяграфіі тэзіса, паводле якога антысавецкізм быў асновай польскай знешняй палітыкі ў 1920-е гг. Польшча абвінавачваецца ў недобрасумленным выкананні Рыжскага дагавора. У работах І. У. Міхуцінай савецкіх часоў разгледжаны савецка-польскія адносіны 1930-х гг. Ёю адзначаецца збліжэнне Польшчы з нацысцкай Германіяй як найвялікшая пагроза для СССР. Савецкімі аўтарамі тэрыторыя

БССР разглядалася як першы аб'ект патэнцыяльнай польскай агрэсіі супраць СССР.

У постсавецкай гістарыяграфіі прызнаецца імкненне СССР да перагляду граніцы, якая была ўсталявана Рыжскім дагаворам (В. А. Зубачэўскі, М. М. Мязга). Знешняя палітыка Польшчы ў 1930-я гг. ахарактрызаваны ў даследаваннях Р. Р. Лазько. Шмат увагі надаецца сучаснымі беларускімі даследчыкамі вывучэнню гісторыі Заходняй Беларусі. У першую чаргу неабходна адзначыць работы А. М. Вабішчэвіча. Аўтар паказаў, што асноўнай мэтай польскай палітыкі на заходнебеларускіх землях было імкненне трывала інтэграваць іх у склад Польшчы, а асноўным інструментам для дасягнення гэтай мэты служыла палітыка асіміляцыі. Роля польска-савецкага супрацьстаяння ў беларускай палітыцы РСФСР / СССР раскрыта ў работах расійскага гісторыка Ю. А. Барысёнка.

Сучасная польская гістарыяграфія надае вялікую ўвагу вывучэнню гісторыі Заходняй Беларусі. Яна вызначае нацыянальную і дзяржаўную асіміляцыю беларусаў як аснову польскай палітыкі на “ўсходніх крэсах”. Адзначаючы імкненне СССР адабраць ад Польшчы гэтыя тэрыторыі, польскія даследчыкі (В. Матэрскі, М. Захарас) указваюць на асаблівую небяспеку для яе савецка-германскага супрацоўніцтва ў час Рапала. Таксама адзначаецца нежаданне СССР выконваць матэрыяльныя абавязацельствы па Рыжскаму дагавору.

Далучэнне Заходняй Беларусі да БССР у савецкай гістарыяграфіі (У. Ф. Лочмель, А. Манусевіч) ужо ў пачатку 1940-х гг. разглядалася як вынік распаду польскай дзяржавы ва ўмовах пачаўшайся вайны з Германіяй. СССР у склаўшыхся ўмовах вымушаны быў прыйсці на дапамогу народам Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Гэтая канцэпцыя надалей трывала замацавалася ў савецкай гістарычнай навуцы. Постсавецкая гістарыяграфія разглядае ўваходжанне Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза як вынік геапалітычных перамен ва Усходняй Еўропе, якія адбыліся ў сувязі з падпісаннем пакта Рыбентропа – Молатава і пачаткам Другой сусветнай вайны (С. З. Случ). У сучаснай беларускай гістарыяграфіі сфарміраваўся пункт гледжання, згодна якому аб'яднанне беларускіх зямель у складзе БССР стварыла больш спрыяльныя ўмовы для фарміравання беларускай дзяржаўнасці.

Польская гістарыяграфія яшчэ з пачатку 1940-х гг. (С. Мацкевіч) разглядала далучэнне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны да СССР у адпаведнасці з канцэпцыяй “двух ворагаў” (СССР і Германія). Такі падыход да вывучэння падзей восені 1939 г. характэрны і для сучаснай польскай гістарыяграфіі.

Па праблематыцы курсу маецца шырокі корпус гістарычных крыніц. Перш за ўсё гэта матэрыялы Архіва знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі, Архіва новых актаў у Варшаве, некаторыя матэрыялы беларускіх архіваў. Маюцца шматлікія публікацыі дакументаў, якія выдаваліся ў Беларусі (Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1999 гг.): у 4 т. – Мн.: “Юніпак”, 2008. – Т. 1–2), Польшчы (Dokumenty z dziejow polskiej

polityki zagranicznej 1918–1938. W 2 t. T. 1. 1918–1932. – Warszawa: Inst. Wyd. Pax., 1989), у ГДР (Dokumente zur deutschen Geschichte 1919–1923. – Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaft, 1975; Dokumente zur deutschen Geschichte 1924–1929. – Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaft, 1975), у СССР і Расіі (Документы и материалы па истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1965–1966; Документы внешней политики СССР. В 22 т. – М.: Госполитиздат, 1963–1968; Польско-советская война (Ранее не опубликованные документы): в 2 ч. – М.: Институт славяноведения и балканистики, 1994).

Шматлікія польскія і савецкія палітычныя дзеячы пакінулі свае мемуары, былі выдадзены іх працы па палітычных пытаннях. Яны з'яўляюцца важнымі гістарычнымі крыніцамі па вывучаемай праблеме. У СССР гэтыя працы У. І. Леніна, Г. В. Чычэрына, Я. Ганецкага, А. А. Іофе. У Польшчы вышлі працы У. Сікорскага, У. Грабскага, С. Грабскага, Ю. Пілсудскага, А. Скішыньскага і іншых дзеячаў, якія вызначалі знешнюю палітыку краіны ў вывучаемы перыяд.

Тэма 1. 2 Узнікненне савецкай дзяржавы і аднаўленне незалежнасці Польшчы, фарміраванне асноў іх палітыкі ў дачыненні да Беларусі.

План

1. Пытанне самавызначэння народаў у праграмных дакументах бальшавіцкай партыі.
2. Брэсцкі мір і беларускае пытанне.
3. Абвяшчэнне ССРБ і стварэнне ЛітБел у палітыцы Савецкай Расіі.
4. Распрацоўка польскай палітычнай элітай пытання аб граніцах краіны.

ЛІТАРАТУРА

Версальскі мирны договар. – М. : Изд-во НКВД, 1925 – 214 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1, ч. 1.

Документы внешней политики СССР: в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1959 – 1960. – Т. 1–2.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966–1973. – Т. 1–2.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Ціхаміраў, А. В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А. В. Ціхаміраў. – Мн. : УП “Экаперспектыва”, 2003. – 400 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

1. Пытанне самавызначэння народаў у праграмных дакументах бальшавіцкай партыі. Яшчэ да рэвалюцыі 1917 г. бальшавіцкая партыя ў сваіх праграмных дакументах абвясціла права народаў на самавызначэнне. Але гэта не азначала, што бальшавікі лічылі неабходным стварэнне кожным народам, у тым ліку і з тых, што ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі, сваёй самастойнай дзяржавы. Так, у рэзалюцыі нарады ЦК РСДРП у 1913 г. у Пароніне ўтрымліваўся тэзіс, згодна якому не трэба змешваць права нацый на самавызначэнне з мэтазгоднасцю аддзялення той ці іншай нацыі. У кожным канкрэтным выпадку партыя павінна была прымаць рашэнне па гэтаму пытанню, зыходзячы з мэтазгоднасці барацьбы пралетарыята за сацыялізм. Гэтая ж думка была падкрэслена на красавіцкай 1917 г. канферэнцыі бальшавіцкай партыі.

Пасля прыходу да ўлады бальшавікоў Савецкая Расія не збіралася адмаўляцца ад тэрыторый, якія ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. Асноўныя напрамкі сваёй палітыкі па нацыянальнаму пытанню бальшавікі абнародавалі ў “Дэкларацыі правоў народаў Расіі” 2 (15 лістапада) 1917 г. Яны абвясцілі права ўсіх народаў на самавызначэнне, але гэтак права разглядалася аўтарамі Дэкларацыі толькі як інструмент заваявання даверу працоўных розных нацыянальнасцей для дасягнення іх адзінства ў граніцах Расійскай дзяржавы. У Дэкларацыі гаварылася, што палітыка царызму па нацыянальнаму пытанню “павінна быць заменена палітыкай добраахвотнага і чэснага саюза народаў Расіі”. Стварэнне такога саюза дазволіць спаяць рабочых і сялян народаў Расіі “ў адну рэвалюцыйную сілу, здольную ўстаяць супраць ўсялякіх замахў з боку імперыялістычна-анексіянісцкай буржуазіі”. Змест Дэкларацыі дазваляе зрабіць выснову, што савецкі расійскі ўрад праз рэалізацыю права нацый на самавызначэнне зусім не збіраўся дапусціць распаду былой Расійскай імперыі на нацыянальныя дзяржавы. Права на самавызначэнне бальшавікі прызнавалі толькі за працоўнымі, і то толькі тэарэтычна. Наркам па справах нацыянальнасцей І. Сталін падкрэсліваў, што савецкі ўрад прызнае права нацый на аддзяленне ад Расіі, але пры яго ажыццяўленні трэба ўлічваць інтарэсы “народных мас як цэнтра так і ўскраін”. А з пункту гледжання гэтых інтарэсаў “патрабаванне аддзялення ўскраін на дадзенай стадыі рэвалюцыі глыбока контррэвалюцыйнае”. У артыкуле ў “Известиях” ад 9 лютага 1919 г. І. Сталін тлумачыў права народаў на самавызначэнне ў разуменні бальшавікоў як “добраахвотны саюз працоўных усіх незалежных савецкіх рэспублік” праз устанавленне федэратыўнай сувязі з Савецкай Расіяй. Відавочна, што бальшавікі імкнуліся захаваць тэрытарыяльную цэласнасць былой Расійскай імперыі, падначаліць сваёй уладзе яе ўскраіны, у тым ліку, і заходнія.

Пытанне аб рэалізацыі права беларусаў на самавызначэнне набыло актуальнасць у сувязі са скліканнем I Усебеларускага з’езда. Ідэю склікання з’езда падтрымаў СНК Расіі ў асобе наркамата па справах нацыянальнасцей на

чале з І. Сталіным. Наркамат вёў перамовы з Беларускім абласным камітэтам пры Усерасійскім з'ездзе сялянскіх дэпутатаў. Была ў прынцыпе дасягнута дамоўленасць аб самавызначэнні Беларусі ў форме савецкай дзяржаўнасці на аснове шырокай аўтаноміі ў складзе Расійскай федэратыўкай рэспублікі. У перыяд 15–17 снежня 1917 г. І Усебеларускі з'езд прыняў рашэнні аб стварэнні мясцовай улады на тэрыторыі Беларусі. Яна павінна была стаць дэмакратычнай рэспублікай у складзе Федэратыўнай Расіі. Вышэйшым органам улады павінен быў стаць Усебеларускі з'езд сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў. Гэта значыць, савецкая ўлада захоўвалася. У рашэннях з'езда бальшавіцкае кіраўніцтва Заходняй вобласці ўбачыла пагрозу страты сваёй улады. Яно прыняло рашэнне аб разгоне з'езда, што і было зроблена ў ноч на 18 снежня. Абраны Выканкам Рады з'езда пачаў дзейнічаць у падполлі.

2. Брэсцкі мір і беларускае пытанне. На II Усерасійскім з'ездзе саветаў быў прыняты Дэкрэт аб міры. Ён прадугледжваў заключэнне міру “без анексій і кантрыбуцый” усімі ўдзельнікамі Першай сусветнай вайны. Аднак краіны Антанты не прынялі прапанову расійскага савецкага ўрада ўступіць у мірныя прамовы, дзяржавы Германскага блока адмовіліся іх весці на аснове Дэкрэту аб міры. У ліку патрабаванняў, агучаных на перамовах у Брэсце Германіяй і яе саюзнікамі, было далучэнне да Германіі заходніх раёнаў Беларусі. Для вырашэння беларускага пытання на брэсцкіх перамовах важным фактарам стаў удзел у іх УНР. 9 лютага 1918 г. краіны Германскага блока і УНР падпісалі дагавор, згодна з якім, у прыватнасці, паўднёвыя раёны Беларусі, у тым ліку ўся чыгуначная лінія Гомель – Брэст уключаліся ў склад украінскай дзяржавы.

Ва ўмовах, калі на перамовах у Брэсце ўзнікла пагроза падзелу Беларусі, Выканаўчы камітэт I Усебеларускага з'езда прыняў рашэнне накіраваць у Брэст беларускую дэлегацыю. 19 студзеня Выканкам зацвердзіў дэкларацыю, якую беларуская дэлегацыя павінна была абнародаваць на перамовах. У ёй канстатавалася, што ўся Беларусь з'яўляецца адзінай і непадзельнай і на правах аўтаноміі ўваходзіць у склад Расійскай Дэмакратычнай Федэратыўнай Рэспублікі. Дэкларацыя патрабавала, каб акупаваныя часткі Беларусі былі вызвалены ад замежных войскаў. Паколькі беларускую дэлегацыю па загаду Л. Троцкага не прапусцілі па чыгунцы Баранавічы – Брэст, яна вымушана была дабірацца праз Кіеў і прыбыла ў Брэст толькі 15 лютага. На гэты момант Троцкі ўжо пакінуў Брэст, перамовы былі перарваны. Прадстаўнікам беларускай дэлегацыі ўдалося сустрэцца толькі з германскім дыпламатам Шылерам, а рэальнага ўдзелу ў перамовах яны не прынялі.

18 лютага германская армія пачала наступленне і на пачатак сакавіка заняла тэрыторыю Беларусі да лініі Расоны – Орша – Магілёў – Жлобін – Гомель. У такой сітуацыі 20 лютага Выканкам Рады I Усебеларускага з'езда абнародаваў I Устаўную граматы. Згодна з ёю Выканкам абвясціў сябе часоваю ўладаю на тэрыторыі Беларусі. Ствараўся Народны сакратарыят ў якасці выканаўчага органа ўлады. Менавіта брэсцкія перамовы і паграза

падзелу Беларусі далі штуршок Выканкаму перайсці да рашучых крокаў па канстытуцыянаванню Беларускай дзяржаўнасці. Спробы Народнага сакратарыята знайсці падтрымку з боку германскіх акупацыйных улад не прынеслі станоўчых вынікаў.

3 сакавіка 1918 г. у Брэсце быў падпісаны мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і краінамі Германскага блока. Паводле яго вобласці, якія знаходзіліся на захад ад лініі Дзвінск – Свянцаны – Ліда – Пружаны – Брэст, выводзіліся з-пад юрысдыкцыі Расіі і іх лёс павінны былі вызначаць Германія і Аўстра-Венгрыя. Тэрыторыя Беларусі на ўсход ад названай лініі лічылася часова акупаванай германскімі войскамі. Украіна і Фінляндыя прызнаваліся незалежнымі дзяржавамі. Паколькі Расія і Германія ўзаемна адмаўляліся ад пагашэння страт, якія вайна прынесла насельніцтву, то ў беларусаў не было ніякіх шансаў атрымаць кампенсацыю за страты, панесеныя ў сувязі з баявымі дзеяннямі на тэрыторыі Беларусі. Беларускія дзеячы ва ўмовах Брэсцкага міра бачылі сваю важнейшую задачу ў тым, каб дабіцца прызнання Беларусі суб'ектам міжнародных адносін. Менавіта гэтым імкненнем у многім вызначалася выданне II і III Устаўных грамаў, першая з якіх абвясціла БНР, а другая дэкларавала яе незалежнасць.

Германія прытрымлівалася палажэнняў Брэсцкага дагавора, згодна з якімі тэрыторыя Беларусі прызнавалася часткаю Расіі і знаходзілася толькі пад часоваю германскаю акупацыяй. Гэта рабіла вельмі праблематычным для лідараў БНР дабіцца ад уладаў Германіі прызнання незалежнасці беларускай дзяржавы. 27 жніўня Германія і Савецкая Расія падпісалі Дадатковы дагавор да Брэсцкага міру. Ён прадугледжваў адвод германскіх войскаў за лінію р. Бярэзіна і перадачу беларускіх тэрыторый паміж Дняпром і Бярэзінай пад уладу Расіі. 29 жніўня па патрабаванню Германіі СНК Расіі выдаў дэкрэт, згодна з якім Расія анулявала ўсе пагадненні, якія датычыліся падзелаў Рэчы Паспалітай. Тым самым юрыдычна неабгрунтаваным абвешчалася далучэнне да Расіі зямель Рэчы Паспалітай, а ў Польшчы з'явіліся дадатковыя падставы для абгрунтавання прытэнзій на былыя «ўсходнія крэсы».

3. Абвешчэнне ССРБ і стварэнне ЛітБел у палітыцы Савецкай Расіі. 11 лістапада 1918 г. Германія падпісала Камп'енскае перамір'е і прызнала тым самым сваё паражэнне ў Першай сусветнай вайне. Гэта змяніла міжнародна-палітычную сітуацыю і ва Усходняй Еўропе. 13 лістапада 1918 г. УЦВК ануляваў Брэсцкі мірны дагавор. Чырвоная Армія, рухаючыся ўслед за адыходзячымі германскімі войскамі, пачала займаць у ліку іншых і тэрыторыю Беларусі. Наступленне Чырвонай Арміі разглядалася многімі лідарамі большавікоў як спосаб прынесці рэвалюцыю ў еўрапейскія краіны. Л. Троцкі заявіў 18 лістапада: “Праз Кіеў вядзе прамая дарога да злучэння з аўстра-венгерскай рэвалюцыяй, гэтак жа як праз Пскоў і Вільню праходзіць дарога да злучэння з германскай рэвалюцыяй. Наступленне на ўсіх франтах!”. Праз тэрыторыю Беларусі ляжаў найбольш кароткі шлях для распаўсюджвання з дапамогай штыкоў Чырвонай Арміі рэвалюцыі на еўрапейскія краіны. Дадзены фактар і вызначаў палітыку ўрада Леніна ў адносінах да Беларусі літаральна да канца снежня 1918 г. Ён імкнуўся

захаваць Беларусь пад сваім непасрэдным кантролем. Таму ў ланцужку савецкіх нацыянальных рэспублік, стварэнне якіх намячаў СНК на тэрыторыях, пакідаемых германскімі вайскамі, Савецкая Беларусь першапачаткова не значылася. У пастанове УЦВК ад 13 лістапада 1918 г. пералічваліся тэрыторыі на заходніх ускраінах Расіі, працоўныя якіх, на думку большавікоў, “павінны цяпер самі вызначаць свой лёс”. У ліку гэтых тэрыторый Беларусь не прыгадвалася. У лісце на імя галоўнакамандуючага Чырвонай Арміяй Вацэціса У. Ленін даручаў аказаць падтрымку савецкім урадам Латвіі, Эстляндыі, Украіны і Літвы. Як бачым, аб стварэнні беларускага савецкага ўрада гаворка не ідзе.

У апошняй дэкадзе снежня стала відавочна, што ў бліжэйшы час разлічваць на перамогу рэвалюцыі як у Германіі, так і Польшчы не даводзіцца. Пры гэтым становілася відавочнай пагроза ўзнікнення ў бліжэйшы час польска-савецкай вайны. У сувязі з гэтым змянілася палітыка Савецкай Расіі ў дачыненні да Беларусі. Было прызнана мэтазгодным стварэнне Савецкай Беларускай рэспублікі як буфера паміж Савецкай Расіяй і Польшчай. Становішча большавікоў на франтах грамадзянскай вайны ў гэты час было даволі складаным. З’яўленне яшчэ і польскага фронту зрабіла б становішча ўрада Леніна яшчэ больш няўстойлівым. Таму важна было адтэрмінаваць канфлікт з Польшчай. У. Ленін схіляецца да магчымасці падпісання з Польшчай пагаднення, падобнага да Брэсцкага міру. Але на гэты раз, каб пазбегнуць палітычнага крызіса, аналагічнага таму, які выклікаў Брэсцкі дагавор, намячалася саступаць Польшчы ў якасці платы за захаванне міру тэрыторый, якія фармальна не належалі Савецкай Расіі, а ўваходзілі ў склад буфернай Беларускай рэспублікі.

Менавіта ЦК РКП(б) у сілу пераважна геапалітычных прычын 24 снежня было прынята рашэнне аб абвешчэнні ССРБ. 27 снежня ў Маскве адбылася нарада І. Сталіна з прадстаўнікамі Аблвыкамзаха па гэтаму пытанню. 30 снежня пачала работу VI Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б). Яна дэкларавала сябе І з’ездам КП(б)Б, абвясціла ССРБ і вызначыла тэрыторыю гэтай рэспублікі ў складзе Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай губерняў. Аднак у складзе пяці губерняў ССРБ праіснавала толькі два тыдні. 16 студзеня 1919 г. ЦК РКП(б) прыняў рашэнне перадаць са складу ССРБ у склад Савецкай Расіі Віцебскую, Магілёўскую і Смаленскую губерні. У. Ленін, тлумачачы гэтае рашэнне, адзначаў, што рэспубліка буферная, і павінна ўключаць тыя тэрыторыі, якія гранічаць з іншымі краінамі. Паколькі Смаленская, Магілёўская і Віцебская губерні не гранічаць, то іх трэба перадаць Расіі. Таксама намячалася аб’яднанне ССРБ з Савецкай Літвой. Прадстаўнік ЦК РКП(б) у Беларусі А. Іофе прама заявіў на пасяджэнні ЦБ КП(б)Б 22 студзеня 1919 г., што прытэнзіі польскага імперыялізму могуць быць вырашаны дыпламатычным шляхам, для чаго было неабходна, каб Польшча сутыкнулася з буферамі і для чаго стваралася Беларуска ССР.

2–3 лютага 1919 г. праходзіў I Усебеларускі з’езд саветаў. Прыбыўшы на з’езд старшыня УЦВК Я. Свядлоў заявіў аб прызнанні незалежнасці

ССРБ з боку Савецкай Расіі. Ён абнародаваў рашэнне большавіцкага кіраўніцтва аб перадачы трох усходніх губерняў Савецкай Беларусі ў склад Савецкай Расіі і аб аб'яднанні Савецкай Беларусі і Савецкай Літвы. З'езд пагадзіўся з гэтымі рашэннямі і прыняў дэкларацыю аб устанаўленні федэратыўных сувязей з Савецкай Расіяй.

4. Распроцоўка польскай палітычнай элітай пытання аб граніцах краіны. 11 лістапада 1918 г. аднавіла незалежнасць Польшча. Яе палітычная эліта пачала распрацоўваць праекты граніц адраджанай дзяржавы яшчэ ў час Першай сусветнай вайны. Адзін з першых дакументаў, у якім былі сфармуляваны тэрытарыяльныя прытэнзіі маючай адрадзіцца Польшчы – дэкларацыя Р. Дмоўскага да міністра замежных спраў Англіі А. Бальфура ад 30 сакавіка 1917 г. Ён прапанаваў правесці ўсходнюю граніцу Польшчы па лініі Вільня, Дзвінск, Мінск, Пінск, Роўна, Камянец-Падольскі. Р. Дмоўскі лічыў прапанаваны ім варыянт усходняй граніцы кампрамісным, бо значаная частка “гістарычнай Польшчы” павінна была застацца за межамі польскай дзяржавы, але пры гэтым яна павінна ўключыць тыя правінцыя, дзе, згодна яго меркаванню, заходняя (польская) цывілізацыя пусціла глыбокія карані.

У пачатку кастрычніка 1918 г. пытанне аб польскай граніцы абмяркоўвалася на пасяджэнні Польскага нацыянальнага камітэта (ПНК) у Парыжы. Прынятыя на ім рашэнні 8 кастрычніка былі даведзены да В. Вільсана ў спецыяльным мемарыяле. У ім адзначалася, што Польшча павінна быць “моцнай дзяржавай”, пры гэтым мець дастаткова аднароднае насельніцтва, каб забяспечыць “унутраную злітнасць”. Далей канкрэтызуюцца межы будачай Польшчы. Яе тэрыторыя павінна ўключаць на ўсход ад Каралеўства Польскага большую частку Віленскай губерні, Гродзенскую губерню, “дзе палякі ў большасці, або нязначнай меншасці”, большую частку Мінскай губерні, “якая ахоплівае Мінск, Слуцк, Пінск”. Астатнія беларускія землі “павінны былі вярнуцца да Расіі”. На аснове рашэнняў ПНК была вызначана лінія граніцы Польшчы, якая атрымала назву “лінія Дмоўскага”. Адпаведную карту пасланнік ПНК С. Грабскі прадставіў у канцы 1918 г., калі прыбыў з Парыжа ў Варшаву для перагавораў з Ю. Пілсудскім. ПНК меў намер адстойваць названую лінію граніцы на Парыжскай мірнай канферэнцыі і хацеў узгадніць гэтае пытанне з начальнікам дзяржавы. 16 снежня С. Грабскі паведаміў ПНК, што на перамовах начальнік дзяржавы выказаўся за граніцу, якая павінна праходзіць па лініі Ула, Бярэзіна, Случ, Гарынь. Гэта было блізка да “лініі Дмоўскага” і азначала непасрэднае ўключэнне асноўнай часткі Беларусі ў склад Польшчы.

У польскай палітычнай эліце сфарміравалася два асноўныя варыянты вырашэння лёсу “ўсходніх крэсаў”. Правыя палітычныя сілы, перш за ўсё нацыянальная дэмакратыя на чале з Р. Дмоўскім, лічылі неабходным ажыццявіць падзел гэтых тэрыторый з Расіяй, значна адступіўшы ад граніцы 1772 г. Тым самым правыя спадзяваліся пазбегнуць рэваншысцкіх памкненняў з боку Расіі, захаваць з ёй добрыя адносіны, што было неабходна, каб супрацьстаяць германскай пагрозе. Гэтая канцэпцыя

атрымала назву інкарпарацыя (непасрэднае ўключэнне ў склад Польшчы зямель на ўсходзе).

Ю. Пілсудскі вылучыў канцэпцыю федэрацыі. Яна прадугледжвала непасрэднае ўключэнне ў склад Польшчы заходніх тэрыторый Беларусі і Украіны. На землях былога ВКЛ планавалася стварэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы, а таксама Украінскай дзяржавы, якія ўтварылі б унію з Польшчай. У федэралісцкай палітыцы Пілсудскага аб'ядналіся дзве мэты. Адною мэтай было аслабленне Расіі праз яе разчлянненне. Другой – узмацненне Польшчы з дапамогаю федэралізму. У выпадку рэалізацыі гэтага плана Расія была б адсунута далёка на ўсход, істотна аслаблена і не пагражала б Польшчы, якая набыла б антырасійскіх саюзнікаў на ўсходзе. Прыхільнікі інкарпарацыі бачылі адзін з важнейшых недахопаў планаў стварэння федэрацыі ў тым, што размешчаная паміж Польшчай і Расіяй буферная дзяржава будзе полем пастаяннай барацьбы паміж імі. А гэта будзе аслабляць Польшчу перад германскай пагрозай. Другі матыў на карысць ідэі інкарпарацыі яе прыхільнікі бачылі ў неабходнасці дасягнення для Польшчы пагаднення з Расіяй, каб супрацьстаяць Германіі. Канцэпцыя федэрацыі хаця бы тэарэтычна давала шанс на ўтварэнне беларускай дзяржавы ў той ці іншай форме. У той час як пры рэалізацыі канцэпцыі інкарпарацыі Беларусь павінна была быць падзеленай паміж Расіяй і Польшчай.

Тэма 1.3 Узнікненне польска-савецкай вайны 1919–1920 гадоў. Беларусь у палітыцы Савецкай Расіі і Польшчы ў 1919 г.

План

1. Прычыны і пачатак польска-савецкай вайны.
2. Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі ў 1919 г.
3. Параблема беларускай дзяржаўнасці ў палітыцы Савецкай Расіі і Польшчы.
4. Польска-беларуская праблематыка на Парыжскай мірнай канферэнцыі.

ЛІТАРАТУРА

Документы внешней политики СССР: в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1959 – 1960. – Т. 1–2.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966–1973. – Т. 1–2.

Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы) : в 2 ч. – М. : Институт славяноведения и балканистики, 1994. – Ч. 1. – 346 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1, ч. 1.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапира : в 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 242 с.

Лазько, Р. Р. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг. Нарысы / Р. Р. Лазько, А. М. Кротаў, М. М. Мязга. – Гомель: ГДУ, 2003. – 124 с.

Михутина, И. В. Польско-советская война 1919–1920 гг. / И. В. Михутина. – М. : РАН Инст. славяновед. и балканист., 1994. – 368 с.

Грицкевич, А. П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / А. П. Грицкевич. – Минск: Харвест, 2010. – 496 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Ціхаміраў, А. В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А. В. Ціхаміраў. – Мн. : УП “Экаперспектыва”, 2003. – 400 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская ноавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

1. Прычыны і пачатак польска-савецкай вайны. У першы год існавання савецкага ўрада яго палітыка па польскаму пытанню вызначалася ў многім Германіяй і падпісаным з ёю Брэсцкім дагаворам. У адпаведнасці з гэтым дагаворам Расія прызнавала страту Польшчы, а дэкрэтам ад 29 жніўня 1918 г. анулявала ўсе дагаворы аб падзелах Рэчы Паспалітай, якія былі заключаны расійскімі ўрадамі. Савецкі ўрад не прызнаваў г. з. Рэгенцкі савет у якасці органа ўлады, які прадстаўляе інтарэсы польскага народа, але пагадзіўся на дзейнасць яго прадстаўніцтва на тэрыторыі Расіі. Яно павінна было займацца справамі бежанцаў. З другога боку, на тэрыторыі Польшчы дзейнічала місія Расійскага Чырвонага Крыжа.

Калі 7 лістапада 1918 г. савецкае кіраўніцтва даведалася, што ў Любліне сфарміраваны ўрад на чале з сацыялістам І. Дашыньскім, яно палічыла гэта пачаткам сацыялістычнай рэвалюцыі ў Польшчы. У сувязі з гэтым былі спынены паўнамоцтвы прадстаўніка польскага Рэгенцкага савета ў Расіі А. Ледніцкага, і ўрад У. Леніна паспрабаваў усталяваць дыпламатычныя адносіны з урадам І. Дашыньскага. Аднак польскі бок адхіліў гэтую прапанову. 11 лістапада ўлада была перададзена Ю. Пілсудскаму, які ў хуткім часе атрымаў пасаду начальніка дзяржавы, а ўрад І. Дашыньскага самараспусціўся. Новы прэ’ер-міністр Е. Марачэўскі запатрабаваў ад савецкага ўрада прадаставіць свабоду дзейнасці місіі Ледніцкага і вярнуць яе маёмасць Негатыўная пазіцыя Польшчы ў справе ўсталявання дыпламатычных адносін з РСФСР у той момант у многім была звязана з апасеннямі негатыўнай рэакцыі Антанты, ад якой залежала вызначэнне польскіх граніц.

Паражэнне Германіі ў Першай сусветнай вайне і пачатак Лістападаўскай рэвалюцыі дазволілі Савецкай Расіі ануляваць Брэсцкі мір і выклікалі спадзяванні на хуткую перамогу сусветнай рэвалюцыі. Гаворачы пра рух Чырвонай Арміі на захад, неабходна ўлічваць і той факт, што бальшавікі імкнуліся да ўсталявання сваёй улады на тэрыторыі ўсёй былой

Расійскай імперыі (пэўнае выключэнне складалі Польшча і Фінляндыя). Дэкларацыя правоў народаў Расіі, абнародаваная савецкім урадам 15 лістапада 1917 г., з аднаго боку абвясціла права ўсіх народаў на самавызначэнне, але гэтак права разглядалася аўтарамі Дэкларацыі толькі як інструмент заваявання даверу працоўных розных нацыянальнасцей для дасягнення іх адзінства. Такім чынам, Дэкларацыя прадугледжвала захаванне цэласнасці тэрыторыі былой Расійскай імперыі пад уладаю савецкага ўрада. Адпаведна, уступленне Чырвонай Арміі на тэрыторыю Прыбалтыкі, Беларусі, Украіны разглядалася як працяг унутранай расійскай грамадзянскай вайны, а не як замежны паход. Савецкі ўрад лічыў бяспрэчнымі свае правы на гэтыя “расійскія” тэрыторыі.

Такая пазіцыя непазбежна павінна была прывесці да тэрытарыяльнай спрэчкі з Польшчай. Польская правячая эліта пры вызначэнні граніц сваёй краіны зыходзіла з тэзіса аб “гістарычных правах” Польшчы на ўсе землі былой Рэчы Паспалітай. Пры гэтым польскія палітыкі спасылаліся і на тое, што Расія дэкрэтам ад 29 жніўня 1918 г. адмовілася ад тэрыторый, якія ўвайшлі ў яе склад у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай. Усталяванне свайго ўплыву ў той ці іншай форме над Украінай, Літвой, Беларуссю правячыя колы Польшчы лічылі неабходным, каб забяспечыць бяспеку сваёй краіны. Яны зыходзілі з таго, што зажатая паміж Расіяй і Германіяй Польшча зможа выжыць як незалежная дзяржава толькі ў выпадку, калі яна будзе значна большай па тэрыторыі і насельніцтву, чым былое царства Польскае. Акрамя таго, адарванне “ўсходніх крэсаў” былой Рэчы Паспалітай ад Расіі павінна было аслабіць апошнюю як патэнцыяльнага праціўніка Польшчы.

Такім чынам, як Савецкая Расія, так і Польшча ў сілу названых прычын прэтэндавалі на тэрыторыі “ўсходніх крэсаў” былой Рэчы Паспалітай, лічылі іх сваімі. Гэта рабіла непазбежным канфлікт паміж імі.

Яшчэ адной важнай прычынай узнікнення польска-савецкай вайны стаў фактар сусветнай рэвалюцыі. Бальшавікі разглядалі заходнія ўскраіны былой Расійскай імперыі як плацдарм, калідор для распаўсюджвання рэвалюцыі на краіны Еўропы. Гэта рабіла неабходным заняцце Прыбалтыкі, Беларусі, Украіны Чырвонай Арміяй. Правячыя колы Польшчы лічылі рэальным імкненне Савецкай Расіі з дапамогай Чырвонай Арміі распаўсюдзіць на Польшчу сацыялістычную рэвалюцыю. Каб прадухіліць гэта важна было не дапусціць савецкія войскі на тэрыторыю “ўсходніх крэсаў”.

Савецкі ўрад ва ўмовах наспявання вайны з Польшчай шукаў шляхі да мірнага вырашэння канфлікту. Да гэтага яго штурхалі два фактары: 1) у апошнія дні 1918 г. стала відавочна, што надзеі на хуткую перамогу рэвалюцыі ў Германіі і Польшчы не спраўдзіліся; 2) цяжкае становішча на франтах грамадзянскай вайны. З пошукам кампрамісу з Польшчай звязана і абвясчэнне ССРБ, а затым і ўтварэнне ЛітБел. 10 лютага наркам замежных спраў РСФСР Г. В. Чычэрын накіраваў ноту польскаму ўраду, у якой парэкамендаваў яму звяртацца да савецкіх рэспублік Літвы і Беларусі па пытанню аб урэгуляванні тэрытарыяльнай спрэчкі. Польшча не прызнавала названыя рэспублік за незалежныя дзяржавы і ад перамоў з імі адмовілася.

2. Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі ў 1919 г. Ужо ў канцы 1918 г. польская армія пачала прасоўванне на тэрыторыю Беларусі. 8 лютага Ю. Пілсудскі заключыў з германскім камандаваннем пагадненне, у адпаведнасці з якім войска польскае атрымала магчымасць прайсці праз германскія пазіцыі і займаць тэрыторыю Беларусі далей на ўсход. 10 лютага палякі занялі Брэст, 12 – Кобрын, 13 – Ваўкавыск, 14 – Бярозу, 19 – Беласток. Але Гродна немцы ўтрымлівалі за сабою аж да 28 красавіка.

Чырвоная Армія, рухаючыся на захад, 10 снежня 1918 г. заняла Мінск. Згодна загаду галоўнага камандавання яна павінна была выйсці на лінію Вільня – Ліда – Баранавічы – Пінск. 5 студзеня пасля баёў з польскай самаабаронай Чырвоная Армія заняла Вільню. 15 лютага савецкія часці дасягнулі названага вышэй рубяжа. Тут яна сутыкнулася з польскімі войскамі. 14–15 лютага ў раёне Мастоў і Бярозы адбыліся першыя сутычкі, якія сталі пачаткам польска-савецкай вайны.

Заходняя армія савецкіх войскаў была вельмі слабой, менш за 10 тыс. байцоў. Таму польскія войскі працягвалі наступленне. 3 сакавіка яны занялі Слонім, 5 сакавіка – Шчучын. Галоўная мэта наступлення польскіх войскаў вясной 1919 г. была Вільня. Валоданне сталіцай былога ВКЛ мела важнае значэнне для рэалізацыі канцэпцыі федэрацыі, да чаго ў той момант імкнуўся Ю. Пілсудскі, умацавала б пазіцыі Польшчы на Парыжскай канферэнцыі. Віленская аперацыя палякаў пачалася 16 красавіка атакай на Ліду. Горад быў узяты на наступны дзень, і дарога на Вільню была адкрыта. 19 красавіка 1919 г. польская армія заняла горад.

Летам 1919 г. галоўным аб'ектам польскага наступлення стаў Мінск. Колькасць войскаў Заходняга фронту ўзрасла да 36 тыс. чалавек, але ён паранейшаму значна саступаў колькасці польскіх войскаў. 1 ліпеня палякі пачалі наступленне на цэнтральным участку фронту, а 7 ліпеня – на палескім напрамку. 8 жніўня былі ўзяты Мінск і Слуцк. 14 жніўня палякі выйшлі на Бярэзіну ў раёне Жодзіна, занялі Ігумен і Пухавічы. 28 жніўня польская армія ўзяла Бабруйск, а 18 верасня – Петрыкаў. У верасні 1919 г. польска-савецкі фронт стабілізаваўся па лініі Бярэзіны.

Асноўнай прычынай поспехаў, якія былі дасягнуты польскай арміяй у 1919 г., было тое, што фронт з Польшчай быў для Савецкай Расіі другарадным. Яна канцэнтравала асноўныя намаганні на барацьбе з арміямі “белых” генералаў. У распараджэнне Заходняга фронту накіроўваўся мінімум людскіх і матэрыяльных рэсурсаў.

3. Параблема беларускай дзяржаўнасці ў палітыцы Савецкай Расіі і Польшчы. Пасля заняцця Вільні Ю. Пілсудскі прыбыў у горад і выступіў са зваротам да насельніцтва былога ВКЛ. Ён абвясціў права жыхароў гэтых тэрыторый самім вызначаць свой лёс і абнародаваў план стварэння федэрацыі Польшчы і Літоўска-Беларускай дзяржавы. Заява Ю. Пілсудскага знайшла падтрымку ў часткі дзеячаў беларускага нацыянальнага руху.

22 мая 1919 г. сейм Польшчы прыняў дзве рэзалюцыі, у якіх заяўлялася аб прызнанні прынцыпа самавызначэння ў адносінах народаў былога Вялікага княства Літоўскага, не прадрашаючы выкананне гэтага прынцыпу.

Таксама падкрэслівалася, што народам былога ВКЛ будзе прадастаўлена права свабодна вызначыцца адносна свайго ўласнага лёсу і ў адносінах да польскай дзяржавы. Выступаючы ў ходзе абмеркавання гэтага пытання ў сейме прэм'ер-мінстр І. Падэрэўскі заявіў, што Польшча не адмаўляе Літве і Украіне ў праве на незалежнасць і Польшча «абсалютна не супярэчыць гэтым высакародным імкненням беларускага народа да самастойнага індывідуальнага развіцця», гатова аказаць ім шчырую і дзейную дапамогу. Заўважнае ўзмацненне федэралісцкай тэндэнцыі ў той момант, думаецца, звязана з завяршальным этапам працы над Версальскім дагаворам, у сувязі з чым Польшча імкнулася прадэманстраваць Антанце сваю адданасць прынцыпу самавызначэння народаў. Але справа не ішла далей дэкларацый і ніякай рэальнай падтрымкі справа стварэння беларускай дзяржавы з боку польскіх правячых колаў не атрымала.

Сам Ю. Пілсудскі ў гутарках са сваімі паплечнікамі больш адкрыта выказваўся аб сваіх планах адносна федэрацыі. Для яго галоўнай мэтай было аслабленне Расіі. Для яе дасягнення ён гатоў быў ісці не толькі на рэалізацыю канцэпцыі федэрацыі, але пагадзіцца і на інкарпарацыю. 8 красавіка 1919 г. ён заявіў Л. Васілеўскаму, што не хоча быць ні імперыялістам ні федэралістам і пакуль не мае магчымасці гаварыць аб гэтых справах. Ідэя федэралізму мела больш прапагандысцкае значэнне. Ю. Пілсудскі не жадаў, каб на захадзе яго палітыку разглядалі як імперыялістычную. Ён улічваў негатыўныя адносіны Антанты да пашырэння Польшчы за яе этнічныя граніцы і зрабіў выснову, што большую карысць Польшчы прынясе палітыка лавіравання і адбыўшыхся фактаў. Ю. Пілсудскі вясной 1919 г. ствараў адбыўшыся факты і маскіраваў іх ідэяй федэралізму.

Наяўнасць кантактаў з беларускімі дзеячамі, якія выказвалі гатоўнасць да ўніі з Польшчай, мела ў той момант для яе важнае значэнне ў міжнародна-палітычным плане. У інструкцыі МЗС ад 7 ліпеня 1919 г. гаварылася, што, калі складуцца абставіны, якія дазваляюць далучыць да Польшчы ўсю, ці нязначна зменшаную тэрыторыю ВКЛ, то гэта трэба зрабіць у выглядзе федэрацыі. Але калі б гаворка ішла аб «этнаграфічна і цывілізацыйна польскіх тэрыторыях», то неабходна іх непасрэднае ўключэнне ў склад польскай дзяржавы. Раілася пытанне далучэння гэтых зямель да Польшчы вырашаць са згоды мясцовага насельніцтва, «а гэта згода прадстаўляецца несумненнай. Пры гэтым неабходна пастарацца, каб гэтая згода была даказана Антанце». Фактычнае нежаданне начальніка дзяржавы падтрымаць ідэю беларускай дзяржаўнасці праявілася ў час яго перамоў з А. Луцкевічам у верасні 1919 г. Польскі бок рашуча адхіліў прапанову аб заключэнні «Дагавора аб утварэнні саюза суверэнных дзяржаў – БНР і Польскай Рэспублікі». Пілсудскі адверг і просьбу А. Луцкевіча аб прызнанні БНР і параіў сканцэнтравацца на пытаннях асветы. Начальнік дзяржавы пагадзіўся на аднаўленне Рады БНР, але жадаў, каб яна адмовілася ад дзяржаўнага статуса і ператварылася ў непалітычны нацыянальны орган.

19 верасня 1919 г. у Мінску адбылася сустрэча Ю. Пілсудскага з дэлегацыяй Рады БНР. Беларускія прадстаўнікі выказалі просьбу аб

аднаўленні дзейнасці дзяржаўных органаў БНР на тэрыторыі, занятай польскімі войскамі, і стварэнні беларускага войска. Пілсудскі адказаў, што Польшча не можа прызнаць БНР, пакуль яе не прызнала Антанта. 20 лістапада адбылася новая сутрэча Ю. Пілсудскага з А. Луцкевічам. Начальнік дзяржавы параіў, каб Рада БНР устрымалася ад шырокай палітычнай дзейнасці, міжнародная сітуацыя гэтаму не спрыяе. Ён прапанаваў стварэнне «беларускага П'емонта» да моманту, калі складзецца лепшая кан'юнктура. Пілсудскі прапаноўваў зняць пастулат аб незалежнасці БНР і сканцэнтравана на развіцці школьніцтва, самакіравання, падрыхтоўцы да выбараў, але толькі ў раёне Мінску. Можна зрабіць выснову, што вясной – восенню 1919 г. у польскіх правячых колах калі і ішла гаворка аб магчымасці стварэння беларускай дзяржавы, то на абмежаванай тэрыторыі, якая ўключала Мінск і землі на ўсход ад яго. Астатняя беларуская тэрыторыя павінна была непасрэдна ўвайсці ў склад Польшчы. Пры гэтым гатоўнасць Ю. Пілсудскага падтрымаць стварэнне беларускай дзяржавы нават на абмежаванай тэрыторыі выклікае сумненні, таму што ён гаварыў пра падтрымку толькі культурна-асветніцкай дзейнасці беларусаў. Як вядома, на пасяджэнні Рады БНР 13 снежня 1919 г. прапанова аб саюзе з Польшчай была адхілена большасцю галасоў. А. Луцкевіч на сустрэчы з Ю. Пілсудскім 3 студзеня 1920 г. тлумачыў такое рашэнне большасці Рады тым, што пазітыўнае стаўленне да Польшчы не дае ніякіх рэальных «вынікаў для беларускай дзяржаўнай справы».

Палітыка савецкага кіраўніцтва ў дачыненні да Беларусі дыктавалася ў першую чаргу імкненнем максімальна мабілізаваць яе сілы на барацьбу супраць Польшчы. Дзеля гэтага бальшавікі пайшлі на супрацоўніцтва з некаторымі беларускімі арганізацыямі. Яны разлічвалі тым самым надаць больш шырокі размах партызанскаму руху.

Суверэнiтэт Літоўска-Беларускай рэспублікі змяншаўся. 1 чэрвеня 1919 г. яна, разам з іншымі савецкімі рэспублікамі, у адпаведнасці з пастановаю УЦВК РСФСР утварыла ваенны саюз. У яго рамках аб'ядноўваліся ваенныя арганізацыі і ваеннае камандаванне, саветы народнай гаспадаркі. 7 чэрвеня ўзброеныя сілы ЛітБел былі рэарганізаваны ў 16 А і непасрэдна падначалены камандаванню Чырвонай Арміі РСФСР.

Да канца жніўня польскія войскі занялі ўсю тэрыторыю ЛітБел. ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аб ліквідацыі Савета абароны ЛітБел. Саўнаркам захаваўся, але рэальных уладных функцый не выконваў. Фактычна ЛітБел спыніла існаванне, хаця дакументаў, якія юрыдычна аформілі б гэта, не было выдадзена.

4. Спробы мірнага ўрэгулявання ў канцы 1919 – пачатку 1920 г. 3 лета 1919 г. адбываліся нефармальныя перамовы савецкага прадстаўніка Ю. Мархлеўскага з упаўнаважанымі Ю. Пілсудскага. У ліпені перамовы праходзілі ў Белавежскай пушчы, а ў кастрычніку – снежні – Мікашэвічах. У ходзе перамоў прадстаўнік РСФСР прапанаваў заключыць перамір'е і пачаць мірныя перамовы. Пры гэтым урад Леніна гатовы быў ісці на значныя тэрытарыяльныя саступкі палякам у Беларусі. Польскі бок адхіліў савецкую

прапанову аб заключэнні міру, спаслаўшыся на тое, што з боку Польшчы гэта быў бы сепаратны ход, які выкліча рэзка негатыўную рэакцыю Антанты. Але фактычна было дасягнута перамер'е на польска-савецкім фронце. Палякі ўзялі абавязацельства не пачынаць новае наступленне і не пераходзіць лінію Бярэзіны. Такая пазіцыя Польшчы тлумачыцца нежаданнем Пілсудскага садзейнічаць перамозе Дзянікіна, армія якога наступала ў той час на Маскву. “Белыя” генералы вялі вайну пад лозунгам “адзінай і непадзельнай Расіі”. Гэта азначала для Польшчы, што ў выпадку перамогі “белых” яна ў лепшым выпадку можа разлічваць на незалежнасць усваіх этнічных граніцах. Бальшавікі ж дэманстравалі гатоўнасць ісці на значныя тэрытарыяльныя саступкі палякам, перш за ўсё за кошт Беларусі.

Савецкае кіраўніцтва 22 снежня 1919 г. звярнулася да Польшчы з афіцыйнай прапановай пачаць мірныя перамовы. Паколькі польскі бок не даў станоўчага адказа на гэты зварот, 28 студзеня 1920 г. СНК звярнуўся да польскага ўрада і народа з новай прапановай, у якой былі канкрэтызаваны савецкія ўмовы заключэння міру. Па галоўнаму тэрытарыяльнаму пытання РСФСР гатова была ісці на вялікія саступкі і пагадзілася, каб польская ўсходняя граніца супадала з лініяй фронту на той момант, г. з. уся Заходняя і Цэнтральная Беларусь, Валынь павінны былі ўвайсці ў скалад Польшчы.

Польскае кіраўніцтва, і перш за ўсё Ю. Пілсудскі, не пайшлі на мірныя перамовы з Савецкай Расіяй. У пачатку 1920 г. начальнік польскай дзяржавы прыйшоў да высновы, што праект стварэння Літоўска-Беларускай дзяржавы, якая аб'яднаецца з Польшчай у канфедэрацыю, не мае шансаў на рэалізацыю. Па-першае, літоўцы не хацелі нічога чуць пра ўнію з Польшчай і выступалі за будаўніцтва сваё цалкам незалежнай дзяржавы са сталіцай у Вільне. Што датычыцца беларусаў, то Ю. Пілсудскі прыйшоў да высновы, што іх нацыянальная свядомасць нізкая, і яны не здольныя вылучыць моцныя дзяржаватворчыя сілы, здольныя стварыць саюзную Польшчы Беларусь. Галоўным для Пілсудскага становіцца ўкраінскае пытанне. Ён лічыць, што ключавым для рэалізацыі яго плана палітычнай перабудовы Усходняй Еўропы і карэннага аслаблення Расіі з'яўляецца стварэнне незалежнай ад Расіі і саюзнай Польшчы Украіны. Было відавочна, што савецкае кіраўніцтва не пагадзіцца ў пачатку 1920 г. на страту Украіны. Толькі ваенны разгром Савецкай Расіі мог прымусіць яе да гэтай саступкі. Таму Ю. Пілсудскі не ідзе на перамовы з бальшавікамі, нягледзячы на прывабныя тэрытарыяльныя саступкі, а рыхтуе новую ваенную кампанію, каб вырашыць “украінскае пытанне” на карысць Польшчы.

5. Польска-беларуская праблематыка на Парыжскай мірнай канферэнцыі. На Парыжскай канферэнцыі польская дэлегацыя імкнулася дабіцца ўсходняй граніцы ў адпаведнасці з “лініяй Дмоўскага”. Р. Дмоўскі ў выступленні перад Саветам дзесяці 29 студзеня 1919 г. адзначыў слабасць беларускага нацыянальнага руху, і, указваючы на магчымасць стварэння Літоўскай і Украінскай дзяржаў, нічога не сказаў аб такой перспектыве для беларусаў. Такім чынам, Дмоўскі, будучы прыхільнікам інкарпарацыі, прызнае магчымасць стварэння буферных дзяржаў перад удзельнікамі мірнай

канферэнцыі. На пазіцыю польскіх палітыкаў па пытанню аб лёсе «ўсходніх крэсаў» уплывала і папулярнасць у той час лозунга права нацый на самавызначэнне ў краінах Захаду.

Для вырашэння пытання аб польскай усходняй граніцы ўдзельнікі канферэнцыі стварылі камісію на чале з французскім дыпламатам Ж. Камбонам. 25 лютага Р. Дмоўскі накіраваў ноту ў гэтую камісію, у якой зноў выклаў пазіцыю польскай дэлегацыі па пытанню граніц Польшчы. Ён заявіў, што зыходным пункта сваіх патрабаванняў Польшча прымае граніцу 1772 г. “і лічыць сваім свяцейшым правам вярнуць тое, што сілай забралі дзяржавы, якія цяпер ляжаць у руінах”. Але далей Р. Дмоўскі адзначаў, што Польшча не збіраецца цалкам выкарыстаць гэтакія права, бо ўсведамляе, што на працягу “мінулых 150 гадоў з моманту падзелу Польшчы на нашых усходніх межах адбыліся змены, з якімі мы павінны лічыцца ... Мы зусім не хочам уключаць у склад нашай дзяржавы элементы, якія немагчыма асіміляваць”. У сувязі з гэтым да Польшчы трэба далучыць толькі тэрыторыю, дзе высокі працэнт польскага насельніцтва. Адпаведна, яна “адмаўлялася” ад усёй Кіеўскай, амаль ад усёй Падольскай, большай часткі Валынскай, ад усёй Магілёўскай, большай часткі Віцебскай, двух павеятаў Віленскай губерні. Літве прапаноўвалася ўнія з Польшчай. З сакавіка польская дэлегацыя накіравала яшчэ адну ноту ўдзельнікам канферэнцыі, у якой адзначалася, што граніца Польшчы павінна прайсці на захад ад Віцебска і Магілёва і на ўсход ад Мінска і Мазыра.

Польскія патрабаванні адносна ўсходняй граніцы не знайшлі падтрымкі ў удзельніках Парыжскай канферэнцыі. Яны зыходзілі з таго, што большавіцкі рэжым доўга не пратрымаецца і не хацелі ўскладняць адносіны з постсавецкай Расіяй з-за перадачы тэрыторый былой Расійскай імперыі Польшчы. Таму ў красавіку камісія Камбона прапанавала канферэнцыі пры вызначэнні ўсходняй граніцы Польшчы прытрымлівацца этнічнага прынцыпу. Адпаведна, усходняя граніца Польшчы павінна была праходзіць прыкладна па лініі мяжы былога Польскага каралеўства ў складзе Расійскай імперыі. Гэтая лінія і была зацверджана рашэннем канферэнцыі 8 снежня 1919 г. у якасці часовай граніцы Польшчы на ўсходзе. Канчаткова пытанне аб польска-расійскай граніцы згодна рашэння канферэнцыі павінна было вырашацца на польска-расійскіх перамовах пасля таго, як у Расіі будзе сфарміраваны прызнаны Антантаю ўрад. У Версальскім дагаворы было адзначана, што краіны Антанты пакідаюць за сабой права ўсталявання ўсходняй граніцы Польшчы. Неспрыяльным для Польшчы аказалася вырашэнне і пытання аб Усходняй Галіцыі. Гэтая тэрыторыя не была далучана да Польшчы, а рашэннем краін Антанты перадавалася пад польскае ўпраўленне на 25 гадоў.

Адначасова з асноўным Версальскім дагаворам 28 чэрвеня 1919 г. быў падпісаны Малы Версальскі дагавор. Ён гарантаваў правы нацыянальных меншасцей у Польшчы пад эгідай Лігі Нацый. Польшча павінна была забяспечыць раўнапраўе ўсім грамадзянам незалежна ад іх нацыянальнасці і веравызнання. Гарантавалася свабоднае карыстанне роднай мовай, развіццё

нацыянальных культур. Дагавор быў нераўнапраўны, бо не накладаў аналагічныя абавязацельствы адносна польскай меншасці ў Германіі. Ён даваў Германіі і іншым дзяржаваў юрыдычную падставу для ўмяшання ва ўнутранныя справы Польшчы.

Тэма 1.4 Польшка-савецкая вайна ў 1920 гадзе і Беларусь. Беларуская праблематыка ў Рыжскім дагаворы.

1. Польскае наступленне вясной 1920 г. і беларускі нацыянальны рух.
2. Палітыка Савецкай Расіі на беларускім напрамку. Другое абвясчэнне БССР.
3. Падрыхтоўка папярэдняга мірнага дагавора. Паход Булак-Балаховіча, “мяцеж” Жалігоўскага і Слуцкае паўстанне.
4. Завяршальны этап перамоў у Рызе. Рыжскі мір і Беларусь.

Документы внешней политики СССР: в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1959 – 1960. – Т. 1–2.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966–1973. – Т. 1–2.

Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы) : в 2 ч. – М. : Институт славяноведения и балканистики, 1994. – Ч. 1. – 346 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1, ч. 1.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапиро : в 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 242 с.

Лазько, Р. Р. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг. Нарысы / Р. Р. Лазько, А. М. Кротаў, М. М. Мязга. – Гомель: ГДУ, 2003. – 124 с.

Михутина, И. В. Польско-советская война 1919–1920 гг. / И.В. Михутина. – М. : РАН Инст. славяновед. и балканист., 1994. – 368 с.

Грицкевич, А. П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / А. П. Грицкевич. – Минск: Харвест, 2010. – 496 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Ціхаміраў, А. В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А. В. Ціхаміраў. – Мн. : УП “Экаперспектыва”, 2003. – 400 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Лазько, Р. Беларуска-савецкія перагаворы 1920 г. / Р. Лазько // Białoruś w XX stuleciu w kręgu kultury i polityki / Pod red. D. Michaluk. – Toruń : Wydawnictwo naukowe UMK, 2007. – S 325–337.

Лазько, Р. Р. Польшка-савецкія мірныя перагаворы 1920 г. і лёс Беларусі / Р. Р. Лазько // Беларускі гістарычны часопіс. – 2010. – № 12. – С. 5–12.

Мязга, М. М. Пытанне беларускай дзяржаўнасці ў палітыцы Польшчы ў час польска-савецкай вайны 1919–1920 гадоў / М. М. Мязга // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны : зборнік навуковых артыкулаў. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2013. – Выпуск 2. – С. 59–66.

Гамулка, К. Паміж Польшча і Расіяй. Беларусь ў канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918–1922) / К. Гамулка; пераклад з польскай мовы. – Вільня : Выд-ва Еўрапейскага гуманітарнага універсітэта, 2008. – 256 с.

1. Польскае наступленне вясной 1920 г. і беларускі нацыянальны рух. Савецкія мірныя ініцыятывы зімой – вясной 1920 г. не знайшлі падтрымкі з боку польскага ўрада. Ю. Пілсудскі рыхтаваўся да вырашэння ўкраінскага пытання на карысць Польшчы. У ноч на 22 красавіка 1920 г. Польшча заключыла саюзны дагавор, а 24 красавіка ваенную канвенцыю з УНР. Але першае наступленне польскай арміі ў 1920 г. адбылося не на Украіне, а ў Беларусі. 5 сакавіка польскія войскі пад камандаваннем У. Сікорскага пачалі наступленне на Палессі. На наступны дзень яны захапілі Мазыр і Калінкавічы, а 8 сакавіка авалодалі Рэчыцай. 25 красавіка польскія войскі нанеслі галоўны ўдар на Украіне і 7 мая занялі Кіеў.

У пачатку 1920 г. Ю. Пілсудскі абмяркоўваў беларускае пытанне з Л. Васілеўскім. Кіраўнік польскай дзяржавы адзначыў, што «Беларусь яшчэ зусім не гатова і ў дадзены момант занадта вострае выступленне з беларускім пытаннем было б кампраметацыяй іншых, больш сур'ёзных пытанняў. Трэба ... чакаць адпаведнай кан'юнктуры, пакуль што стварыўшы ў Польшчы беларускі П'емонт». Перад прадстаўнікамі заходніх дзяржаў Пілсудскі выказваў іншы пункт гледжання. У гутарцы з прадстаўніком англійскага ўрада ў студзені 1920 г. ён заявіў, што мог бы пайсці на правядзенне плебісцыту на акупіраваных польскай арміяй землях усходней прапанаванай Антантай этнічнай граніцы.

У лютым 1920 г. быў дасягнуты кампраміс паміж Пілсудскім і эндэцыяй. Апошняя падтрымала кіеўскі паход, а начальнік дзяржавы адмовіўся ад ідэі федэрацыі з удзелам Беларусі. 8 сакавіка 1920 г. адбылося пасяджэнне польскага ўрада. Па ўзгадненню з Пілсудскім ён адмовіўся ад стварэння саюзнай з Польшчай беларускай дзяржавы. Гарадзеншчына і Віленшчына безумоўна перадаваліся Польшчы, а на тэрыторыі Мінскай акругі мелася на ўвазе зрабіць беларусам саступкі толькі ў галіне самакіравання і культуры. Тым самым была прызнана немагчымасць стварэння саюзнай Польшчы літоўска-беларускай дзяржавы. Фактычна правячыя колы Польшчы прыйшлі да ідэі нацыянальна-культурнага будаўніцтва для беларусаў, што знайшло адлюстраванне ў пагадненні паміж польскім урадам і Найвышэйшай Радай 24 сакавіка 1920 г.

Ва ўмовах, калі вясной 1920 г. Ю. Пілсудскі рыхтаваўся да магчымых перагавораў з бальшавікамі і новай ваеннай кампаніі з Расіяй, ён палічыў усё ж карысным аднавіць кантакты з беларускімі дзеячамі, каб атрымаць іх падтрымку. У сакавіку ў Мінску адбыліся польска-беларускія перамовы. Гаворачы аб іх, кіраўнік польскай дэлегацыі Л. Васілеўскі адзначаў, што «камендант згаджаўся на значныя культурна-фінансавыя канцэсіі для беларусаў, але выключалі трактоўку прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі ў Мінску як «урада». Мэта кантактаў з беларускімі прадстаўнікамі заключалася ў тым, каб дабіцца іх падтрымкі ў набліжаючыхся перамовах з бальшавікамі. Згодна дасягнутаму пагадненню беларусы атрымалі гарантыі нацыянальна-культурнага развіцця, а беларускія дзеячы падтрымалі патрабаванні Польшчы да Расіі адмовіцца ад прытэнзій на землі на ўсход ад мяжы 1772 г.

Кіраўніцтва Савецкай Расіі ва ўмовах польскага наступлення таксама палічыла карысным наладзіць кантакты з беларускім нацыянальным рухам. Іх ініцыятарам выступіў наркам замежных спраў Г. Чычэрын. 8 красавіка ў Маскву праз лінію фронту прыбыла адзін з лідараў партыі беларускіх эсэраў П. Бадунова. Тут яна мела перамовы са Сталіным і Крэсцінскім, сакратармі ЦК РКП(б). У сярэдзіне красавіка пачаліся перамовы паміж прадстаўнікамі РСФСР і БНР у Рэвеле. Агульнай базай для перамоў з Савецкай Расіяй кіраўніцтва БНР лічыла сумеснае супрацьдзеянне «польскаму імперыялізму». Аднак адказ савецкага ўрада быў стрыманы. Г. Чычэрын цікавіўся, якое садзеянне ўрад БНР можа аказаць у барацьбе з палякамі. Фактычна Масква імкнулася да таго, каб беларускія нацыянальныя арганізацыі максімальна садзейнічалі разгортванню партызанскага руху ў тыле палякаў. Таксама савецкі ўрад выкарыстоўваў «беларускую карту» для ціску на Літву, з якой у гэты час вяліся перамовы. 25 мая палітбюро прыняло рашэнне пачаць перамовы з «белым урадам Беларусі», г. з. урадам В. Ластоўскага. У пачатку ліпеня ў Маскву прыбыла дэлегацыя БНР на чале з Захаркам. Але перамовы не далі вынікаў. Перамены на фронце на карысць Чырвонай Арміі прывялі да страты інтарэсу савецкага кіраўніцтва да перамоў з БНР.

2. Палітыка Савецкай Расіі на беларускім напрамку. Другое абвяшчэнне БССР. У пачатку чэрвеня 1920 г. Чырвоная Армія перайшла ў натуленне супраць палякаў на Украіне, а 4 ліпеня пачаў наступленне Заходні фронт у Беларусі. Ён налічваў больш 145 тыс. штыкоў, яму супрацьстаяла каля 75 тыс. польскіх байцоў. 11 ліпеня быў узяты Мінск. Польская армія паспрабавала замацавацца на лініі германскіх акупаў 1915 г., але не стрымала націску Заходняга фронту і працягвала адступаць. 1 жніўня савецкія войскі ўзялі Брэст. Тым самым Чырвоная Армія выйшла на этнічныя граніцы Польшчы.

Ваенныя поспехі летам 1920 г. парадзілі ў савецкага кіраўніцтва надзею на распальванне сусветнай рэвалюцыі. У загадзе аб натуленні Заходняга фронту, які выдаў М. Тухачэўскі, гаварылася: «На захадзе вырашаецца лёс сусветнай рэвалюцыі. Праз труп белага Польшчы ляжыць шлях да сусветнага пажару. На штыках панясем шчасце і мір працоўнаму чалавецтву». Надзеі на сусветную рэвалюцыю адыгралі галоўную ролю пры вызначэнні пазіцыі

кіраўніцтва РСФСР адносна прапаноў, якія былі выкладзены Антантай у “ноце Керзана”.

У пачатку ліпеня 1920 г. у г. Спа праходзіла канферэнцыя кіраўнікоў краін Антанты. Да іх 9 ліпеня звярнуўся польскі прэм’ер-міністр У. Грабскі з просьбаю аказаць садзеянне ў спыненні ваенных дзеянняў паміж Польшчай і Савецкай Расіяй. Антанта пагаджалася задаволіць просьбу Польшчы пры ўмове, што тая пагадзіцца на прызнанне ўсходняй граніцы, вызначанай камісіяй Камбона. Грабскі падпісаў пагадненне, якое ўключала названыя палажэнні. Пасля гэтага міністр замежных спраў Вялікабрытаніі Дж. Керзан 11 ліпеня накіраваў ноту савецкаму ўраду, якая ўтрымлівала ўмовы заключэння перамір’я паміж РСФСР і Польшчай. У якасці граніцы прапаноўвалася ўсталяваная на Парыжскай канферэнцыі лінія, якая з гэтага моманту атрымала назву “лінія Керзана”. На подступах да яе Чырвоная Армія павінна была спыніць сваё наступленне. Таксама Антанта патрабавала заключэння перамір’я з Урангелем. Для вырашэння канчатковых умоў міру павінна была сабрацца міжнародная канферэнцыя ў Лондане.

Адказ на ноту Керзана абмяркоўваўся на пленуме ЦК РКП(б) 16–17 ліпеня. Прапановы Антанты былі адхілены. У пастанове пленума гаварылася пра неабходнасць дапамагчы працоўным Польшчы вызваліцца з-пад улады памешчыкаў і капіталістаў, для чаго патрабавалася ўсе сілы напругчы для ўзмацнення і паскарэння наступлення. З уступленнем Чырвонай Арміі на этнічныя польскія тэрыторыі 30 ліпеня быў створаны Часовы рэвалюцыйны камітэт Польшчы як орган новай пралетарскай улады ў краіне.

З планамі сусветнай рэвалюцыі было звязана і другое абвясчэнне ССРБ 31 ліпеня 1920 г. Бальшавікі разлічвалі тым самым атрымаць больш шырокую падтрымку насельніцтва Беларусі, якую разглядалі як плацдарм для распаўсюджвання сусветнай рэвалюцыі і чые рэсурсы разлічвалі мабілізаваць на гэтую справу. У тэлеграме І. Смілге ад 19 жніўня ўжо ва ўмовах паражэння Чырвонай Арміі на Вісле У. Ленін пісаў: “Неабходна налегчы з усіх сіл, каб беларускія рабочыя і сяляне, хаця б у лапцях і купальных касцюмах, але з неадкладнай і рэвалюцыйнай хуткасцю далі вам папаўненне ў трайной і чацвэртной колькасці”. Пленум 16–17 ліпеня прызнаў неабходным абвясчэнне ССРБ. Гэтае рашэнне і было праведзена ў жыццё 31 ліпеня.

У ходзе падрыхтоўкі да другога абвясчэння ССРБ узнікла пытанне аб яе граніцах. Беларускія сацыялісты-рэвалюцыянеры, якія тады з’яўляліся саюзнікамі бальшавікоў, выступалі за вяртанне ў склад Беларускай рэспублікі Смаленскай, Віцебскай, Магілёўскай губерняў. Аднак прадстаўнік бальшавікоў В. Кнорын заявіў, што гэтыя губерні не могуць быць далучаны да Беларусі, бо “жывуць там рускія людзі”.

Ударам па тэрытарыяльнай цэласнаці Беларусі стаў савецка-літоўскі дагавор 12 ліпеня 1920 г. Мэта Расіі заключалася ў тым, каб атрымаць саюзніка ў вайне супраць Польшчы ў асобе Літвы. Дзеля гэтага ўрад Леніна пагадзіўся “перадаць” Літве беларускія тэрыторыі з гарадамі Гродна,

Шчучын, Ашмяны, Смаргонь. Вільня прызнавалася часткай Літвы. Гэты дагавор азначаў канчатковую ліквідацыю ЛітБел.

Летам 1920 г. ва ўмовах савецкага наступлення на кароткі час у польскіх палітычных колах адраділася ідэя стварэння беларускай дзяржавы ў федэрацыі з Польшчай. Кантакты савецкага кіраўніцтва з прадстаўнікамі БНР таксама паўплывалі на пазіцыю ўрада Польшчы па беларускаму пытанню. Вышэй гаворка ішла пра тое, што вясной 1920 г. правячыя колы Польшчы адмовіліся ад ідэі беларускай дзяржаўнасці нават у рамках федэрацыі з Польшчай. Але ў чэрвені кіраўнік польскай дзяржавы і прэм'ер-міністр Л. Скульскі выступілі з заявамі на карысць незалежнай Беларусі. Віцэ-міністр замежных спраў Польшчы Дашыньскі 1 жніўня 1920 г. у якасці ўмоў, на якіх Польшча гатова пайсці на перамір'е і мір з Расіяй, назваў, у прыватнасці, «права на самавызначэнне для народнасцей, якія знаходзяцца паміж Польшчай і Расіяй».

Пасля перамогі на Вісле пілсудчыкі лічылі, што працяг ваенных дзеянняў можа прывесці да незалежнасці Украіны і Беларусі. Але ўжо 27 жніўня 1920 г. на пасяджэнні Рады абароны дзяржавы Пілсудскі пагадзіўся з пазіцыяй, выказанай міністрам замежных спраў Е. Сапегай, які прапанаваў за аснову граніцы з Расіяй лінію нямецкіх акупаў часоў Першай сусветнай вайны. Затым гэтая лінія была пацверджана на пасяджэнні 25 верасня. Гэта азначала адмову ад падтрымкі ідэі беларускай дзяржаўнасці.

3. Падрыхтоўка папярэдняга мірнага дагавора. Паход Булак-Балаховіча, “мяцеж” Жалігоўскага і Слуцкае паўстанне. 15–16 жніўня 1920 г. пачалося контрнаступленне польскай арміі на Вісле. Войскі Заходняга фронту пацярпелі цяжкае паражэнне і адступілі за Буг. Былі адкінуты ад Львова і войскі Паўднёва-Заходняга фронту. Важнейшай прычынай перамогі польскай арміі ў Варшаўскай бітве стаў масавы патрыятычны ўздым палякаў, якія ў наступленні Чырвонай Арміі бачылі чарговае расійскае ўварванне, якое пагражае незалежнасці Польшчы. Колькасць польскай арміі, у многім і за кошт масавага прытоку ў яе добраахвотнікаў, у тым ліку рабочых і сялян, на чыё рэвалюцыйнае выступленне разлічвалі бальшавікі, з 1 ліпеня па 20 жніўня павялічылася на 250 тыс. чалавек. У верасні польская армія атрымала не менш значную па маштабах перамогу ў бітве на Нёмане. На поўдні ў раёне Замосця была разбіта 1 Конная армія. Такім чынам, на момант пачатку польска-савецкіх мірных перамоў сітуацыя на фронце змянілася на карысць Польшчы.

17 жніўня 1920 г. у Мінску пачаліся польска-савецкія мірныя перамовы. Умовы, якія вылучыў савецкі бок, былі падрыхтаваныя ў час, калі Чырвоная Армія набліжалася да Варшавы. Яны прадугледжвалі граніцу па “лініі Керзана” з невялікімі адступленнямі на карысць Польшчы. Яна фактычна пазбаўлялася арміі, усё цяжкае ўзбраенне павінна была перадаць Чырвонай Арміі. Прадугледжвалася стварэнне рабочай міліцыі, якая ў рэальнасці павінна была стаць узброенай сілай для ажыццяўлення сацыялістычнай рэвалюцыі. Прыняцце савецкіх умоў міру фактычна азначала ліквідацыю Польшчы як незалежнай дзяржавы. Зразумела, што яны былі

адхілены польскім бокам, тым больш, што становішча на фронце змянілася на карысць Польшчы. Бакі дамовіліся перарваць перамовы ў Мінску і перанесці іх у Рыгу.

З першых пасяджэнняў мірнай канферэнцыі абзначылася лінія савецкай дэлегацыі, у адпаведнасці з якой Беларусь нават у асобе БССР, не павінна была выступаць у якасці суб'екта пачаўшыхся перамоў. Гэта пры тым, што з моманту пачатку перамоў адным з цэнтральных пытанняў, якое на іх абмяркоўвалася, было пытанне граніц, непасрэдна закранаўшае інтарэсы Беларусі. Толькі калі на трэцім пленарным пасяджэнні мірнай канферэнцыі савецкаму боку трэба было знайсці аргументы супраць намераў палякаў адсунуць граніцу на ўсход ад "лініі Керзана", ён узгадаў пра незалежнасць Латвійскай, Літоўскай, Беларускай і Украінскай рэспублік.

У час нефармальнай сустрэчы двух дэлегацый 25 жніўня была прадэманстравана гатоўнасць Польшчы і Савецкай Расіі ісці на ўзаемныя саступкі па тэрытарыяльнаму пытанню. Для ўрада У. Леніна беларускае пытанне было падпарадкавана ўкраінскаму пытанню. Прыбыўшы ў Мінск на першым этапе перамоў К. Радак заявіў, што з граніцай праблем не будзе пры ўмове прызнання Польшчай Савецкай Украіны. Тэрыторыя Беларусі павінна была стаць для расійскага кіраўніцтва разменнай манетай для вырашэння на яго карысць пытання аб прызнанні Польшчай Савецкай Украіны.

У Рызе перамовы аднавіліся 21 верасня. У іх удзельнічалі з аднаго боку Польшча, а з другога РСФСР і УССР. Што датычыцца БССР, то беларускі ВРК 10 верасня прыняў рашэнне перадаць усе паўнамоцтвы на вядзенне перамоў і падпісанне міру з Польшчай ураду РСФСР. Польшча пагадзілася прызнаць удзельнікам перамоў УССР, што азначала адмову ад падтрымкі незалежнасці УНР. Як польскі, так і савецкі бок выступалі супраць удзелу ў перамовах дэлегацыі БССР, бо гэта магло ўскладніць падрыхтоўку дагавора, які ў многім грунтаваўся на падзеле Беларусі. У Рыгу ў канцы верасня прыбыў старшыня ВРК БССР А. Р. Чарвякоў. Але ў лісце кіраўніцтву БССР ад 29 верасня ён пісаў, што Г. Чычэрын загадаў яму чакаць, і ён ніякага ўдзелу ў перамовах не прымае. Далей у лісце адзначалася, што падзел Беларусі ўжо прадвырашаны.

Найбольш важным на польска-савецкіх перамовах было тэрытарыяльнае пытанне. У пачатку верасня У. І. Ленін пісаў пра граніцу, якая пройдзе па лініі рэк Шчара і Ясельда. Але гэтая лінія не задавальняла Польшчу. 27 жніўня 1920 г. на пасяджэнні Рады абароны дзяржавы (РАД) было прынята рашэнне дабівацца граніцы па лініі Дзвінск – Вільня – Баранавічы – Лунінец – р. Гарынь – р. Збруч, паколькі на ёй знаходзяцца гатовыя інжынерныя збудаванні. Гэтую мяжу падтрымаў і Ю. Пілсудскі. Дадзеная лінія граніцы была пацверджана на пасяджэнні РАД 11 і 25 верасня. Хаця на апошнім пасяджэнні была зроблена агаворка, што гэтая лінія мінімальна патрабаванняў, і канчатковае рашэнне павіна прымаць дэлегацыя непасрэдна на перамовах. Польская дэлегацыя настойвала на перадачы Польшчы чыгункі Сарны – Лунінец – Баранавічы – Ліда і шырокай паласы тэрыторыі на паўночны ўсход ад яе. У якасці альтэрнатывы

прапаноўваўся вывад усіх замежных войск з тэрыторыі Беларусі і абвясчэнне яе незалежнасці з заходняй граніцай па “лініі Керзана”.

Савецкі бок вырашыў прыняць варыянт падзелу Беларусі. 23 верасня ЦВК РСФСР прыняў пастанову, у якой выказвалася гатоўнасць пайсці на вялікія тэрытарыяльныя саступкі Польшчы дзеля хуткага заключэння міру. У ходзе перамоў савецкая дэлегацыя лёгка ішла на тэрытарыяльныя саступкі, выказвала гатоўнасць нават перадаць Польшчы Мінск. Але польская дэлегацыя ад Мінска адмовілася, бо, як адзначаў адзін з найбольш уплывовых яе членаў С. Грабскі, гэта магло прывесці да ўзнікнення ўнутры Польшчы “беларускага П’емонта”.

12 кастрычніка быў падпісаны прэлімінары мірны дагавор і пагадненне аб перамір’і, якое ўступала ў сілу 18 кастрычніка. Польска-савецкая вайна закончылася. Згодна з прэлімінарным дагаворам прызнавалася незалежнасць Украіны і Беларусі (фактычна УССР і БССР). Заходняя Беларусь, Заходняя Валынь, Усходняя Галіцыя адыходзілі ў склад Польшчы.

У Рыгу 5 кастрычніка прыбыла дэлегацыя БНР, якая спрабавала дамагчыся ўдзелу ў перамовах. Паколькі савецка-польскае пагадненне грунтавалася на падзеле Беларусі, то абодва бакі не былі зацікаўлены ў тым, каб беларускія дэлегаты прымалі ўдзел у перамовах.

Ю. Пілсудскі не пакінуў надзею на рэалізацыю ідэю федэрацыі. Са спробай ажыццяўлення федэралісцкіх планаў Пілсудскага звязаны “мяцеж” генерала Жалігоўска. Напярэдадні гэтых падзей у Варшаве адбываліся нарады паплечнікаў Пілсудскага з некаторымі дзеячамі беларускага руху. Была дасягнута дамоўленасць, што створаная Жалігоўскім дзяржава атрымае назву “Заходняя Беларусь”, і ў яе “ўрад” увайдуць беларусы. Але затым Пілсудскі змяніў сваё рашэнне, і новая “дзяржава” атрымала назву “Сярэдняя Літва”. Памяняўся і склад “урада”, у якім беларусаў ужо не было.

Для рэалізацыі ідэі федэрацыі быў арганізаваны і паход Булак-Балаховіча, які камандаваў Рускай Народнай Дабраахвотніцкай арміяй, на Беларускае Палессе. 12 кастрычніка С. Булак-Балаховіч падпісаў пагадненне з беларускім палітычным камітэтам, які ўзначальваў П. Аляксюк. Генерал абавязаўся перадаць занятую тэрыторыю пад уладу БПК. У пачатку лістапада 1920 г. атрады Булак-Балаховіча пачалі наступленне, занялі Петрыкаў, Мазыр, Калінкавічы, Рэчыцу. У Тураве генерал заявіў аб перадачы ўлады БПК «на вызваленай зямлі Беларускай Народнай Рэспублікі». У сярэдзіне лістапада Чырвоная Армія разграміла войскі Булак-Балаховіча.

Пасля спынення ваенных дзеянняў на савецка-польскім фронце Слуцкі павет аказаўся ў нейтральнай паласе: польскія войскі яго ўжо пакінулі, а Чырвоная Армія яшчэ не прыйшла. У сярэдзіне лістапада 1920 г. Найвышэйшая Рада БНР арганізавала ў Слуцкім павеце вайсковую брыгаду і паспрабавала захапіць уладу. Быў абвешчаны лозунг незалежнасці Беларусі. Польшча рэальнай дапамогі паўстанцам не аказала. Яе войскі адышлі за ўстаноўленую перамір’ем дэмаркацыйную лінію. Слуцкая брыгада, не ўступаючы ў баі з савецкімі войскамі, адышла на тэрыторыю, якая

знаходзілася пад кантролем Польшчы. Такім чынам, спробы рэаніміраваць федэралісцкія планы Пілсудскага пацярпелі няўдачу.

4. Завяршальны этап перамоў у Рызе. Рыжскі мір і Беларусь. Кіраўніцтва БССР на сумесным пасяджэнні ВРК БССР і Цэнтральнага бюро прафесійных саюзаў Беларусі 27 кастрычніка правяло ратыфікацыю прэлімінарнага міра з Польшчай. Але пры гэтым яно лічыла неабходным свой удзел у савецка-польскіх перагаворах аб распрацоўцы канчатковага варыянта дагавора і паставіла адпаведнае пытанне перад савецкім расійскім урадам. 8 лістапада 1920 г. ЦК КП(б)Б абмеркаваў даклад В. Кнорына аб паездцы ў ЦК РКП(б) для перамоў па справах Беларусі. Ён паведаміў, што М. Крэсцінскі пасля размовы з Г. Чычэрыным заявіў аб адсутнасці неабходнасці ўдзелу беларускай дэлегацыі ў перамовах. На новым этапе перамоў Савецкая Беларусь па-ранейшаму не разглядалася прадстаўленымі на іх бакамі як суб'ект міжнародных адносін. У снежні 1920 г. II Усебеларускі з'езд саветаў пацвердзіў выдадзены РСФСР мандат на вядзенне перамоў з Польшчай.

17 лістапада ў Рызе пачаліся перамовы, у ходзе якіх павінен быў быць падрыхтаваны канчатковы варыянт дагавора. Савецкі бок зрабіў яшчэ некаторыя тэрытарыяльныя саступкі Польшчы. У снежні 1920 г. ён пагадзіўся перадаць Польшчы ў раёне Турова каля 3000 кв. вёрст у параўнанні з прэлімінарным дагаворам. У лютым 1921 г. А. Іофе заявіў аб гатоўнасці аддаць Польшчы тэрыторыі ў раёне Радашковіч. Больш складаным было пытанне аб прытэнзіях Польшчы на атрыманне кампенсацый за “актыўны ўдзел зямель Польскай Рэспублікі ў гаспадарчым жыцці былой Расійскай імперыі”, а таксама аб вяртанні Польшчы чыгуначнай маёмасці, культурных каштоўнасцей, што былі вывезеныя з яе тэрыторыі. Па гэтых пытаннях ішлі доўгія дыскусіі.

Пытанне аб месцы Беларусі на польска-савецкіх перамовах зноў актуалізавалася для расійскага савецкага ўрада ў снежні 1920 г. у сувязі са скліканнем Усебеларускага з'езда саветаў. 12 снежня прадстаўнік РСФСР у Мінску Іарданскі паведаміў Г. Чычэрыну, што на з'ездзе, магчыма, будзе ўзнята пытанне аб удзеле беларускага дэлегата ў перамовах у Рызе і прасіў адпаведных інструкцый. Г. Чычэрын у ходзе тэлефоннай размовы з В. Кнорыным 13 снежня звярнуў увагу на неаформленасць беларускага ўрада, што рабіла немагчымым яго ўдзел у перамовах. Наяўнасць у Рызе беларускага прадстаўніка, па словах Г. Чычэрына, была б нязручнай, пасля таго, як асноўныя пытанні ўжо былі аформлены ў прэлімінарным дагаворы. Цікавую пазіцыю адносна ўдзелу прадстаўнікоў Савецкай Беларусі ў перамовах заняў А. Іофе. Ён разглядаў такую магчымасць толькі ў выпадку павелічэння тэрыторыі Беларускай рэспублікі за кошт Віцебскай і Гомельскай губерняў. Але ў канцы 1920 г. савецкае кіраўніцтва лічыла немэтазгодным далучэнне да БССР усходніх губерняў, бо, як пісаў Г. Чычэрын у адным з лістоў, “мы яшчэ не ведаем, праз якія перапіцці можа прайсці лёс Беларусі і павялічваць загадзя тую тэрыторыю, якая праз гэтыя перапіцці будзе праходзіць, было б крайне неасцярожна”. 17 лістапада ў Маскве дбылася нарада з удзелам кіраўнікоў БССР А. Чарвякова. В.

Кнорына, на якой разглядалася пытанне “аб тэрыторыі Савецкай Беларусі”. У прынятай пастанове канстатавалася “прызнаць у сучасны момант несвоечасовасць вырашэння гэтага пытання”. 18 лістапада палітбюро ЦК РКП(б) адобрыла гэтае рашэнне. 30 снежня Г. Чычэрын у лісце ў палітбюро чарговы раз даказваў немэтазгоднасць удзелу прадстаўнікоў Беларусі ў перамовах з палякамі, бо гэта “апракіне ўсе нашы дыпламатычныя камбінацыі”.

Рыжскі дагавор быў падпісаны 18 сакавіка 1921 г. Ён зафіксаваў граніцу, якая дзяліла Беларусь і Украіну і заяўляў пра іх незалежнасць. Савецкая Расія павінна была выплаціць Польшчы 30 млн. руб. золатам кампенсацыі за ўклад палякаў у гаспадарчае жыццё Расіі, яшчэ 29 млн. – у якасці кампенсацыі за маёмасць, якая была вывезена з тэрыторыі Польшчы ў час Першай сусветнай вайны. Намячалася вяртанне Польшчы культурных каштоўнасцей, якія былі вывезены з яе тэрыторыі пасля 1772 г. Абодва бакі абавязаліся не ўмешвацца ва ўнутраныя справы аднаго, забараніць дзейнасць на сваёй тэрыторыі арганізацый, варажых другому боку. Дагавор прадугледжваў, што беларусы і ўкраінцы на тэрыторыі Польшчы, а палякі – на тэрыторыі савецкіх рэспублік, атрымаюць права на свабоднае развіццё нацыянальнай культуры, мовы, адукацыі, ажыццяўленне рэлігіянага культы.

Рыжскі дагавор перакрэсліў федэратыўны план Ю. Пілсудскага. Ён устанавіў усходнюю граніцу Польшчы, блізкую да той, за якую выступала эндэцыя. Але польскія правыя палітыкі памыліліся ў сваіх разліках адносна таго, што гэтая, як яны лічылі кампрамісная граніца, задаволіць Расію. Бальшавікі зрабілі вялікія тэрытарыяльныя саступкі ў Рызе кіруючыся двума асноўнымі матывамі. Па-першае, жаданнем хучэй заключыць мір, бо краіна была цалкам знясіленая вайною. Па-другое, чаканнем блізкай сусветнай рэвалюцыі, якая зробіць неактуальным пытанне аб граніцах паміж тады ўжо савецкімі рэспублікамі. К. Радак указваў, што ў лясах і балотах Беларусі не заключалася ніякіх жыццёвых інтарэсаў Савецкай Расіі. Валоданне Заходняй Беларуссю толькі ўскладніць эканамічнае становішча польскай буржуазіі. Ю Мархлеўскі ўказваў, што польская акупацыя будзе садзейнічаць рэвалюцыянізацыі беларускага сялянства. Фатычна стаўка рабілася на тое, што ўключэнне ў склад Польшчы Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі паскорыць рэвалюцыйны выбух у гэтай краіне.

Савецкі рэваншызм у адносінах усталяванай Рыжскім дагаворам граніцы быў непазбежны. У гэтай сувязі для Польшчы была асабліва непрыемнай пазіцыя краін Антанты, якія не прызналі рыжскую граніцу, і, адпаведна, яна не атрымала міжнародных гарантый.

Ужо падпісанне прэлімінарнага дагавора паміж савецкімі рэспублікамі і Польшчай выклікалі пратэсты БНР. 27 кастрычніка 1920 г. урад БНР выступіў з заявай, што прызнанне незалежнасці БНР можа адбыцца толькі на аснове акта 25 сакавіка 1918 г. і ў этнічных граніцах Беларусі. Абсалютна непрымальнымі аб’яўляліся пастановы дагавора адносна польска-савецкай граніцы. У барацьбе з Рыжскім дагаворам БНР усклала надзеі на Лігу Нацый. 16 снежня 1920 г. урад БНР накіраваў пратэст да гэтай арганізацыі ў

сувязі з падзелам Беларусі ў адпаведнасці з прэлімінарным савецка-польскім дагаворам. Аднак рэакцыі Лігі Нацый не было. Пасля падпісання Рыжскага дагавора ўрад БНР 25 сакавіка 1921 г. абнародаваў зварот “Усяму культурнаму свету”. У ім утрымліваўся пратэст супраць падзелу Беларусі і заяўлялася, што беларусы ніколі не прызнаюць Рыжскі дагавор.

Раздел 2 Беларускае пытанне ў польска-савецкіх адносінах 1921–1939 гадоў.

Тэма 2.1 Польска-савецкія адносіны і Беларусь у 1921–1922 гг.

План

1. Палітыка Савецкай Расіі ў адносінах да БССР і Заходняй Беларусі ў 1921 г.
2. Беларускі напрамак польскай палітыкі ў 1921 г.
3. Беларускае пытанне ў савецка-польскіх адносінах у сувязі з Генуэзскай канферэнцыяй.
4. Беларусь у польска-савецкіх адносінах ад Генуэзскай канферэнцыі да ўтварэння СССР.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР : в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 5.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Ольшанский, П. Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921–1924 / П. Н. Ольшанский. – М. : Наука, 1974. – 268 с.

Мезга, Н. Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010. – 196 с.

Лазько, Р. Р. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг. Нарысы / Р.Р.Лазько, А.М.Кротаў, М.М. Мязга. – Гомель: ГДУ, 2003.

Яжборовская, И. С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И. С. Яжборовская, В. С. Парсаданова. – М.: Akademia, 2005.

Ціхаміраў, А. В. Беларусь у сістэме міжнвродных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А. В. Ціхаміраў. – Мн. : БДУ, 2003.

Гамулка, К. Паміж Польшча і Расіяй. Беларусь ў канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918–1922) / К. Гамулка; пераклад з польскай мовы. – Вільня : Выд-ва Еўрапейскага гуманітарнага універсітэта, 2008. – 256 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

1. Палітыка Савецкай Расіі ў адносінах да БССР і Заходняй Беларусі ў 1921 г. Рыжскі мірны дагавор прадугледжваў неадкладнае ўстанаўленне дыпламатычных адносін паміж краінамі, яго падпісаўшымі. Як выдома, БССР у ліку падпісантаў не было. Савецкая Расія была зацікаўлена ў тым, каб гэтае палажэнне было рэалізавана ў найкарацейшы тэрмін. Гэта стварала важны міжнародны прэцэдэнт усталявання нармальных дыпламатычных адносін з савецкім расійскім урадам. Ужо 21 сакавіка 1921 г. было прынята палітбюро рашэнне аб прызначэнні Л. Абаленскага паўнамоцным прадстаўніком РСФСР у Польшчы. Аднак польскі ўрад не спяшаўся ажыццявіць абмен дыпламатычнымі місіямі. Для яго больш важным было пачаць работу Змешанай камісіі, якая павінна была займацца перадачай матэрыяльных каштоўнасцей савецкімі рэспублікамі Польшчы. Толькі ў верасні адбыўся абмен дыпламатычнымі місіямі. Прадстаўнік Савецкай Расіі ў Польшчы выконваў абавязкі і прадстаўніка БССР.

Усталяваўшы афіцыйныя дыпламатычныя адносіны з Польшчай, РСФСР поўнасю кантралявала адносіны з ёй іншых савецкіх рэспублік. 3 лістапада 1920 г. палітбюро РКП(б) прыняло рашэнне, згодна якому БССР пакідалася па-за межамі Савецкай Расіі, але фактычна аб’ядноўваліся асноўныя сферы дзяржаўнай дзейнасці, у тым ліку знешняя палітыка. 16 студзеня 1921 г. быў падпісаны дагавор “Аб ваенным і гаспадарчым саюзе паміж БССР і РСФСР”. У дагаворы гаварылася аб агульнасці абавязацельстваў, якія прымаюцца на міжнароднай арэне дзвюма савецкімі рэспублікамі. Пры ўрадзе РСФСР было створана прадстаўніцтва БССР. Інтэрэсы РСФСР у БССР прадстаўляў консул. 22 жніўня было зацверджана палажэнне аб НКЗС БССР. У ім РСФСР была выведзена з ліку краін, з якімі наркамат павінен быў падтрымліваць кантакты як з замежнымі дзяржавамі.

Польская дыпламатыя рабіла спробы наладзіць прамыя афіцыйныя адносіны з кіраўніцтвам БССР. 13 жніўня 1921 г адбылася размова польскага ўпаўнаважанага ў справах у РСФСР Т. Філіповіча з прадстаўніком Савецкай Беларусі ў Маскве А. Марозам. Польскі дыпламат унёс прапанову аб абмене дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі паміж БССР і Польшчай. Беларускі дыпламат прыняў з задавальненнем гэтую ініцыятыву. Ён паведаміў аб гутарцы з Філіповічам у Мінск і адтрымаў указанне падтрымаць польскую прапанову. Аднак НКЗС РСФСР выказаўся супраць абмену дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі паміж БССР і Польшчай, матывуючы гэта тым, што

непажадана стварэнне новых польскіх дыпламатычных пляцовак на тэрыторыі савецкіх рэспублік.

У канцы жніўня пытанне аб абмене дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі ўзняў у час гутаркі з А. Чарвяковым знаходзіўшыся ў Мінску па справах правядзення граніцы начальнік усходняга аддзела польскага МЗС М. Шымлакоўскі, узяўшы за ўзор польска-ўкраінскія адносіны. Польскі бок прапаноўваў адкрыць у Мінску калі не пасольства, то консульства. Але старшыня беларускага ЦВК ухіліўся ад адказа. У 1922 г. польскі бок праявіў новую ініцыятыву наладжвання непасрэдных стасункаў з БССР. Член Змешанай пагранічнай камісіі Я. Клім пачаў кантакты з прадстаўнікамі БССР адносна перамоў аб беларуска-польскім гандлёвым дагаворы. Але з утварэннем СССР гэтыя кантакты былі перарваны.

У адпаведнасці з Рыжскім дагаворам на тэрыторыі Беларусі працавала Змешаная пагранічная камісія. Яе задача заключалася ў тым, каб правесці граніцу на мясцовасці. 12 верасня савецкае кіраўніцтва прад'явіла прытэнзіі польскаму боку ў сувязі з дзейнасцю названай камісіі. Польская частка гэтай камісіі, адзначалася ў ноце, пры правядзенні граніцы на мясцовасці адступала ад палажэнняў Рыжскага дагавора. Савецкі бок са свайго боку вёў актыўную прапаганду, каб арганізаваць выступленні насельніцтва пагранічных тэрыторый на карысць далучэння да савецкіх рэспублік. 27 ліпеня 1921 г. начальнік штаба 2-й польскай арміі ў рапарце паведаміў, што сяляне 3 вёсак Нясвіжскага павета звярнуліся да савецкага ўрада з просьбай “далучыць названыя вёскі да Расіі”.

Кіраўніцтва Савецкай Расіі пры арганізацыі работы Змешанай пагранічнай камісіі цалкам ігнаравала ўрад БССР. 22 жніўня 1921 г. прадстаўнік Савецкай Беларусі ў Маскве А. Мароз направиў зварот у НКЗС РСФСР. У ім адзначалася, “што з усіх працуючых у цяперашні час у Мінску і на тэрыторыі Беларускай Рэспублікі камісій, створаных на основе Рыжскага дагавора, ні адна не працуе ўзгоднена і ў кантакце з НКЗС Беларусі”. 1 чэрвеня РСФСР, УССР, БССР і Польшча ў Мінску падпісалі пратакол аб пагаджальных камісіях па ліквідацыі пагранічных інцыдэнтаў. Але да кастрычніка 1921 г. інтарэсы БССР у камісіі прадстаўляў дэлегат ад Савецкай Расіі. Толькі пасля гэтага камісія была рэарганізавана ў расійска-украінска-беларуска-польскую.

Пытанне вызначэння граніцы на мясцовасці і наладжвання пагранічнага кантролю было яшчэ важным і таму, што праз тэрыторыю БССР ішла вялікая маса рэпатрыянтаў, якія вярталіся на тэрыторыю Польшчы. 6 сакавіка ў Мінску адбылася нарада, на якой было прынята рашэнне аб адкрыцці ў Негарэлым пункта па абмену рэпатрыянтамі. 16 сакавіка тут адбыўся першы абмен ваеннапалоннымі. 3 сакавіка па верасень праз Негарэлае ў Польшчу было адпраўлена 173 286 бежанцаў, 18 377 ваеннапалонных і 106 інтэрніраваных. З Польшчы ў савецкія рэспублікі – 44 056 веннапалонных, 2051 бежанец, 232 інтэрніраваных. Польскі бок выкарыстоўваў у якасці пункта абмена Коласава.

Напружанасць у польска-савецкіх адносінах стварала і варожая дзейнасць з суседняй тэрыторыі. Ужо 11 красавіка 1921 г. савецкі ўрад накіраваў ураду Польшчы ноту, у якой выказваўся пратэст у сувязі з дзейнасцю на польскай тэрыторыі контррэвалюцыйных фарміраванняў. Гэтыя дзеянні закраналі і БССР, яе прыгранічныя раёны. Указвалася, што ў Нясвіжы знаходзіцца Беларускае камітэт, пад кіраўніцтвам якога ў Нясвіжы, Баранавічах, Лунінцы створаны ўзброеныя атрады, нападаючыя на тэрыторыю Беларусі. Гэта былі атрады, якія дзейнічалі пад камандаваннем Булак-Балаховіча і Савінкава. У маі ў Гомелі была раскрыта падпольная арганізацыя савінкаўцаў, якая рыхтавала ўзброенае паўстанне. 11 жніўня з тэрыторыі Польшчы ў Мазырскі павет перайшоў антысавецкі атрад каля 400 чалавек. У ліпені 1921 г. намеснік старшыні Усерасійскай надзвычайнай камісіі І. Уншліхт накіраваў дакладную запіску ў ЦК РКП(б), у якой адзначыў імкненне знаходзячыхся на тэрыторыі Польшчы Пятлюры і Савінкава захапіць, адпаведна, Украіну і Беларусь.

Польскі бок адверг прытэнзіі РСФСР і трактаваў іх як антыпольскую прапаганду. Польскі ўрад са свайго боку ў ночце ад 19 красавіка вылучыў абвінавачванне ў адрас Савецкай Расіі ў арганізацыі падрыўной дзейнасці на польскай тэрыторыі з мэтай аддзяліць пагранічныя паветы ад Польскай Рэспублікі і «далучыць іх да Савецкай Украіны і Савецкай Беларусі».

Савецкае кіраўніцтва разглядала Польшчу як найбольш верагоднага праціўніка ў патэнцыяльным канфлікце з капіталістычным светам. У. Ленін адзначаў у гэтай сувязі пасля падпісання прэлімінарнага дагавора з Польшчай: «Калі на якую-небудзь з дзяржаў, якія захоўваюць буржуазны лад, і мяжуюць з Расіяй, можа разлічваць Антант ў працягла складзеным плане ваеннага ўмяшання, то толькі на Польшчу». У інструкцыі наркама замежных спраў паўпраду ў Літве С. І. Аралаву ад 28 красавіка 1921 г. адзначалася, што краіны Антанты штурхаюць Польшчу да антысавецкай палітыкі і стварэння антысавецкай кааліцыі. Польскі генеральны штаб са свайго боку ўважліва сачыў за савецкімі ваеннымі прыгатаваннямі, у тым лік у на тэрыторыі БССР. Летам 1921 г. была зроблена выснова, што, нягледзячы на напружанасць у польска-савецкіх адносінах, савецкае кіраўніцтва развіталася з думкай аб узброенай барацьбе з Польшчай. Сапраўды, у красавіку палітбюро прыняло рашэнне аб паскарэнні дэмабілізацыі Чырвонай Арміі, што сведчыла аб пераходзе савецкай дзяржавы да палітыкі мірнага будаўніцтва. Тым самым для беларускіх тэрыторый змяншалася пагроза ператварыцца зноў у тэатр ваенных дзеянняў паміж РСФСР і Польшчай.

Яшчэ ў лістападзе 1920 г. кіраўніцтва БССР паспрабавала ўзняць перад савецкім расійскім кіраўніцтвам пытанне аб вяртанні ў склад рэспублікі Віцебшчыны, Магілёўшчыны і Гомельшчыны. У той час яшчэ не завяршыліся перамовы з Польшчай. Лёс БССР не быў канчаткова вызначаны. У такой сітуацыі кіраўніцтва РСФСР лічыла немагчымым далучаць да Беларускай рэспублікі новыя тэрыторыі. 1 лютага 1921 г. 32 беларускіх камуніста звярнуліся ў бюро КП(б)Б з лістом, у якім паставілі пытанне аб вяртанні ўсходнебеларускіх зямель у склад БССР. Аднак бюро КП(б)Б

палічыла пастаноўку гэтага пытання несвоечасовым. Пасля гэтага пытанне аб вяртанні ў склад БССР усходніх беларускіх тэрыторый было адкладзена прыкладна на год.

2. Беларускі напрамак польскай палітыкі ў 1921 г. Згодна Рыжскаму дагавору Польшча адмовілася ад канцэпцыі федэрацыі пры вырашэнні тэрытарыяльнага пытання на ўсходзе. У Польшчы далёка не ўсе палітычныя сілы былі задаволены Рыжскім дагаворам, у тым ліку і тым, як было вырашана беларускае пытанне. Гэта датычыцца ў першую чаргу палітыкаў і ваенных, блізкіх да Ю. Пілсудскага. У красавіку 1921 г. начальнік 2 аддзела польскага генеральнага штаба І. Матушэўскі пісаў, што асноўным напрамкам польскай палітыкі на ўсходзе павінна стаць расчляненне Расіі шляхам адарвання ад яе Украіны і Беларусі. Для дасягнення гэтай мэты намячалася выкарыстанне знаходзіўшыхся на тэрыторыі Польшчы антысавецкіх фарміраванняў, у тым ліку і нацыяналістычнага напрамку.

Другой важнейшай задачай польскай палітыкі на беларускім напрамку з'яўлялася трывалая інтэграцыя Заходняй Беларусі ў склад польскай дзяржавы. Правыя польскія партыі, якія дамінавалі ў палітычным жыцці краіны ў час парламенцкай рэспублікі, лічылі, што шлях да вырашэння гэтай задачы ляжыць праз нацыянальную асіміляцыю нацыянальных меншасцей, перш за ўсё славянскіх. Найбольш лёгкай прадстаўлялася рашэнне гэтай задачы ў дачыненні да беларусаў, бо, як лічылі польскія палітыкі, беларусы мелі нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці. Прыхільнікі лагера федэрацыі зыходзілі з таго, што для заваявання сімпатый беларусаў можна пайсці на прадастаўленне ім аўтаноміі ў складзе Польшчы.

Знаходжанне ў складзе Польшчы “ўсходніх крэсаў” мела для яе важнае значэнне з геапалітычнага пункту гледжання. Як справядліва адзначае ў сваім даследаванні Р. Р. Лазько, уключэнне ў склад Польшчы гэтых тэрыторый давала ёй “неабходную стратэгічную прастору, звязвала з краінамі Прыбалтыкі і Румыніяй. Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна маглі стаць прыцягальнымі для народаў, якія засталіся па той бок польска-савецкай граніцы. А гэта адкрывала перспектыву змены геапалітычнай сітуацыі ў рэгіёне на карысць Польшчы”. Без “ўсходніх крэсаў” польская дзяржава не магла рэалізаваць свае вялікадзяржаўныя амбіцыі ў рэгіёне “міжмор'я”. Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна служылі абарончым валам для цэнтральных раёнаў краіны. 22 лістапада 1921 г. палітыка ў дачыненні да “ўсходніх крэсаў” абмяркоўвалася на пасяджэнні польскага ўрада. Міністр унутраных спраў настойваў на правядзенні больш жорсткай палітыкі, прапаноўваў звольніць тых чыноўнікаў на “ўсходніх крэсах”, якія, па яго меркаванню, з'яўляюцца чужым элементам. У той жа час заяўлялася аб прызнанні права на свабоднае развіццё беларускай культуры, прыватнай школы, “беларускіх эканамічных і палітычных арганізацый у рамках польскай дзяржаўнасці”.

Важным фактарам у польска-савецкім супрацьстаянні на тэрыторыі Беларусі з'яўляўся беларускі нацыянальны рух. Як адзначалі самі беларускія дзеячы, і Савецкая Расія, і Польшча актыўна імкнуліся выкарыстаць

беларускі нацыянальны рух для аслаблення пазіцый апанента. У паведамленні Беларускага прэс-бюро ў Берліне гаварылася з гэтай нагоды: “... заўсёды гаворка ідзе аб узаемных абвінавачваннях і падштурхоўванні беларусаў да паўстання на тэрыторыі другога боку”. Польшкія ўлады ўважліва сачылі за дзейнасцю ўрада В. Ластоўскага, разглядаючы яго як палітычнага праціўніка. На думку палякаў, мэта гэтага ўрада заключалася ў стварэнні суверэннай беларускай дзяржавы. У той жа час Польшча разглядала ў якасці свайго саюзніка ў барацьбе за ўплыў на Беларусі Найвышэйшую Раду, якая знаходзілася ў Варшаве.

Польшкі ўрад пры правядзенні сваёй палітыкі на тэрыторыі Заходняй Беларусі павінен быў улічваць імкненне кіраўніцтва Савецкай Расіі выступаць у ролі абаронцы інтарэсаў нацыянальных меншасцей на тэрыторыі Польшчы ў адпаведнасці з арт. 7 Рыжскага дагавора. Масква літаральна адразу пасля падпісання Рыжскага дагавора стала выкарыстоўваць пытанне аб нацыянальных меншасцях для аказання ціску на Польшчу. Пытанне аб правах беларусаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі ставіла перад польскім урадам і кіраўніцтва БССР. 21 жніўня савецкі беларускі ўрад накіраваў ноту пратэсту ўраду Польшчы, у якой пералічваліся шматлікія факты парушэння правоў беларусаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Хоць нота была загадзя ўзгоднена з Масквою, затым Г. Чычэрын выказваў незадавальненне яе пысылкай. На ўзроўні палітбюро было прынята спецыяльнае рашэнне, згодна якому БССР «не павінна без узгаднення з намі ажыццяўляць міжнародныя выступленні». Гэта яшчэ адно сведчанне адсутнасці самастойнасці БССР пры прыняцці знешнепалітычных рашэнняў, хоць фармальна яна лічылася незалежнай дзяржавай.

Выступленні савецкага кіраўніцтва ў абарону правоў беларусаў, як і ўкраінцаў, у Польшчы былі звязаны з імкненнем аслабіць пазіцыі польскай дзяржавы ў паўночна-ўсходніх ваяводствах і стварыць перадумовы для рэвізіі ўсталяванай Рыжскім дагаворам граніцы. Савецкае стаўленне да Рыжскага дагавора грунтавалася на тэзісе аб тым, што ён з’яўляўся вынікам часовай слабасці Савецкай Расіі і быў ёй навязаны сілай. Адпаведна, адной з важнейшых задач савецкай знешняй палітыкі становілася барацьба за перагляд многіх яго палажэнняў, у тым ліку і тых, якія непасрэдна закраналі лёс Беларусі. На думку многіх прадстаўнікоў савецкіх правячых колаў, слабасць Польшчы як дзяржавы заключалася ў тым, што на яе тэрыторыі пражывалі шматлікія нацыянальныя меншасці. Савецкае кіраўніцтва было зацікаўлена ў тым, каб пастаянна падтрымліваць незадавальненне нацыянальных меншасцей у Польшчы, у тым ліку і беларусаў, у дачыненні да гэтай дзяржавы.

3. Беларускае пытанне ў савецка-польскіх адносінах у сувязі з Генуэзскай канферэнцыяй. У пачатку 1922 г. ішла падрыхтоўка да Генуэзскай канферэнцыі. Для савецкага кіраўніцтва важным было пытанне аб прадстаўніцтве на канферэнцыі савецкіх рэспублік. Г. Чычэрын лічыў недапушчальным удзел дэлегацый усіх савецкіх рэспублік у канферэнцыі і прапаноўваў выкарыстаць момант для таго, каб уключыць савецкія

рэспублікі ў склад РСФСР і паставіць Захад перад фактам. 27 студзеня УЦВК прыняў пастанову аб пасылцы дэлегацыі РСФСР на канферэнцыю ў Геную. У яе склад намячалася ўключыць прадстаўнікоў іншых савецкіх рэспублік, але дэлегат ад БССР не называўся. 22 лютага было прынята канчатковае рашэнне, згодна з якім дэлегацыя РСФСР павінна была прадстаўляць у Генуі інтарэсы ўсіх савецкіх рэспублік, уключаючы БССР.

У сувязі з падрыхтоўкай Генуэзскай канферэнцыі занепакоенасць польскага ўрада выклікала магчымая пастаноўка на ёй пытання аб рыжскай граніцы. У паведамленні польскага пасольства ў Берліне гаварылася пра намер Савецкай Расіі разам з Германіяй паставіць у Генуі пытанне аб прыналежнасці Вільні Літве. Гэтая інфармацыя мела пад сабой падставы. 15 красавіка польскі ўрад атрымаў савецкую ноту, у якой было заяўлена, што Рыжскі дагавор не адмяніў савецка-літоўскі дагавор ад 12 ліпеня 1920 г., які прызнаваў Вільню часткай Літвы. Польскі ўрад напярэдадні і ў час Генуэзскай канферэнцыі ставіў задачу дабіцца міжнароднага прызнання ўсходніх граніц сваёй краіны.

Урад БНР і беларускія арганізацыі працягвалі барацьбу супраць Рыжскага дагавора. У верасні 1921 г. адбылася палітычная нарада беларускіх нацыянальных арганізацый у Празе. У сваім выступленні кіраўнік урада БНР В. Ластоўскі галоўным віноўнікам падзелу Беларусі абвясціў Польшчу. У прынятай нарадай рэзалюцыі ўтрымліваўся заклік да барацьбы супраць Рыжскага дагавора. Адзначалася вернасць беларускага руху палажэнням, выкладзеным у III Устаўной грамаце.

Дзеячы БНР спрабавалі заручыцца падтрымкай міжнароднай супольнасці ў барацьбе з падзелам Беларусі. У верасні і снежні 1921 г. дэлегацыя БНР наведвала штаб-кватэру Лігі Нацый у Жэневе. Аднак адбыўшыся кантакты не далі практычных вынікаў у справе перагляду Рыжскага дагавора. У лістападзе 1921 г. урад БНР накіраваў зварот да ўдзельнікаў Вашынгтонскай канферэнцыі. У ім адзначалася, што Беларусь стала ахвярай польскай і расійскай агрэсіі. Указвалася, што асабліва складанае становішча для беларусаў склалася ў Заходняй Беларусі, акупіраванай Польшчай. Зварот утрымліваў просьбу да ўдзельнікаў канферэнцыі аказаць садзейнанне ў пераглядзе Рыжскага дагавора ў тых пунктах, якія маюць дачыненне да Беларусі. У лютым 1922 г. урад БНР накіраваў мемарандум да ўдзельнікаў будучай Генуэзскай канферэнцыі. У мемарандуме канстатаваўся факт падзелу Беларусі на тры часткі: цэнтральную ў выглядзе БССР; усходнюю, якая ўключана ў склад Расіі; заходнюю, апынуўшуюся пад польскай акупацыяй. Урад БНР прасіў уключыць у парадак дня канферэнцыі пытанне аб пераглядзе Рыжскага дагавора. 27 красавіка ў Геную прыбыла дэлегацыя БНР на чале з Ластоўскім. У мемарандуме, які дэлегацыя ўручыла старшыні канферэнцыі, утрымліваўся пратэст супраць далучэння Віленскага краю да Польшчы. БНР прапаноўвала стварыць на тэрыторыі Заходняй Беларусі “нейтральны пояс” і перадаць яго пад пратэктарат вялікіх дзяржаў. Але канферэнцыя не прыняла беларускіх прапаноў.

Прадстаўнікі Усходняй Галіцыі таксама звярнуліся да Генуэзскай канферэнцыі з пратэстам супраць уключэння гэтай тэрыторыі ў склад Польшчы. Звароты нацыянальных рухаў далі падставы Д. Ллойд Джорджу заявіць аб неабходнасці разгледзець на канферэнцыі тэрытарыяльныя пытанні ва Усходняй Еўропе. Толькі пагроза польскай дэлегацыі пакінуць Геную, і заява часткі дэлегацый, што канферэнцыя прысвечана эканамічным, а не тэрытарыяльным праблемам, прымусілі англійскага прэм'ер-міністра зняць тэрытарыяльнае пытанне. Яго выступленне спрабавала выкарыстаць савецкая дыпламатыя. У. Ленін у тэлегране Г. Чычэрыну ў Геную адзначаў, што неабходна выкарыстаць пастаноўку Ллойд Джорджам пытання аб усходніх граніцах Польшчы і Румыніі, адзначаючы, “што гэтыя граніцы перашкода да ўсталявання міру”. Спробы Польшчы дабіцца ў Генуі прызнання сваіх усходніх граніц закончыліся няўдачай. Нота К. Скірмунта ад 14 красавіка да ўдзельнікаў канферэнцыі па гэтаму пытанню не дала станоўчага выніку.

4. Беларусь у польска-савецкіх адносінах ад Генуэзскай канферэнцыі да ўтварэння СССР. Становішча на польска-савецкай граніцы ў 1922 г. заставалася складаным. Не спыняліся пагранічныя інцыдэнты. Савецкія пагранічныя органы на тэрыторыі БССР у тэлегране ад 13 сакавіка ў Галоўнае ўпраўленне пагранічнай аховы адзначалі “канцэнтрацыя банд у раёне станцыі Радашковічы і іншых населеных пунктаў, ...што балахоўцы падрыхтоўваюць планы паўстання ў Беларусі”. 21 красавіка Савецкая Расія накіравала ноту польскаму ўраду, у якой запатрабавала кампенсацыі за ўрон, прычаны дзейнасцю “банд” з тэрыторыі Польшчы. 15 верасня Савецкая Расія заявіла чарговы пратэст Польшчы ў сувязі з дзейнасцю з яе тэрыторыі антысавецкіх фарміраванняў. Былі спынены выплаты па Рыжскаму дагавору, пакуль Польшча не выплаціць кампенсацыі за ўрон, нанесены гэтымі дзеяннямі. Прыкладам напаўнення на тэрыторыю Беларусі з польскага боку можа служыць інцыдэнт у Мазырскім павеце ў ноч з 4 на 5 жніўня 1922 г.

Бакі падазравалі адзін аднаго ў падрыхтоўцы ваеннай агрэсіі. Так, 24 мая МЗС Польшчы накіравала тэлеграну ў шэраг польскіх прадстаўніцтваў за мяжой, у якой гаворка ішла аб ваенных прыгатаваннях Савецкай Расіі на польскай граніцы. К. Радак прапаноўваў у снежні 1921 г., а затым у лютым 1922 г. камандуючаму рэйхсверам генералу Секту сумесную ваенную акцыю супраць Польшчы. Мэтай гэтай акцыі было б адарванне ад Польшчы тых зямель, якія яна атрымала за кошт Германіі і Расіі. Сярод гэтых зямель была і Заходняя Беларусь. Са свайго боку польскі ўрад прыняў рашэнне затрымаць звальненне ў запас ваеннаслужачых 1899 года нараджэння.

Савецкая Расія актыўна займалася арганізацыяй падрыхтоўкі дзейнасці на тэрыторыі Заходняй Беларусі. 1 красавіка 1922 г. штаб Заходняга фронта выдаў тайны загад аб фарміраванні партызанскіх атрадаў у прыгранічнай паласе для нападу на польскія ўстановы. У Оршы быў адкрыты пункт для набору добраахвотнікаў у г. з. “Саюз сялянскай самаабароны”. Афіцыйнай мэтай яго дзейнасці абвешчалася барацьба з “бандамі Балаховіча, Савінкава, Караткевіча”. На самрэч атрады ствараліся для дыверсійнай дзейнасці на

тэрыторыі Польшчы. 27 красавіка палітбюро на сваім пасяджэнні прыняло рашэнне не распускаяць партызанскія атрады “пакуль не будзе ўстаноўлена, што гэтай вясной з боку Польшчы нам не пагражае бандытызм”. Для арганізацыі партызанскіх атрадаў палітбюро абавязвала да цеснага супрацоўніцтва ЦК кампартыі Беларусі і палітычнае ўпраўленне Заходняга фронту.

У канцы лета 1922 г. палякамі адзначалася актывізацыя партызанскага руху на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Камандаванне 9 корпуса, які размяшчаўся на тэрыторыі Заходняй Беларусі, у дакладзе ў Варшаву за жнівень 1922 г. указвала, што ў яго раёне актыўна дзейнічаюць «узброеныя банды», падтрымліваемыя большавікамі. У якасці прыклада называўся атрад, які дзейнічаў каля Лунінца. Ён атрымоўваў з Савецкай Расіі зброю і амуніцыю, а кіраваў ім прыбыўшы з савецкага боку «камісар Розін». 13 чэрвеня 1922 г. урад Польшчы накіраваў ноту ўраду Савецкай Расіі, у якой абвінавачваў мясцовыя органы ўлады БССР у арганізацыі і падтрымцы партызанскага руху на тэрыторыі “ўсходніх крэсаў”.

Нягледзячы на напружаную абстаноўку ў пагранічнай зоне, дастаткова эфектыўна працавала Змешаная пагранічная камісія. У пачатку 1922 г. паміж бакамі ішлі яшчэ даволі вострыя спрэчкі, у прыватнасці адносна правядзення граніцы на палескім участку. Але ў лістападзе 1922 г. камісія завяршыла работу па правядзенню ўсталяванай Рыжскім дагаворам граніцы на мясцовасці. Ахову заходняй граніцы БССР забяспечвалі часці 2-й пагранічнай дывізіі са штабам у Слуцку. У гэты час былі яшчэ даволі свабодныя пераходы граніцы мясцовым насельніцтвам. На ўрэгуляванне інцыдэнтаў на граніцы быў накіраваны расійска-ўкраінска-беларуска-польскай пратакол ад 24 студзеня 1922 г., які вызначаў працэдуру ўрэгулявання спрэчных пагранічных пытанняў. Была створана для гэтай мэты спецыяльная камісія, месцам знаходжання савецкай часткі якой вызначаўся Мінск, а польскай – Нясвіж.

Пасля Генуэзскай канферэнцыі БНР працягвала спрабаваць адстойваць правы беларусаў на тэрыторыях, якія ўвайшлі ў склад Польшчы. 16 чэрвеня 1922 г. В. Ластоўскі звярнуўся да Савета Лігі Нацый с тэлеграмай, у якой знаходжанне Гродзеншчыны і Віленшчыны ў складзе Польшчы характарызаваў як акупацыю і ўказаў, што насельніцтва гэтых тэрыторый пазбаўлена ўсялякіх “нацыянальна-палітычных і чалавечых правоў”. Кіраўнік урада БНР прасіў Савет Лігі Нацый настаяць на выкананні Польшчай абавязацельстваў, прынятых у Спа ў 1920 г., г. з. усталявання польскай усходняй граніцы па Нараву і Бугу. Гэтая лінія характарызавалася як этнічная граніца Польшчы і Беларусі.

Савецкі расійскі ўрад працягваў выкарыстоўваць пытанне аб правах нацыянальных меншасцей на тэрыторыі Польшчы для аказання на яе дыпламатычнага ціску. 21 чэрвеня 1922 г. часовы павераны ў справах РСФСР у Польшчы Л. Абаленскі ўручыў польскаму міністру замежных спраў К. Скірмунту ноту, у якой гаворка ішла аб праблеме беларускай і ўкраінскай нацыянальных меншасцей у Польшчы.

Палітыка польскіх улад давала падставы для пастаноўкі пытання аб прыгнечанні беларускага насельніцтва ў складзе польскай дзяржавы. Правячыя колы гэтай краіны працягвалі курс на нацыянальную асіміляцыю беларусаў, якія жылі на тэрыторыі Польшчы.

Польскі бок імкнуўся выкарыстаць нацыянальны рух для аслаблення Савецкай Расіі. На гэта была нацэлена палітыка “праметэізма”. Яна прадугледжвала падтрымку Польшчай нацыянальнага сепаратысцкага руху з мэтай адрыву ад Расіі яе нацыянальных ускраін. Праметэізм павінен быў дапамагчы ажыццявіць “ягелонскую ідэю” – стварыць ланцужок саюзных з Польшчай дзяржаў уздоўж заходніх граніц Расіі.

У 1922 г. у польска-беларускіх адосінах узнік канфлікт у сувязі з судовым працэсам у Мінску над групай ксёндзаў, якіх, акрамя іншага, абвінавацілі ў контррэвалюцыйнай дзейнасці. Польскі прадстаўнік у Маскве накіраваў наркамату замежных спраў БССР ноту пратэсту з гэтай нагоды

Тэма 2. 2 Беларуская праблематыка ў польска-савецкіх адносінах ад утварэння СССР да майскага перавароту 1926 г.

План

1. Змены ў міжнародна-прававым статусе БССР у сувязі з утварэннем СССР.
2. Беларусь у польска-савецкіх адносінах у сувязі з Рурскім крызісам.
3. Заходняя Беларусь у міжнародна-палітычным супрацьстаянні СССР і Польшчы.
4. Першае ўзбуйненне БССР: міжнародны фактар.
5. Савецка-польскія перамовы аб дагаворы аб ненападзе ў 1925–1926 гг. і Беларусь.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР : в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 5.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Ольшанский, П. Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921–1924 / П. Н. Ольшанский. – М. : Наука, 1974.

Мезга, Н. Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010. – 196 с.

Лазько, Р. Р. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг. Нарысы / Р. Р. Лазько, А. М. Кротаў, М. М. Мязга. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 126 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях : научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі: у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

1. Змены ў міжнародна-прававым статусе БССР у сувязі з утварэннем СССР. 30 снежня 1922 г. было юрыдычна аформлена ўтварэнне СССР. Сярод заснавальнікаў саюза была і БССР. А. Чарвякоў, выступаючы 26 снежня на Усерасійскім з’ездзе саветаў, у якасці аднаго з аргументаў на карысць уступлення БССР у склад Савецкага Саюза ўказаў на асаблівасці геапалітычнага становішча Савецкай Беларусі, якая “вузкай і доўгай паласою размешчана на граніцы буржуазнага свету. Усе ўдары, якія наносіць Савецкай уладзе буржуазны свет, у першую чаргу падаюць на Савецкую Беларусь”. Таму для БССР было асабліва відавочна, што трэба дасягнуць большага адзінства савецкіх рэспублік “для агульнай барацьбы і агульнай перамогі”. З утварэннем СССР у вядзенне саюзных органаў ужо канчаткова перайшлі пытанні абароны і знешняй палітыкі. У 1923 г НКЗС БССР быў ліквідаваны. 16 ліпеня 1923 г. прадстаўнік БССР у Маскве А. Мароз уручыў ноту прадстаўніцтву Польшчы ў Маскве, у якой праінфармаваў аб далучэнні БССР да савецкай федэрацыі. Заканадаўства СССР дазваляла саюзным рэспублікам мець сваіх прадстаўнікоў у дзяржавах, прадстаўляўшых для іх адмысловую цікавасць. БССР да канца 1920-х гг. мела свайго прадстаўніка ў дыпламатычнай місіі СССР у Варшаве.

Са стварэннем БССР змяніўся характар беларуска-польскіх гандлёвых адносін. Беларускія гандлёвыя структуры ў 1921–1922 гг. выходзілі на польскія фірмы, у Мінску адкрылася гандлёвае прадстаўніцтва польска-амерыканскага акцыянернага таварыства “Палатайн” і іншых кампаній. Праз іх Белзнешгандаль імпартаваў з Польшчы тавары і прадаваў іх дзяржаўным установам і кааператыўным арганізацыям. Белзнешгандаль атрымліваў 25 % кошту ад імпортных і экспартных аперацый, што давала значны прыбытак. Са стварэннем СССР знешні гандаль становіўся ўсё больш цэнтралізаваным, яго мэты і формы былі канчаткова падпарадкаваны не рэспубліканскім, а агульнасаюзным патрэбам. З 1923 г. пачынаецца працэс цэнтралізацыі экспарту і вывад яго з-пад кантролю рэспубліканскіх уладаў.

Стварэнне СССР давала падставы кіраўніцтву БССР узняць пытанне аб вяртанні ў склад рэспублікі усходніх этнічных беларускіх тэрыторый. У пастанове пленума ЦК КП(б)Б ад 16 верасня 1922 г. падкрэслівалася: “... лічыць мэтазгодным паставіць пытанне аб тэрыторыі Беларусі зыходзячы з палітычнай мэтазгоднасці аб’яднання апошняй з Віцебскай і Гомельскай

губернямі”. 20–26 сакавіка 1923 г. на VII з’ездзе КП(б)Б зноў было ўзнята пытанне аб тэрыторыі Беларусі. А. Чарвякоў у сваім дакладзе адзначыў, што “безумоўна аднароднымі з сучаснай Беларуссю з’яўляюцца Віцебская і Гомельская губерні і ў бліжэйшым будучым мы будзем удзельнікамі аб’яднання ўсіх беларускіх губерняў у складзе Савецкай Беларусі”. Тады ж у сакавіку 1923 г. II сесія ЦВК БССР звярнулася да ЦК РКП(б) з афіцыйнай прапановай вырашыць пытанне аб канчатковым вызначэнні тэрыторыі рэспублікі шляхам уключэння ў яе склад этнічных беларускіх раёнаў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў.

У сувязі з утварэннем СССР паўстала праблема прызнання новай дзяржавы з боку Польшчы. Польскі ўрад быў заклапочаны тым, каб атрымаць ад кіраўніцтва СССР цвёрдыя гарантыі таго, што на яго ў поўнай меры пераходзяць абавязальствы асобных савецкіх рэспублік, якія былі накладзены на іх Рыжскім дагаворам. У якасці папярэдняй умовы прызнання СССР палякі патрабавалі адкрыцця консульстваў у Харкаве, Тыфлісе і Мінску. Толькі 12 снежня 1923 г. пытанне было вырашана. У адмысловай ноце ўрад СССР пацвердзіў, што да яго пераходзяць усе абавязальствы раней самастойных савецкіх рэспублік і пагадзіўся на адкрыццё польскіх консульстваў у Харкаве і Мінску.

2. Беларусь у польска-савецкіх адносінах у сувязі з Рурскім крызісам. Рурскі крызіс 1923 г. прывёў да абвастрэння савецка-польскіх адносін. Масква апасалася польскага ўмяшання ў канфлікт паміж Германіяй і Францыяй на баку апошняй. На гэты выпадак праводзіліся неабходныя ваенныя прыгатаванні. 18 студзеня 1923 г. палітбюро абмеркавала сітуацыю ў сувязі з акупацыяй Францыяй Рура. Было прынята рашэнне даручыць РВС “у тэрміновым парадку распрацаваць план мабілізацыі (прыкладна двух узростаў) і сканцэнтраваць неабходныя сілы на заходнім фронце ў выпадку, калі б Польшча да гэтага прымусіла”. Таксама намячалася ўмацаваць заходнюю акругу групай “адказных камуністаў-палітработнікаў”. 15 красавіка палітбюро адобрыла прапанову Троцкага прызваць на службу 55 тыс. рэзервістаў для папаўнення заходняй акругі. Уншліхт у сувязі з пагрозай вайны з Польшчай прапанаваў нават выселіць са 150-вёрстнай паласы ўздоўж заходняй граніцы ўсіх палякаў, літоўцаў, латышоў, фінаў, румын. Па настаянню Г. Чычэрына палітбюро адвергла гэты план. Савецкі ўрад прыняў рашэнне і да адкрытай ваеннай дэманстрацыі на польскай граніцы не прыбываць.

Са свайго боку Польшча была занепакоена магчымасцю падпісання савецка-германскай ваеннай канвенцыі. Для гэтага былі пэўныя падставы. У сярэдзіне студзеня ў Берліне адбыліся перамовы К. Радака і М. Крэсцінскага з генералам Сектам. На прапанову нямецкага боку заключыць пагадненне аб узаемадапамозе, Радак заявіў пра неабходнасць спачатку ўмацаваць з германскаю дапамогаю савецкую ваенную прамысловасць.

Міністр замежных спраў Польшчы А. Скшыньскі накіраваў інструкцыю польскім прадстаўніцтвам за мяжой, у якой, характарызуючы адносіны паміж СССР і Польшчай, адзначыў, што паміж дзвюма краінамі не

зключаны гандлёвы дагавор, шэраг канвенцый, адбываюцца “шматлікія напады банд, арганізаваных на тэрыторыі Расіі і Украіны”. Віна за напружанасць у польска-савецкіх адносінах ускладалася на савецкі бок.

Ва ўмовах рурскага крызіса інтарэс Польшчы да БССР павысіўся. 29 мая Р. Кноль накіраваў у Варшаву прапановы адносна працы польскіх консульстваў на тэрыторыі СССР. Для рэарганізацыі польскага прадстаўніцтва ў Мінску ён прапанаваў даслаць яму дадаткова даверчыя граматы “ў якасці паверанага ў справах пры Беларускай рэспубліцы”. Далей Р. Кноль прапаноўваў паслаць на пастаяна ў Мінск супрацоўніка польскага пасольства ў Маскве, які выконваў бы функцыі місіі. На яго думку, гэта важна, бо дало б магчымасць непасрэднага кантактавання з беларускімі коламі.

Восенню 1923 г. паграза савецка-польскай вайны ўзрасла. 18 верасня палітбюро вырашыла напавіць для ўмацавання заходняй акругі 2300 “палітбайцоў”. 23 верасня на пасяджэнні палітбюро было прынята рашэнне стварыць камісію, якая павінна была правесці мерапрыемствы па падрыхтоўцы краіны да магчымай вайны, у прыватнасці па пераводу прамысловасці на выпуск ваеннай прадукцыі. М. Фрунзе восенню 1923 г. заявіў, што Чырвоная Армія павінна быць у любы момант гатовай да выступлення і заклікаў заходніх суседзяў, у прыватнасці Польшчу, да благаразумня і неўмяшання ў германскія справы. У час візіту Копа ў Варшаву польскі бок узняў пытанне аб канцэнтрацыі савецкіх войскаў на польскай граніцы. Такім чынам, восенню 1923 г. для Беларусі была цалкам рэальнай магчымасць зноў ператварыцца ў тэатр польска-савецкай вайны.

Рурскі крызіс быў выкарыстаны Польшчай, каб дабіцца прызнання сваіх усходніх граніц дзяржавамі Антанты. 10 сакавіка 1923 г. адбылося пасяджэнне палітычнага камітэта польскага ўрада. Міністр замежных спраў А. Скшыньскі паведаміў аб станоўчым стаўленні заходніх дзяржаў да прызнання ўсходняй граніцы Польшчы. Сапраўды, Францыя, зацікаўленая ва ўмовах рурскага крызіса мець Польшчу ў якасці надзейнага союзніка супраць Германіі, падтрымала Варшаву ў гэтым пытанні. 15 сакавіка 1923 г. Савет паслов Антанты прыняў дадатковы пратакол да Версальскага дагавора, згодна якому ўсходнія граніцы Польшчы атрымалі міжнароднае прызнанне. Пры гэтым прыгадвалася наяўнасць Малога Версальскага дагавора, які гарантаваў правы нацыянальным меншасцям. Прымаючы рашэнне аб прызнанні ўсходняй граніцы Польшчы, вялікія дзяржавы зыходзілі з таго, што яна фактычна ўсталявана на аснове дагавора зацікаўленых дзяржаў і ўжо праведзена на мясцовасці. Прызнанне польскіх усходніх граніц Захадам вяло да распаўсюджвання на іх гарантый Лігі Нацый. Гэта стварала дадатковыя сур’ёзныя перашкоды на шляху да іх рэвізіі СССР і замацоўвала Заходнюю Беларусь у складзе Польшчы. Савецкае кіраўніцтва разумела неспрыяльныя для сябе змены ў міжнародным статусе рыжскай граніцы і пратэставала супраць рашэння Савета паслоў. У ночце Г. Чачэрына ад 5 красавіка ўтрымлівалася заява, што СССР не прызнае рашэння паслоў Антанты.

Пытанні польска-савецкай граніцы не гублялі сваёй актуальнасці і ў сувязі з тым, што Змешаная пагранічная камісія займалася ўдакладненнем лініі граніцы на мясцовасці. Час ад часу ёй даводзілася разбірацца са зваротамі насельніцтва пагранічных раёнаў адносна ўключэння ў склад той ці іншай дзяржавы. Так, 6 снежня 1923 г. старшыня польскай дэлегацыі ў складзе названай камісіі Л. Васілеўскі паведаміў міністру замежных спраў, што дэлегацыя “засыпалася петыцыямі насельніцтва, якое патрабавала далучэння да Польшчы”. Вынікам работы камісіі стала падпісанне ў 1924 г. канчатковага пратакола праходжання дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай. Згодна пратаколу граніца ў 10 месцах адрознівалася ад той, якую ўстанавіў Рыжскі дагавор. Прычым у 8 выпадках адступленне было на карысць СССР і толькі ў 2 на карысць Польшчы. У тым жа 1924 г. была створана Беларуская пагранічная акруга.

Да канца лета 1924 г. завяршылася масавая рэпатрыяцыя насельніцтва праз польска-савецкую мяжу. У сувязі з гэтым у верасні адбыўся абмен нотамі паміж СССР і Польшчай, у адпаведнасці з якім была спынена дзейнасць Змешанай камісіі па рэпатрыяцыі.

Вострым у адносінах паміж СССР і Польшчай заставалася пытанне аб нацыянальных меншасцях. Уздымаючы пытанне аб становішчы беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы, савецкая дыпламатыя зыходзіла з таго, як вынікае з тэлеграмы саветніка савецкага прадстаўніцтва ў Варшаве І. Лоранца ад 12 снежня 1922 г., “што самым простым і надзейным спосабам супрацьдзеяння планам левіцы ў замежнай палітыцы, накіраванай у бок усходу, з’яўляецца аслабленне іх у крэсах. ...аб гэтым Вам ужо пісаў у свой час т. Абаленскі”. Вясной 1923 г. І. Лоранц пісаў Л. Абаленскаму аб мэтазгоднасці з боку БССР заявіць аб зацікаўленасці ў тэрыторыях, “якія ляжаць на ўсход ад прызнанай намі граніцы Літвы”. Такая заява аблягчалася тымі абставінамі, што БССР не ратыфікавала Рыжскі дагавор. У сваёй заяве беларускі савецкі ўрад павінен быў указаць, што ён не можа ратыфікаваць рыжскую граніцу з-за сістэматычных парушэнняў польскім урадам правоў беларусаў на тэрыторыі Польшчы. У названай тэлеграме прама гаворыцца пра мэты савецкай палітыкі ў адносінах да Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны: “... няма чаго падкрэсліваць, як важна для нас умацоўваць незадавальненне на польскіх ускраінах і ствараць там цягаценне на карысць савецкіх рэспублік.

Мэтам аслаблення ўплыву Польшчы на нацыянальных ускраінах у многім была падначалена і дзейнасць Камуністычнай партыі Польшчы. На сваім 2-м з’ездзе ў 1923 г. яна прыняла рэзалюцыю аб праве нацый, якія ўваходзілі ў склад польскай дзяржавы, на самавызначэнне і добраахвотнае далучэнне тэрыторыі той ці іншай нацыі да другой дзяржавы. У партыйных дакументах тлумачылася, што ў адносінах да беларусаў і ўкраінцаў маецца на ўвазе далучэнне да СССР. Курс на ўваходжанне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў склад СССР пацвярджае і адзін з заклікаў ЦК КПЗБ да 1 мая 1924 г.: “Няхай жыве аб’яднаная рабоча-сялянская Савецкая Беларусь”.

Для аслаблення пазіцый Польшчы на тэрыторыі Заходняй Беларусі працягваў выкарыстоўвацца партызанскі рух. Штаб польскага 9-га корпуса,

размешчаны ў Брэсце, у канцы сакавіка – пачатку красавіка 1923 г. адзначаў намаганні Масквы па падрыхтоўцы антыпольскага паўстання ў Заходняй Беларусі. У данясеннях камандавання корпуса ўказвалася на накіраванне савецкім бокам інструктараў на тэрыторыю Польшчы для падрыхтоўкі паўстання, а само яно намячалася на сярэдзіну мая. Пры гэтым польскія ваенныя лічылі, што яно будзе падтрымана рэгулярнымі войскамі Чырвонай Арміі і літоўскіх узброеных сіл. Сучасная польская гістарыяграфія прызнае рост сімпатый да СССР насельніцтва Заходняй Беларусі ў той момант. Гэтаму спрыяла пачаўшаяся беларусізацыя і ў яшчэ большай ступені надзяленне сялян у БССР зямлёй. З польскага боку граніцы беларусы былі меншасцю, да якой адносіліся найгорш.

7 красавіка 1923 г. польскі ўрад абмеркаваў сітуацыю на “ўсходніх крэсах”. У ходзе абмеркавання адзначалася, што ўсходнія ваяводстваў маюць рашаючае значэнне “для вялікадзяржаўнага будучага краіны... яны ствараюць галоўны абарончы рубаж дзяржавы на выпадак вайны з Расіяй”. Намячалася, з аднаго боку, прыняць меры, якія забяспечаць эканамічны рост “усходніх крэсаў”. З другога боку, органы ўлады нацэльваліся на рашучую барацьбу з “варожымі дзяржаве ўплывамі”. 2-гі аддзел польскага генеральнага штаба адзначаў, што беларускі нацыянальны рух пасля прыходу да ўлады кабінета Грабскага, цалкам пераарыентаваўся на Мінск, і “ўсе значныя беларускія дзеячы прынялі кіраўніцтва Савецкай Беларусі і прызналі яе”.

3. Заходняя Беларусь у міжнародна-палітычным супрацьстаянні СССР і Польшчы ў 1924 г. 1924 г стаў часам найбольш актыўнага разгортвання партызанскага руху на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Польскі палітык і гісторык міжваеннага часу А. Прухнік (Г. Свобода) адзначаў, што на “ўсходніх крэсах” шырыліся дыверсійныя акцыі, з савецкай тэрыторыі на тэрыторыю Польшчы пранікалі дыверсійныя атрады, якія знаходзілі падтрымку сярод мясцовага насельніцтва. СССР са свайго боку імкнуўся стварыць у міжнароднай супольнасці ўражанне, што партызанскі рух фарміруе палітыка, якая праводзіцца польскімі ўладамі на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

У ноч з 3 на 4 жніўня на польскай тэрыторыі было захоплены прыгранічнае мястэчка Стаўбцы. 5 жніўня адбылося пасяджэнне Палітычнага камітэта Савета міністраў Польшчы, на якім абмяркоўвалася гэтая акцыя. Было адзначана, што нападаўшых было каля 100 чалавек, яны былі ўзброены савецкай зброяй і апрануты ў савецкую форму. Быў забіты адзін чыноўнік і 7 паліцэйскіх, захоплены пошта, чыгуначная станцыя і турма, адкуль выпушчлі зняволеных. Міністру замежных спраў даручалася зрабіць адпаведнае дыпламатычнае прадстаўленне савецкаму боку. Прэм’ер-міністр выказаўся супраць прапановы ваенных правесці акцыю ў адказ на граніцы з СССР.

Дзейнасць камуністычнай партыі Польшчы і яе часткі – Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі была падначалена вырашэнню задачы па аслабленню пазіцыі Польшчы на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Канчатковая мэта заключалася ў тым, каб дабіцца далучэння Зходняй Беларусі да БССР.

На V Кангрэсе Камітэрна было адобрана “выстаўленне кампартыяй Польшчы лозунга аб’яднання разарваных беларускіх тэрыторый у Савецкую рабоча-сялянскую рэспубліку Беларусь”. СССР ажыццяўляў фінансаванне дзейнасці КПП. Так, на пасяджэнні палітбюро 28 жніўня 1924 г. было прынята рашэнне павялічыць фінансаванне польскіх камуністаў.

1 жніўня 1924 г. Палітычны камітэт Савета міністраў Польшчы абмяркоўваў меры па ўмацаванню бяспекі на “ўсходніх ускраінах”. Асноўная стаўка рабілася на выкарыстанне сілавых метадаў. У распараджэнне інспектара арміі ў Вільні Э. Рыдз-Сміглага перакідваліся датковыя ўзброеныя сілы. На пасяджэнні палітычнага камітэта польскага ўрада 21–22 жніўня было прынята рашэнне аб стварэнні для прысячэння дзейнасці ўзброеных фарміраванняў у пагранічнай паласе ваеннай пагранічнай варты. Важнейшыя гарады “ўсходніх крэсаў” павінны былі атрымаць гарнізоны з вайсковых часцей.

Эфектыўнасць дзеянняў польскіх уладаў па забеспячэнню бяспекі на “ўсходніх крэсах” была нізкая. Адзін з найбольш аўтарытэтных палітыкаў міжваеннай Польшчы В. Вітас заявіў у сейме 12 снежня 1924 г.: “Польскае насельніцтва жыве ў пастаянным страху, які параджае настроі няверу, што польская дзяржава на крэсах утрымаецца”.

Польскі ўрад зыходзіў з таго, што нестабільнасць на “ўсходніх крэсах” можа быць выкарыстана для міжнароднага ўмяшання ва ўнутраныя справы Польшчы. Міністру замежных спраў было даручана “абмеркаваць праграму акцый і сродкаў дзеянняў на міжнароднай арэне, асабліва ў Лізе Нацый, з мэтай паралізаваць варожыя Польшчы выступленні замежных колаў па пытаннях нашых адносін да меншасцей”.

На думку польскіх палітыкаў трывала замацаваць “усходнія крэсы” за Польшчай можна было толькі праз асіміляцыю няпольскага насельніцтва на іх. Гэтая палітыка асабліва актыўна праводзілася ў перыяд знаходжання ва ўладзе ўрада У. Грабскага з канца 1923 г. да канца 1925 г. Улады разлічвалі на поспех палітыкі этнічнай асіміляцыі на тэрыторыі Заходняй Беларусі, зыходзячы з таго, што беларусы яшчэ не сфарміраваліся як паўнаважны нацыя.

Урад СССР і раней перыядычна ўздываў перад польскім урадам пытанне аб выкананні арт. 7 Рыжскага дагавора, які гарантаваў правы нацыянальным меншасцям. Але ў маі 1924 г. гэтае пытанне набыло асаблівую вастрыванню. 10 мая савецкі ўрад накіраваў польскаму ўраду ноту пратэсту ў сувязі з парушэннем польскімі ўладамі правоў беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы. Пасля гэтага паміж СССР і Польшчай адбыўся абмен цэлай серыяй нот. Нотная перапіска паказала, што бакі па-рознаму глядзяць на праблему выканання арт. 7 Рыжскага дагавора. Польскі ўрад разглядаў савецкія спробы “заступіцца” за беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы як умяшанне ў яе ўнутраныя справы.

Праблема правоў нацыянальных меншасцей была цесна звязана з барацьбой паміж СССР і Польшчай за кантроль над тэрыторыяй Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Мэта савецкага кіраўніцтва заключалася ў тым,

каб выступаючы ў ролі абаронцы правоў насельніцтва Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны заваяваць яго сімпатыі. Савецкія пратэсты павіны былі сфарміраваць у міжнароднай супольнасці ўражанне, што нацыянальныя меншасці ў Польшчы падвяргаюцца прыгнечанню. Тым самым фарміраваліся перадумовы для таго, каб паставіць пытанне аб далучэнні Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны да СССР.

4. Першае ўзбуйненне БССР: міжнародны фактар. У маі 1923 г. была створана адмысловая камісія палітбюро ЦК РКП(б) для працы сярод беларусаў у Польшчы. 12 ліпеня на падставе даклада камісіі палітбюро было прынята рашэнне аб мэтазгоднасці пашырэння тэрыторыі Беларусі. Для падрыхтоўкі канкрэтных прапаноў па гэтаму пытанню ставаралася камісія арганізацыйнага бюро ЦК РКП(б).

У чэрвені 1923 г. ЦБ КП(б)Б перадало ў ЦК РКП(б) “Дакладную запіску аб тэрыторыі БССР”. У ёй выкладаліся матывы павелічэння тэрыторыі рэспублікі і прыблізна акрэслівалася яе граніцы. Адзін з матываў, на які ўказвалі аўтары запіскі, заключаўся ў неабходнасці сфарміраваць прасавецкія настроі сярод жыхароў Заходняй Беларусі. У савецкім кіраўніцтве ідэю вяртання ў склад БССР усходніх беларускіх тэрыторый найбольш актыўна падтрымліваў НКЗС на чале з Г. Чычэрыным. Менавіта па яго ініцыятыве палітбюро прыступіла да абмеркавання беларускага пытання, стварыўшы адпаведную камісію.

29 лістапада палітбюро разгледзела пытанне аб узбуйненні БССР. Было патаноўлена далучыць да БССР “роднасныя ёй у бытавых, этнаграфічных і гаспадарча-эканамічных адносінах” тэрыторыі: Віцебскую і Гомельскую губерні цалкам за выключэннем 4 павеатаў былой Чарнігаўскай губерні, а таксама Горацкі і Мсціслаўскі паветы Смаленскай губерні. ЦВК СССР даручалася ў савецкім парадку аформіць далучэнне да БССР указаных тэрыторый. Аднак ЦВК унёс змены ў рашэнне палітбюро. Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы Віцебскай губерні і Гомельскі і Рэчыцкі паветы павінны былі застацца ў складзе РСФСР. Гэтае рашэнне было зацверджана палітбюро 29 снежня 1923 г. Пратэст прадстаўнікоў БССР не быў прыняты да ўвагі.

Пасля рашэння палітбюро 4 лютага 1924 г. ЦВК РСФСР прыняў рашэнне аб перадачы Беларусі раёнаў з пераважна беларускім насельніцтвам. 13–16 сакавіка праходзіў VI Надзвычайны з’езд саветаў Беларусі, які канчаткова аформіў першае ўзбуйненне БССР.

Вяртанне ў склад БССР усходніх беларускіх тэрыторый было важным элементом савецка-польскіх адносін. Пацвярджэннем узаемасувязі гэтага рашэння з развіццём савецка-польскіх адносін можа служыць тэлеграма члена калегіі НКЗС СССР В. Копа савецкаму прадстаўніку ў Варшаве Л. Абаленскаму ад 23 жніўня 1923 г. У ёй адзначалася, што “ў Польшчы дзіўным чынам прайшло зусім не заўважаным наша рашэнне пашырыць граніцы Беларусі на ўсход”. Абаленскі быў абавязаны звярнуць увагу польскай і еўрапейскай грамадскасці на гэты факт. Пры гэтым яму неабходна было супрацьпастаўляць “вызваленчую палітыку Саюза палітыцы

прыгнечання нацыянальнасцей у Польшчы”. Пасля таго, як узбуйненне БССР адбылося, для СССР было важна, каб яно выклікала некую рэакцыю ў Польшчы. У сакавіку 1924 г. у адказ на запыт з Масквы Л. Абаленскі паведамляў, што польская прэса абыйшла маўчаннем факт павелічэння тэрыторыі БССР. Дадзеная падзея ўвогуле не прыгадваецца польскімі журналістамі. Гэта было не зусім так. Газета “Слова” пісала “Гэтае “ўзбуйненне” было ўмелым крокам Саветаў у іх беларускай палітыцы, які значна ўзмацніў бальшавіцкую арыентацыю ў Заходняй Беларусі”. Орган віленакіх кансерватараў фактычна пацвярджаў, што савецкія ўлады ў многім дасягнулі тых мэтаў, якія яны ставілі ажыццяўляючы “ўзбуйненне” БССР.

Адзначаючы сувязь савецкай нацыянальнай палітыкі са знешняй палітыкай краіны, А. Мануільскі ў выступленні на 3-м з’ездзе Камуністычнай партыі Польшчы прама ўказваў, што нацыянальная палітыка СССР з’яўляецца сродкам барацьбы супраць імперыялістычнай Польшчы. З прыведзеных дакументаў бачна, што павялічваючы тэрыторыю БССР у 1924 г., кіраўніцтва СССР зыходзіла ў многім са знешнепалітычных інтарэсаў. Гэтай акцыяй яно хацела прадэманстраваць клопат аб нацыянальных інтарэсах беларусаў, прадставіць сваю нацыянальную палітыку як пазітыўную і супрацьпаставіць яе польскай палітыцы прыгнечання нацыянальных меншасцей. Такую ж думку выказаў у выступленні на III Усесаюзным з’ездзе саветаў у маі 1925 г. старшыня СНК СССР А. Рыкаў: “... нацыянальная палітыка палякаў прама супрацьлегла нашай, і, паколькі на граніцах Савецкай Беларусі ёсць польская Беларусь, а на граніцах Савецкай Украіны ёсць Украіна заходняя, то гэтае суседства выклікае з боку нацыянальных меншасцей на тэрыторыі Польшчы цягаценне да Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік”.

5. Савецка-польскія перамовы аб дагаворы аб ненападзе ў 1925–1926 гг. і Беларусь. Польскае консульства ў Мінску. У пачатку 1925 г. пачаліся польска-савецкія перамовы, якія мелі на мэце падпісанне дагавора аб ненападзе паміж СССР і Польшчай. На перамовах павінны былі абмяркоўвацца пытанні, якія закраналі інтарэсы Беларусі. Перш за ўсё гэта праблема гарантый рыжскай граніцы і забеспячэння правоў нацыянальных меншасцей. У інструкцыі, якая была накіравана НКЗС у Варшаву паўпраду П. Войкаву, адзначалася, што на перамовах з Польшчай трэба ўзняць пытанне аб культурнай аўтаноміі для нацыянальных ускраін. Але ўказвалася, што ў самім пагадненні аб аўтаноміі гаварыць не прыйдзеца, бо гэта было б звязана з канчатковым прызнаннем граніцы, якую ўсталяваў Рыжскі дагавор і задавальненнем сустрэчных патрабаванняў аб аўтаноміі для палякаў у СССР. Такім чынам савецкае кіраўніцтва па-ранейшаму імкнулася перагледзець на сваю карысць граніцу, якая падзяліла Беларусь. У той жа час яно не лічыла для сябе важным дабівацца рэальнага паляпшэння становішча беларусаў, якія жылі на тэрыторыі Польшчы.

На пачаўшыхся ў сярэдзіне студзеня перамовах паміж СССР і Польшчай бакі не ўздымалі пытанне аб правах нацыянальных меншасцей. Увага сканцэнтравалася на іншых праблемах. Хутка перамовы зайшлі ў

тупік. У верасні 1925 г. адбыўся візіт у Варшаву Г. Чычэрына. У ходзе перамоў ні савецкім, ні польскім бокам не была звернута ўвага на праблему правоў нацыянальных меншасцей.

Спроба рэаніміраваць савецка-польскіе перамовы была зроблена у пачатку 1926 г. П. Войкаў лічыў неабходным на перамовах з Польшчай узняць пытанне аб нацыянальных меншасцях, але як адзначаў савецкі паўпрад у Варшаве, зрабіць гэта трэба было толькі “дзеля торгу” і каб аказаць ціск на Варшаву і дабіцца да яе саступак па іншых пытаннях. У ходзе перамоў савецкі бок па-ранейшаму імкнуўся не дапусціць фіксацыі дадатковых гарантый граніц, якія ўсталяваў Рыжскі дагавор. Перагляд гэтых граніц быў адной з важнейшых мэтай савецкай палітыкі.

8 кастрычніка 1923 г. кіраўнік заходняга аддзела НКЗС В. Коп паведаміў польскаму пасольству ў Маскве аб папярэдняй згодзе на польскія ўмовы прызнання СССР, сярод якіх і адкрыццё консульстваў у Харкаве і Мінску. 20 лютага 1924 г. у газете “Звязда” было надрукавана паведамленне аб адкрыцці ў Мінску польскага консульства і прызначэнні консулам Яна Карчэўскага, які ўжо прыехаў у сталіцу БССР. Консульства размясцілася ў гатэлі “Раяль” на Савецкай вуліцы. 25 сакавіка Я. Карчэўскі быў афіцыйна зацверджаны НКЗС СССР консулам Польскай Рэспублікі ў Мінску з консульскай акругай на ўсю тэрыторыю БССР.

18 ліпеня 1924 г. была падпісана консульская канвенцыя паміж Польшчай і СССР. Яна канстатавала наяўнасць польскага консульства ў Мінску. Дзейнасць консульства сутыкалася з вялікімі цяжкасцямі, звязанымі з агульным станам польска-савецкіх адносін у той час. У пачатку красавіка 1924 г. у савецкім друку з’явілася інфармацыя аб раскрыцці польскай шпіёнскай сеткі на чале з консулам у Мінску Я. Карчэўскім. У выніку разразіўся дыпламатычны канфлікт паміж СССР і Польшчай. НКЗС СССР у першыя дні красавіка накіраваў польскаму ўраду аж тры ноты пратэсту ў сувязі са “справой Карчэўскага”. Ён абвінавачваўся ў стварэнні шпіёнскай сеткі і ўкрыванні ў консульстве ксёндза Усаса, які абвінавачваўся савецкімі ўладамі ў “крымінальным злачынстве”. Зразумела, што польскі бок усе гэтыя абвінавачванні адхіляў.

Консульства ўважліва сачыла за грамадска-палітычнай сітуацыяй ў БССР. У данясеннях у Варшаву адзначаліся шматлікія факты рэпрэсій савецкіх уладаў супраць грамадзян польскай нацыянальнасці. Вялікую цікавасць з боку консульства выклікаў візіт у Мінск дэпутатаў польскага сейма ад Заходняй Беларусі ў пачатку 1926 г.

Тэма 2. 3 Беларусь у палітыцы СССР і Польшчы (май 1926 – ліпень 1932 гг.)

1. Палітыка СССР і Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі.

2. БССР у савецкай палітыцы: беларусізацыя і другое “ўзбуйненне”.
3. Польшка-савецкі дагавор аб ненападзе і Беларусь.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1966. – Т. 5.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.)
Зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Лазько, Р. Р. Перад патопам: еўрапейская палітыка Польшчы (1932–1939). / Р. Р. Лазько. – Мінск: БДУ, 2000. – 355 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

1. Палітыка СССР і Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі.

Заходняя Беларусь па-ранейшаму разглядалася савецкім кіраўніцтвам як тэрыторыя, якая ў перспектыве павінна быць далучана да савецкіх рэспублік. Для гэтага трэба было аслабіць уплыў Польшчы на гэтых тэрыторыях. Пакінуўшы нязменнай стратэгічную мэту сваёй палітыкі ў дачыненні да Заходняй Беларусі, Масква ў сярэдзіне 1920-х гг. унесла істотныя карэктывы ў тактыку. Яшчэ ў 1925 г. савецкае кіраўніцтва адмовілася ад правядзення г. з. актыўнай разведкі. Стаўка цяпер рабілася перш за ўсё на заваяванне сімпатый насельніцтва Заходняй Беларусі праз правядзенне палітыкі “беларусізацыі” і паказ перавагі савецкай нацыянальнай палітыкі ў дачыненні да беларусаў на прыкладзе “ўзбуйнення” БССР. 5 студзеня 1927 г. палітбюро ЦК ВКП(б) прыняло рашэнне стварыць у Маскве пастаянную камісію палітбюро для каардынацыі ўсёй работы з нацыянальнымі меншасцямі.

Перамены ў палітыцы савецкага кіраўніцтва ў дачыненні да Заходняй Беларусі адбіліся і на дзейнасці КПЗБ. Партызанскі рух быў згорнуты. На III Канферэнцыі ў студзені 1926 г. партыя асудзіла тактыку партызанскага руху як памылковую. Стаўка была зроблена на стварэнне масавых грамадска-палітычных арганізацый пад кантролем КПЗБ, каб заваяваць масавую падтрымку насельніцтва Заходняй Беларусі. Найбольш значнай такой арганізацыяй стала Беларуская сялянска-работніцкая грамада. У сваю праграму БСРГ уключыла агльнадэмакратычныя патрабаванні. У ёй нічога не гаварылася пра далучэнне Заходняй Беларусі да БССР. Рост папулярнасці Грамады, якая дасягнула 100 тыс. чалавек, выклікаў заклапочанасць польскіх

уладаў. У студзені 1927 г. кіраўніцтва арганізацыі і больш за 400 яе актывістаў былі арыштаваны. Нягледзячы на разгром Грамады, на сваім I З'ездзе ў 1928 г. КПЗБ пацвердзіла курс, у аснове якога была барацьба за ўмацаванне дэмакратычных правоў і свабод.

У 1931 г. КПЗБ быў зняты лозунг савызначэння Заходняй Беларусі праз аб'яднанне з БССР. Гэта было звязана з тым, што ішла падрыхтоўка савецка-польскага дагавора аб ненападзенні. Выбары ў сейм 1930 г. прадэманстравалі стабілізацыю рэжыма "санацыі". Згодна афіцыйным дадзеным за санацыйны "Беспартыйны блок супрацоўніцтва з урадам" прагаласавала 75 % выбаршчыкаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. У той жа час КПЗБ не правяла ні аднаго дэпутата. Такая сітуацыя прымушала КПЗБ адмовіцца ад старой тактыкі, а аснове якой быў пастулат аб неўстойлівасці пазіцый польскай дзяржавы на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

Стабілізацыя польскай дзяржавы штурхала СССР да паляпшэння адносін з ёй. Восенню 1930 г. савецкі паўпрад у Варшаве зандзіраваў пытанне аб аднаўленні перамоў адносна заключэння дагавора аб ненападзе. Ю. Пілсудскі выказаўся за заключэнне палітычнага дагавора з СССР. У сувязі са змяненнем знешнепалітычнага курса Масквы на польскім напрамку мяняецца стаўленне савецкага кіраўніцтва і да нацыянальнага руху на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Для дасягнення поспеху на перамовах абодва бакі фактычна пагадзіліся не ўздываць беларускае пытанне, бо яно раней стварала шмат праблем у польска-савецкіх адносінах.

Сімвалічна, што з боку Савецкага Саюза не было ніякай рэакцыі на разгром БСРГ у 1927 г. Толькі ў БССР былі арганізаваны мітэнгі ў падтрымку Грамады. Савецкае кіраўніцтва зыходзіла з таго, што знешнепалітычныя інтарэсы СССР у той час не патрабавалі падтрымкі беларускага нацыянальнага руху. Лічылася недапушчальным абвастраць адносіны з Польшчай з-за праблемы нацыянальных меншасцей. Гэтая тэндэнцыя яскрава праявілася і ў сувязі з разгромам польскімі ўладамі клуба "Змагаганне".

У перыяд парламенцкай рэспублікі пераважным уплывам у палітычным жыцці Польшчы карысталіся правыя палітычныя партыі. Краевугольным каменем іх палітыкі на "ўсходніх крэсах" была нацыянальная асіміляцыя, іншымі словамі апалячванне нацыянальных меншасцей. Пасля майскага перавароту 1926 г. названая палітыка была прызнана неэфектыўнай. Лагер санацыі замяняе яе на палітыку дзяржаўнай асіміляцыі, задача якой зключалася ў тым, каб інтэграваць нацыянальныя меншасці ў склад польскай дзяржавы як лаяльных польскіх грамадзян. Дзеля гэтага прымаліся асобныя меры, каб стымуляваць эканамічнае развіццё краю. Адзін з аўтараў канцэпцыі дзяржаўнай асіміляцыі Л. Васілеўскі ўказваў, што дзяржава павінна ўстрымацца да рэпрэсій у дачыненні да беларускага школьніцтва і ўсялякай інтэлектуальнай дзейнасці, а наадварот спрыяць развіццю асветы, выдавецкай дзейнасці, даць магчымасць беларусам працаваць у структурах самакіравання. Тым самым беларусы адчулі б сябе паўнапраўнымі грамадзянамі Польшчы.

Але ў цэлым польскія кіруючыя колы па-ранейшаму адводзілі Заходняй Беларусі ролю аграрна-сыравіннага прыдатка цэнтральных польскіх ваяводстваў. Палітычная сітуацыя ў Заходняй Беларусі вызначала і асблівасці правядзення тут аграрнай рэформы. Значная частка зямлі была выдзелена для асаднікаў, якія павінны былі стаць ваенна-палітычнай апорай польскай дзяржавы на беларускіх землях. Пілсудскі лічыў карысным для ўмацавання пазіцыі Польшчы на “крэсах” рабіць асобныя саступкі нацыянальным меншасцям у культурнай сферы.

У дачыненні да беларускага нацыянальнага руху польскія ўлады імкнуліся спалучаць рэпрэсіі з пэўнымі саступкамі і імкненнем прыцягнуць яго асобныя арганізацыі да супрацоўніцтва ў вырашэнні праблем Заходняй Беларусі. Але гэты працэс быў непрацяглы. У 1930 г. на першы план выходзяць рэпрэсіі. У жніўні гэтага года быў разгромлены пасольскі клуб “Змаганне”. Польскія ўрад, улічваючы вопыт Грамады, імкнуліся не дапусціць стварэння новых масавых беларускіх нацыянальных арганізацый. Пры гэтым польскія ўлады вялі барацьбу з беларускім нацыянальным рухам пад сцягам барацьбы з камунізмам, хоць, як адзначае гісторык Я. Мірановіч, былі добра інфармаваны аб негатыўным стаўленні КПЗБ да беларускага нацыянальнага руху.

На пачатак 1930-х гг. для польскіх уладаў стала відавочна, што справа абароны правоў беларусаў у Польшчы не знойдзе падтрымкі на міжнародным узроўні. Звароты беларускіх дэпутатаў сейма ў Лігу Нацый у 1926, 1929 гг. не знайшлі падтрымкі з боку гэтай арганізацыі. Пачатак рэпрэсій у СССР супраць дзеячаў беларускага руху дазвалала ў лідарам “санацыі” зрабіць выснову аб знікненні ў беларускай інтэлігенцыі ў Польшчы надзей на савецкую падтрымку. Склаўшыся абставіны давалі падставы польскім уладам спадзявацца на поспех палітыкі дзяржаўнай асіміляцыі.

2. БССР у савецкай палітыцы: беларусізацыя і другое “ўзбуйненне”. У 1920-я гг. кіраўніцтва саюзных рэспублік, у прыватнасці БССР яшчэ спрабавала захаваць некаторыя элементы самастойнасці пры правядзенні знешняй палітыкі. Для БССР прыарытэтным знешнепалітычным напрамкам была Польшча. Кіраўніцтва БССР імкнулася падтрымліваць кантакты з Польшчай непасрэдна. На гэта была накіравана дзейнасць прадстаўніка БССР пры прадстаўніцтве СССР у Варшаве. Аднак на мяжы 1920-х – 1930-х гадоў гэты інстытут быў ліквідаваны. Канстытуцыя БССР 1927 г. канчаткова юрыдычна ліквідавала якія б то не было магчымасці для самастойных знешнепалітычных крокаў Савецкай Беларусі.

Калі стала відавочна, што сусветная рэвалюцыя адкладваецца і савецкай дзяржаве працяглы час давядзецца суіснаваць з буржуазнай Польшчай, савецкае кіраўніцтва ў якасці аднаго з інструментаў вырашэння беларускага пытання на сваю карысць абрала беларусізацыю. Афіцыйна правядзенне палітыкі беларусізацыі было абвешчана ў 1924 г. Адна з яе мэт заключалася ў тым, каб заваяваць сімпатыі насельніцтва Заходняй Беларусі і падтрымліваць і ўзмацняць цэнтраімклівую тэндэнцыю на тэрыторыі Польшчы. Беларусізацыя павінна была садзейнічаць распаду польскай

дзяржавы па нацыянальных швах. Характэрна, што ініцыятыва беларусізацыі зыходзіла ад НКЗС СССР. 29 мая 1923 г. у палітбюро быў накіраваны ліст члена калегіі НКЗС Я. Ганецкага, у якім гаварылася пра наяўнасць сярод беларусаў у Польшчы цягацення да БССР. Каб узмацніць гэтую тэндэнцыю, прапаноўвалася прыняць шэраг мер, якія потым былі ўключаны ў палітыку беларусізацыі.

Савецкае кіраўніцтва пастаянна падкрэслівала неабходнасць супастаўляць нацыянальную палітыку Савецкага Саюза і Польшчы і акцэнтаваць увагу на перавагах савецкай палітыкі. Тым самым планавалася заваяваць сімпатыі беларускага нацыянальнага руху і насельніцтва Заходняй Беларусі да СССР. У значнай ступені названая мэта была дасягнута. У 1925 г. на другой беларускай канферэнцыі ў Берліне значная частка дзеячаў БНР выказалася за супрацоўніцтва з савецкай уладай. Выбары ў польскі сейм 1928 г. паказалі прыкметны рост папулярнасці КПЗБ.

У рамках палітыкі беларусізацыі ўвага надавалася і становішчу нацыянальных меншасцей на тэрыторыі БССР, у тым ліку і польскай. З пачатку 1920-х гг. праводзілася палітыка стварэння польскіх сельсаветаў на тэрыторыі Савецкай Беларусі. Былі створаны ўмовы для развіцця нацыянальнай мовы і культуры. У 1925 г. у БССР працавала 113 польскіх і 40 змешаных школ, польскі педагагічны тэхнікум. Пры гэтым праследавалася галоўная мэта – выхаванне нацыянальных меншасцей прыхільнікамі савецкай улады, фарміраванне ў іх адмоўнага стаўлення да гістарычнай радзімы, дзе пануюць памешчыкі і капіталісты. З 1929 г. сітуацыя мяняецца. Кіраўніцтва СССР адмовілася ад супрацоўніцтва з нацыянальнымі меншасцямі. У асноўным прапагандысцкія метады барацьбы з касцёлам былі заменены на чыста рэпрэсіўныя. Тады ж, у 1929 г. згортваецца і палітыка беларусізацыі. Звязана гэта было ў многім са зменамі на польскім напрамку савецкай знешняй палітыкі, калі ў Маскве было прынята рашэнне шукаць паразумення з Польшчай праз заключэнне дагавора аб ненападзе.

Вясной 1926 г. кіраўніцтва БССР звярнулася ў дзяржплан СССР і саюзна саўнаркам з прапановамі аб вяртанні ў склад рэспублікі Гомельскага і Рэчыцкага павеатаў. У маі 1926 г. пытанне аб тэрыторыі БССР было пастаўлена ЦК УКП(б). Прапанова аб павелічэнні тэрыторыі Савецкай Беларусі і на гэты раз была падтрымана НКЗС СССР. Загадчык аддзела Прыбалтыкі і Польшчы НКЗС Лагіноўскі і дарадчык прадстаўніцтва СССР у Варшаве Ульянаў у дакладной запісцы ў калегію НКЗС адзначалі, што далучэнне да БССР Гомельскага і трох павеатаў Віцебскай губерні прыцягне на савецкі бок сімпатыі народных мас Заходняй Беларусі. Начальнік усходняга аддзела польскага МЗС Янкоўскі запрашаў Ульянава на гутарку і цікавіўся планами кіраўніцтва СССР адносна тэрыторыі БССР.

Палітбюро ЦК УКП(б) стварыла камісію для вывучэння этнічнай сітуацыі на Гомельшчыне. Камісія прадставіла даклад, на падставе якога палітбюро 18 лістапада прыняло рашэнне прызнаць беларускі характар Гомельскага і Рэчыцкага павеатаў і лічыць мэтазгодным іх далучэнне да БССР. Веліжскі, Себежскі і Невельскі паветы былой Віцебскай губерні

пакідаліся ў складзе РСФСР. 6 снежня УЦВК выдаў пастанову “Аб далучэнні да БССР Гомельскага і Рэчыцкага паветаў”.

На мяжы 1920-х – 1930-х гг. разам са згортваннем беларусізацыі ў БССР пачынаецца барацьба з “нацдэмамі”, што было ўдарам па беларускаму нацыянальнаму руху. Ва ўмовах падрыхтоўкі савецка-польскага дагавора аб ненападзе адмова ад падтрымкі беларускага нацыянальнага руху была платай савецкага кіраўніцтва за пагадненне з Польшчай. Прычым ужо з пачатку праследавання “нацдэмаў” савецкімі ўладамі ўводзіліся жорсткія абмежаванні на этнаграфічныя і краязнаўчыя даследаванні, афіцыйна зацвярджаліся трактоўкі беларускай гісторыі.

28 верасня 1926 г. СССР і Літва заключылі дагавор аб дружбе і нейтралітэце. Ён пацвердзіў, што асновай узаемаадносін паміж названымі краінамі застаецца дагавор ад 12 ліпеня 1920 г. Гэта, у прыватнасці, азначала прызнанне СССР Віленшчыны часткаю Літвы і пацвярджэнне ўсталяванай названым дагаворам літоўскай граніцы. Тым самым тэрыторыя Паўночна-Заходняй Беларусі разглядалася ўдзельнікамі дагавора як частка Літвы.

У адказ Польшча паставіла віленскае пытанне на разгляд канферэнцыі паслоў краін Антанты. Канферэнцыя пацвердзіла сваё рашэнне ад 15 сакавіка 1923 г. аб уключэнні Віленшчыны ў склад Польшчы. Таксама польскі ўрад заявіў пратэст савецкаму ўраду, у якім, спасылаючыся на арт. 3 Рыжскага дагавора ўказаў, што Савецкая Расія адмовілася ад усялякіх правоў і прэтэнзій на тэрыторыі, спрэчныя паміж Літвой і Польшчай. Дадзеная дыскусія непасрэдна закранала інтарэсы беларусаў, але ні адзін з яе ўдзельнікаў аб гэтых інтарэсах не прыгадаў. Пазіцыі бакоў паказвалі, што для Беларусі ў будучым можа ўзнікнуць праблема з захаваннем у сваім складзе паўночна-заходніх тэрыторый.

3. Польска-савецкі дагавор аб ненападзе і Беларусь. Пасля майскага перавароту аднавіліся савецка-польскія перагаворы аб дагаворы аб ненападзе. Але яны ішлі вельмі цяжка, бо Польшча па-ранейшаму імкнулася ўключыць дагавор з СССР у шырокі міжнародны кантэкст праз падключэнне да яго прыбалтыйскіх краін і Румыніі. У сувязі з забойствам паўпрада ў Варшаве П. Войкава перамовы ў чэрвені 1927 г. былі перарваны. У жніўні 1931 г. Польшча выступіла з новай прапановай аб заключэнні з СССР дагавора аб ненападзе. Але савецкія дыпламаты працягвалі выказваць сумненні адносна шчырасці польскага імкнення да пагаднення. Член калегіі НКЗС Б. Стаманякаў пісаў паўпраду ў Варшаву, што нехарактэрнае для Польшчы “міралюбства” тлумачыцца бягучымі цяжкасцямі, з якімі сутыкнулася Польшча на міжнароднай арэне. Аднак гэтае “міралюбства” ў той момант адпавядала інтарэсам Савецкага Саюза, таму Масква праявіла гатоўнасць да перамоў з Польшчай.

На працягу ўсяго перамоўнага працэса савецкая дэлегацыя не звярталася да праблемы правоў нацыянальных меншасцей. Было відавочна, што ўзняцце гэтага пытання можа толькі стварыць дадатковыя праблемы ў ходзе перамоў. Падпісанне дагавора аб ненападзе з юрыдычнага пункту гледжання азначала пацвярджэнне бакамі граніцы, якая была ўсталявана

Рыжскім дагаворам, хоць пад час перамоў гэтае пытанне асобна не абмяркоўвалася.

Дагавор аб ненападзе паміж Польшчай і СССР быў падпісаны 25 ліпеня 1932 г. Гэты дагавор меў істотнае значэнне для міжнародна-палітычнай сітуацыі Беларусі. Ён замацоўваў становішча Заходняй Беларусі ў складзе польскай дзяржавы. Пры падрыхтоўцы дагавора СССР і Польшча моўчкі пагадзіліся з тым, што не будуць падтрымліваць беларускі нацыянальны рух. Гэта ўскладняла беларускае нацыянальнае адраджэнне і дзяржаўнае будаўніцтва. У той жа час дагавор зменшыў напружанасць на польска-савецкай граніцы. Пасол Польшчы запатрабаў ад СССР “маральнага раззбраення”, у прыватнасці адмовіцца ад ужывання ў прэсе паняццяў “Заходняя Беларусь” і “Заходняя Украіна”. Сапраўды, тон савецкай прэсы змяніўся ў спрыяльны для Польшчы бок.

Савецка-польскі дагавор аб ненападзе прыхільна сустрэла большасць палітычных партый Польшчы, за выключэннем камуністаў і кансерватараў. КПП лічыла, што правячыя колы Польшчы пайшлі на падпісанне дагавора з СССР дзеля ашукання народных мас. На думку кансерватараў з падпісаннем пакта Польшча канчаткова страціла надзею на “вяртанне” тых тэрыторый на ўсходзе, якія некалі ўваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай.

Тэма 2.4 Беларусь у савецка-польскіх адносінах 1932–1938 гг.

План

1. Палітыка Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі.
2. Змены ў савецкай палітыцы ў дачыненні да беларускага руху і КПЗБ.
3. Крокі СССР па стварэнню сістэмы калектыўнай бяспекі, віленскае пытанне, судзецкі крызіс і Беларусь.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1969. – Т. 6. – 432 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.)
Зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Лазько, Р. Р. Перад патопам: еўрапейская палітыка Польшчы (1932–1939). / Р. Р. Лазько. – Мінск: БДУ, 2000. – 355 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

Матвеев, Г. Ф. Пилсудский / Г. Ф. Матвеев. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 474 с.

Яжборовская, И. С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И. С. Яжборовская, В. С. Парсаданова. – М. : Akademia, 2005. – 404 с.

1. Палітыка Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі. Заклучэнне савецка-польскага дагавора аб ненападзе не прывяло да карэнных змен да лепшага ў польска-савецкіх адносінах. Савецкія дыпламаты не верылі ў трываласць курса Польшчы на паляпшэнне адносін з СССР. Пры гэтым яны зыходзілі з абазначыўшайся перспектывы польска-германскага збліжэння. Масква лічыла, што яно можа адбыцца на аснове ўзаемных тэрытарыяльных кампенсацый за кошт трэціх краін, у тым ліку – СССР.

Нягледзячы на заключэнне дагавора аб ненападзе польскія кіруючыя колы лічылі цалкам верагоднай вайну з СССР. Пры гэтым Заходняя Беларусь разглядалася як важнейшы тэатр гэтай вайны. Польская ваенная і палітычная эліта ў 1930-я гг. лічыла, што для Польшчы вайна з СССР можа быць толькі абарончай. План “Усход” прадугледжваў разгортванне на тэрыторыі Заходняй Беларусі трох польскіх армій, 22 дывізіі. Для адбіцця савецкага наступлення ўздоўж граніцы будавалася ўмацаваная лінія абароны. Да 1939 г. было збудавана некалькі сотняў фартыфікацыйных аб’ектаў, але ўсе яны былі прыстасаваны для вядзення толькі кулямётнага агню. Так, на напрамку Баранавіч і Навагрудку было каля 300 абарончых бетонных аб’ектаў.

У сакавіку 1939 г. польскае камандаванне прыняло план “Захад”, згодна якому галоўнай ваеннай пагрозай для Польшчы прызнавалася Германія, і галоўныя сілы польскай арміі перакідваліся з усходняга на заходні напрамак. Усе кавалерыйскія і пехотныя дывізіі 3 і 9 карпусоў былі перакінуты на захад. Іх месца занялі запасныя дывізіі з нізкай баяздольнасцю.

У першай палове 1930-х гг. “санацыйны” лагер працягваў палітыку дзяржаўнай асіміляцыі ў дачыненні да беларусаў на тэрыторыі Польшчы. Пасля смерці Ю. Пілсудскага сітуацыя змянілася. Адбыўся зварот да палітыкі нацыянальнай асіміляцыі. Планы, распрацаваныя МУС Польшчы, мелі на ўвазе шырокае перасяленне каланістаў на тэрыторыю Заходняй Беларусі. У інструмент палітыкі нацыянальнай асіміляцыі спрабавалі ператварыць і праваслаўную царкву, падначаліўшы яе дзяржаве. У канцы 1930-х гадоў польскія ўлады ўзмацнілі рэпрэсіі ў дачыненні да беларускага нацыянальнага руху. У 1936–1938 гг. былі забаронены ТБШ, Саюз беларускіх настаўнікаў, Беларускі нацыянальны камітэт. Польская палітычная эліта зыходзіла з таго, што без захавання пад сваім кантролем Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны немагчыма правядзенне вялікадзяржаўнай палітыкі, стварэнне блока дзяржаў “міжмор’я”.

Абгрунтаванню палітыкі на “крэсах” шмат увагі надавала польская публіцыстыка. Так, блізкі да эндэцыі Ё. Барташэвіч лічыў, што пры

правядзенні палітыкі на “крэсах” трэба зыходзіць з таго, што польская дзяржава павінна быць нацыянальнай. Галоўная задача заключалася ў тым, каб не даць нацыянальным меншасцям на тэрыторыі Польшчы ператварыцца ў меншасці палітычныя. Ё. Гертых лічыў, што для ажыццяўлення палітыкі асіміляцыі неабходна было весці барацьбу з сепаратызмам, дабівацца павелічэння польскага насельніцтва на “ўсходніх крэсах”, пры гэтым дазволіць мясцоваму насельніцтву карыстацца сваёй мовай на бытавым узроўні, але не на адміністратыўным. У. Студніцкі ўказваў на незавершанасць працэса фарміравання беларускай нацыі як фактар, спрыяльны для ажыццяўлення палітыкі нацыянальнай асіміляцыі.

У савецкім друку пастаянна адзначалася імкненне Польшчы адарваць ад СССР нацыянальныя ўскраіны, у тым ліку і БССР. Сапраўды, у Польшчы перыядычна працягвалі з’яўляцца публікацыі журналістаў, грамадскіх дзеячаў на гэтую тэму. У СССР гэтыя публікацыі ўспрымаліся як праяўленне палітыкі “праметэізму” на афіцыйным узроўні. Але ў 1930-я гады праметэйская работа пачала згортвацца і ў асноўным звязалася да арганізацыі разведвацельных акцый. Пры гэтым “праметэізм” заставаўся ў якасці палітычнага інструмента ў польскім генштабе і інспекцыі польскіх узброеных сіл, а таксама ў бэльведэрскім лагеры. Але і ў гэтых структурах “праметэізм” меў ужо абарончы характар.

У гэты час працягваецца пагаршэнне становішча палякаў на тэрыторыі СССР. У сярэдзіне 1930-х гг. савецкае кіраўніцтва перастала разглядаць палякаў, якія жылі на тэрыторыі УССР і БССР, у якасці кадраў для будучай польскай чырвонай арміі. У паляках – грамадзянах СССР, Масква цяпер бачыла “пятую калону” “белапанскай” Польшчы. У 1936 г. быў ліквідаваны Польскі нацыянальны раён імя Ф. Дзяржынскага на тэрыторыі БССР, а яго жыхары падвергнуты масавым рэпрэсіям.

2. Змены ў савецкай палітыцы ў дачыненні да беларускага руху і КПЗБ. У 1930-я гг. СССР поўнасьцю адмовіўся ад ролі абаронцы правоў беларусаў на тэрыторыі Польшчы. Сярод вядомых на сёння крыніц няма дакументаў, якія сведчылі б аб пратэстах савецкага ўрада ў сувязі з парушэннямі правоў нацыянальных меншасцей у Польшчы. Пасля падпісання дагавора аб ненападзе польскае пасольства ў Маскве патрабавала спыніць выступленні ў савецкай прэсе на тэму “польскай акупацыі” Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, і як адзначаў пасол у Маскве Ю. Лукасевіч, у гэтай справе палякі дабіліся поспеху. У пачатку чэрвеня 1933 г. Лукасевіч наведаў БССР, дзе яму быў аказаны цёплы прыём. Летам 1933 г. у Польшчы ў якасці карэспандэнта “Известий” знаходзіўся К. Радак. Ад імя Сталіна ён прапанаваў палякам “узаемна адмовіцца ад раздзьмухвання нацыянальных праблем у абедзвюх краінах”.

У БССР у 1933 г. былі праведзены рэпрэсіі супраць былых кіраўнікоў БСРГ і “Змагання” ў рамках справы “Беларускага нацыянальнага цэнтра”. Яны ў адпаведнасці з польска-савецкім пагадненнем аб абмене палітзняволенымі ў 1932 г. прыехалі ў СССР. Разам з імі падвергліся рэпрэсіям і некаторыя дзеячы КПЗБ, якія знаходзіліся на тэрыторыі БССР.

Гэтая акцыя пацвярджала прапанову Сталіна Варшаве адносна нацыянальнага пытання. Арыштаваных абвінавацілі ў імкненні звергнуць савецкую ўладу ў БССР, аб'яднаць яе з Заходняй Беларуссю ў адзіную Беларускаю Народную Рэспубліку, якая ўступіць у федэратыўную сувязь з Польшчай.

У той жа час у Польшчы не ўсе адмовіліся ад ідэі выкарыстання нацыянальнага пытання для аслаблення СССР. Заняўшы ў 1936 г. пасадку пасланіка Польшчы ў СССР В. Гжыбоўскі лічыў, што найслабейшым звяном унутрыпалітычнай сітуацыі ў СССР з'яўляюцца нацыянальныя супярэчнасці. Ён адзначаў працэс русіфікацыі народаў СССР і прагназаваў распад яго па нацыянальных швах. Тэзіс аб унутранай слабасці СССР істотна ўплываў на змест польскай палітыкі на савецкім напрамку.

Ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу ў КПЗБ узмацніліся рэвалюцыйныя чаканні. У 1932 г. на пленуме партыі быў прыняты курс на арганізацыю ўсеагульнай стачкі ва ўвязцы яе з узброеным паўстаннем. КПЗБ спрабавала надаць дзейнасці беларускіх арганізацый радыкальны характар. Сектанцкая палітыка КПЗБ была зменена на II з'ездзе партыі ў 1935 г. Быў узяты курс на супрацоўніцтва з нацыянальнымі арганізацыямі. Ужо ў сярэдзіне 1930-х гг. пачаліся рэпрэсіі ўлад СССР супраць дзеячаў КПЗБ. У лютым 1936 г. быў арыштаваны палітычны сакратар партыі І. Лагіновіч. Затым рэпрэсіям падвергліся многія дзеячы КПЗБ. У жніўні 1938 г. выканкам Камінтэрна прыняў рашэнне аб роспуску КПП і яе філіяла КПЗБ. Гэта быў лагічны працяг рэпрэсій супраць беларускага нацыянальнага руху, і ў гэтым пытанні палітыка польскіх і савецкіх уладаў супадала. Цікава, што ў якасці прычыны роспуску КПП называлася імкненне “правакатараў і шпіёнаў”, якія прабраліся ў яе рады, справакаваць вайну паміж СССР і Польшчай, у прыватнасці, шляхам вылучэння лозунга аб самавызначэнні беларускага і ўкраінскага народаў аж да іх далучэння да БССР і УССР. У Варшаве такая заява магла быць успрынята як адмова СССР ад прытэнзій на Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. Аднак у Польшчы разгром КПП, як і іншыя рэпрэсіі, расцанілі як праяўленне крызіснага характару развіцця савецкай дзяржавы, яе аслаблення.

3. Крокі СССР па стварэнню сістэмы калектыўнай бяспекі, віленскае пытанне, судзецкі крызіс і Беларусь. У 1933 г. палітбюро ЦК УКП(б) прыняло рашэнне, у адпаведнасці з якім у аснову савецкай знешняй палітыкі была пакладзена ідэя стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі. У 1934 г. пачаліся перамовы аб заключэнні Усходняга пакта. Яго ўдзельнікі павінны былі даць узаемныя гарантыі дапамогі на выпадак агрэсіі.

На момант пачатку перамоў аб Усходнім пакце польска-германскае збліжэнне ўжо стала рэальнасцю. 26 студзеня 1934 г. Германія і Польшча падпісалі дэкларацыю аб непрымяненні сілы, якая па сутнасці прадстаўляла сабою дагавор аб ненападзенні. У гэтым пагадненні Масква ўбачыла антысавецкую аснову. Савецкае кіраўніцтва лічыла нават магчымым польска-германскую агрэсію супраць СССР, і ў ліку першых аб'ектаў гэтай агрэсіі разглядалася БССР.

Менавіта польска-германскае збліжэнне стала важнейшым фактарам, які прывёў да правала праекта Усходняга факта. Польшча апасалася, што падпісанне гэтага дагавора прывядзе да ўмацавання пазіцый СССР ва Усходняй Еўропе. Такія перамены, на думку польскай дыпламатыі, былі не на карысць Польшчы. Таксама польскія кіруючыя колы апасаліся, што падпісанне Усходняга пакта створыць пагрозу для тэрытарыяльнай цэласнаці Польшчы. Мелася на ўвазе, што выкананне пакта можа прывесці да ўступлення Чырвонай Арміі на тэрыторыю Польшчы, што пацягне за сабою адарванне ад яе Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Адмова Польшчы ад удзелу ва Усходнім пакце прывяла да таго, што гэты дагавор так і не быў падпісаны. Шанс умацавання міжнароднай бяспекі ў рэгіёне, які ўключаў і беларускія землі, не быў рэалізаваны.

Палітыка, якую праводзіў Ю. Пілсудскі падавалася як палітыка “раўнавагі” паміж Масквой і Берлінам. Мэта названай палітыкі заключалася ў тым, каб ператварыць Польшчу ў рэгіянальнага лідара “міжмор’я”. Вырашэнне гэтай задачы было немагчыма без захавання польскага кантроля над тэрыторыяй “усходніх крэсаў”.

Будучыня Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны выклікала занепакоенасць Польшчы ў сувязі з уступленнем СССР у Лігу Нацый. Статут гэтай арганізацыі дазваляў ставіць пытанне аб мірным пераглядзе граніц і аб абароне правоў нацыянальных меншасцей. Тэарэтычна СССР мог выкарыстаць гэтыя магчымасці ў дачыненні да ўсходніх ваяводстваў Польшчы.

13 верасня 1934 г. Ю. Бек заявіў у Жэневе аб адмове Польшчы выконваць Малы Версальскі дагавор. Уступленне СССР у Лігу Нацый паскорыла гэты крок польскай дыпламатыі. Палякі апасаліся, што цяпер савецкі ўрад паспрабуе выкарыстоўваць прадугледжанае дагаворам права Савета Лігі Нацый кантраляваць палітыку Польшчы ў дачыненні нацыянальных меншасцей для пастаноўкі пытання аб правах беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы. Савецкі Саюз не выказаў ніякага незадавальнення польскай акцыяй, а М. Літвінаў заявіў паслу Ю. Лукасевічу, што СССР не збіраецца ў Лізе Нацый уздымаць пытанне аб правах нацыянальных меншасцей у Польшчы.

У барацьбе за дамінаванне ў рэгіёне “міжмор’я” польская дыпламатыя важную ролю адводзіла балтыйскім краінам. Польскія планы па ўмацаванні ўплыву ў Прыбалтыцы сутыкаліся з істотнай перашкодай у выглядзе Віленскага пытання. Паміж Польшчай і Літвой цалкам адсутнічалі якія б то не было адносіны ва ўсіх сферах. У сакавіку 1938 г. на польска-літоўскай мяжы адбыўся інцыдэнт, які палякі паспрабавалі выкарыстаць, каб прымусіць Літву аднавіць міждзяржаўныя адносіны. 17 сакавіка Польшча накіравала Літве ўльтыматум, у якім патрабавала аднавіць дыпламатычныя адносіны да 31 сакавіка. На граніцы палякі ажыццявілі ваенную дэманстрацыю.

У гэтым канфлікце СССР выступіў на баку Літвы. Віленскі карыдор у руках Польшчы быў для СССР бар’ерам, які аддзяляў яго ад Германіі.

Савецкае кіраўніцтва лічыла за лепшае, каб ён быў у руках Літвы, з якой у Масквы былі дастаткова добрыя адносіны і якая служыла інструментам савецкай палітыкі ў Прыбалтыцы. Таму савецкі ўрад папярэдзіў Польшчу, што не дапусціць абмежавання суверэнітэту Літвы. Літоўскі ўрад прыняў польскі ўльтыматум. Характэрна, што на працягу ўсяго міжваеннага часу пры абмеркаванні віленскага патання ні адна за краін, якія ў гэтым абмеркаванні ўдзельнічалі не прыгадвала беларускіх інтарэсаў у Вільні. А гэты горад у той час выконваў ролю беларускага культурнага і палітычнага цэнтра на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

Следам за Літоўскім крызісам Еўропа сутыкнулася з Судзецкім крызісам. Пазіцыя Польшчы ў Судзецкім крызісе вызначалася яе барацьбой за стварэнне блока “міжмор’я” і дасягненне статуса дамінуючай дзяржавы ў гэтым рэгіёне. Рашаючымі ўчасткамі гэтай барацьбы, як адзначае Р. Р. Лазько, былі флангі: прыбалтыйскі і паўднёвы. Злучаліся яны паміж сабой праз тэрыторыю Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. На поўдні граніца Польшчы з Румыніяй, адзіным саюзнікам ва Усходняй Еўропе, была вузкай. Польскія правячыя колы лічылі неабходным для ўмацавання паўднёвага фланга блока “міжмор’я” атрымаць агульную граніцу з Венгрыяй за кошт Чэхаславакіі.

З пачаткам Судзецкага крызіса СССР выступіў у падтрымку Чэхаславакіі. Аднак рэальна савецкая дапамога Чэхаславакіі магла быць аказана толькі ў тым выпадку, калі б Польшча ці Румынія дазволілі Чырвонай Арміі прайсці праз іх тэрыторыю. Менавіта “крэсы ўсходнія” маглі стаць тэрыторыяй, праз якую савецкія войскі прайшлі б на дапамогу Чэхаславакіі. Польшча, зыходзячы са сваіх інтарэсаў у “міжмор’і”, не магла пагадзіцца на праход Чырвонай Арміі па сваёй тэрыторыі. Акрамя таго, правячыя колы Польшчы апасаліся, што ўступленне савецкіх войскаў на тэрыторыю Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны прывядзе да адпадзення гэтых тэрыторый ад Польшчы. Да таго ж польская палітыка гурнтавалася на пастулаце аб недапушчальнасці актыўнай ролі СССР у вырашэнні цэнтральна-еўрапейскіх спраў. Сваёй кульмінацыі Судзецкі крызіс дасягнуў у верасні 1938 г. Калі стала відавочна, што Польшча прытэндуе на Цешын, СССР пагражаў ёй разрывам пакта 1932 г. аб ненападзенні. На прыгранічных з Польшчай тэрыторыях адбывалася канцэнтрацыя войскаў для магчымага паходу на дапамогу Чэхаславакіі. Праўда, яна ў большай ступені закранула Кіеўскую ваенную акругу, чым Заходнюю. Тым не менш, польскае консульства ў Мінску ўжо 24 верасня адзначала правядзенне значных мабілізацыйных мерапрыемстваў на тэрыторыі БССР, у тым ліку і рух вайсковых часцей у бок граніцы. Але ацэньвала гэтыя мерапрыемствы толькі як дэманстрацыю, а не падрыхтоўку да рэальных ваенных дзеянняў.

Тэма 2.5 Ваенна-палітычныя падзеі ва Усходняй Еўропе ў 1939 г. і лёс Беларусі.

План

1. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў 1939 г. і Польшча.
2. Пакт Рыбентропа – Молатава і лёс Беларусі.
3. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь.
4. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граніцы.
5. Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР: міжнародны аспект.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1973. – Т. 7. – 508 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Лазько, Р. Р. Перад патопам: еўрапейская палітыка Польшчы (1932–1939). / Р. Р. Лазько. – Мінск: БДУ, 2000. – 355 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская навука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

1. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў 1939 г. і Польшча. Рэзкае ўзмацненне пазіцый Германіі ў Цэнтральнай Еўропе прымусала Польшчу паклапаціцца пра сваю бяспеку, у тым ліку і праз паляпшэнне адносін з СССР. Яшчэ адна прычына, якая штурхала Польшчу да збліжэння з СССР – пазбегуць супрацьдзеяння з яго боку пры рэалізацыі праекта “міжмор’я”. 21 кастрычніка адбылася гутарка намесніка наркама замежных спраў В. Пацёмкіна з польскім паслом у Маскве В. Гжыбоўскім, у час якой польскі дыпламат выказаўся за паляпшэнне адносін паміж дзвюма краінамі. У лістападзе 1938 г. Германія адкрыта запатрабавала ад Польшчы вырашэння пытання аб Данцыгскім карыдоры. Тым самым былі разбураны спадзяванні палякаў на захаванне добрых адносін з Германіяй на працяглы час. Гэта штурхнула Варшаву да паляпшэння адносін з СССР. Названая тэндэнцыя знайшла адлюстраванне ў сумесным камюніке дзвюх краін 27 лістапада 1938 г., у якім заяўлялася аб іх намеры вырашыць існуючыя спрэчныя пытанні. 7 лютага 1939 г. нарэшце завяршыліся савецка-польскія гандлёвыя перамовы і адбылося падпісанне адпаведнага дагавора.

Усё ж курс на паляпшэнне адносін з СССР у польскай палітыцы не быў трывалым. Яшчэ 30 мая 1939 г. Ю. Бэк у гутарцы са сваім намеснікам выказаў спадзяванне на магчымасць перамоў з Германіяй. У польскай

палітычнай эліце курс на збліжэнне з СССР не меў шырокай падтрымкі. Было шырока распаўсюджана меркаванне, што СССР перажывае ўнутраны крызіс, адлюстраваннем чаго з'яўляюцца масавыя рэпрэсіі. Слабеюць і міжнародныя пазіцыі Савецкага Саюза, аб чым сведчыць незапрашэнне яго на Мюнхенскую канферэнцыю. Таму сярод польскіх палітыкаў шырокае распаўсюджанне атрымала меркаванне, што вартасць СССР як саюзніка невялікая. Пры гэтым адзначалася, што Савецкі Саюз не адмовіўся ад ідэі сусветнай рэвалюцыі.

Рост германскай пагрозы прывёў вясной 1939 г. да пачатку перамоў паміж СССР, Вялікабрытаніяй і Францыяй аб стварэнні сістэмы калектыўнай бяспекі. У ходзе перамоў выявілася вялікае значэнне пазіцыі Польшчы для рэалізацыі ідэі калектыўнай бяспекі. Паколькі СССР не меў агульнай граніцы з Германіяй, Чырвоная Армія, каб уступіць у супрацьстаянне з германскай арміяй, павінна была прайсці праз тэрыторыю Польшчы. Для гэтага патрэбна была згода польскага ўрада. У час савецка-франка-брытанскіх перамоў у жніўні 1939 г. іх удзельнікі звярнуліся з адпаведным запытам да польскага ўрада. Адказ быў адмоўны. Польскія ўлады апасаліся, што ўступленне Чырвонай Арміі на тэрыторыю Польшчы ва ўмовах вайны з Германіяй прывядзе да адарвання ад яе Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, а, магчыма, і да саветызацыі Польшчы. Спрацаваў і недавер Польшчы да СССР як эфектыўнага саюзніка. Апасенні польскага ўрада адносна страты тэрыторыі на ўсходзе былі небезпадстаўныя. Кіраўніцтва СССР звязвала рэалізацыю ідэі калектыўнай бяспекі з аднаўленнем геапалітычных пазіцый Савецкага Саюза ва Усходняй Еўропе, што, у прыватнасці, прадугледжвала ўключэнне ў склад СССР Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны.

2. Пакт Рыбентропа – Молатава і лёс Беларусі. У ходзе перамоў СССР з Вялікабрытаніяй і Францыяй высветлілася, што заходнія краіны не праяўляюць схільнасці пайсці на задавальненне савецкіх геапалітычных патрабаванняў. Да таго ж, Польшча заняла адмоўную пазіцыю адносна ўступлення Чырвонай Арміі на яе тэрыторыю. Дадзеныя абставіны пакідалі не шмат шансаў на дасягненне пагаднення на савецка-франка-брытанскіх перамовах. У той жа час з вясны 1939 г. Германія дэманстравала гатоўнасць да нармалізацыі адносін з Савецкім Саюзам. Савецкае кіраўніцтва са свайго боку, улічваючы складанасці ў перамовах з Захадам, схіляецца да пагаднення з Германіяй. А. Гітлер лічыў пагадненне з СССР важнейшай перадумовай для пачатку вайны з Польшчай. Дзеля яго дасягнення ён гатоў быў ісці Савецкаму Саюзу на вялікія саступкі ў плане тэрытарыяльных змен ва Усходняй Еўропе. На перамовах з Германіяй Масква на першы план як раз і высоўвала план тэрытарыяльнай перабудовы Усходняй Еўропы, які павінен быў знайсці адлюстраванне ў сакрэтных пратаколах.

У польскіх правячых колах з недаверм паставіліся да інфармацыі аб магчымым савецка-германскім пагадненні. Быў распаўсюджаны пункт гледжання, што гэтыя чуткі мелі на мэце прымусіць Польшчу пайсці на саступкі адносна пропуску Чырвонай Арміі праз сваю тэрыторыю.

23 жніўня 1939 г. савецка-германскі дагавор аб ненападзе быў падпісаны. Яго асаблівасцю было тое, што ў пагадненні фіксаваўся абсалютны нейтралітэт. Гэта значыць, што ўдзельнік дагавора заставаўся нейтральным і ў тым выпадку, калі другі ўдзельнік выступаў у ролі агрэсара. Для Гітлера гэта было вельмі важна ў сувязі з падрыхтоўкай нападу на Польшчу.

Важнейшай складовай часткай пагаднення былі сакрэтныя пратаколы. У адпаведнасці з імі была ўсталявана лінія размежавання інтарэсаў паміж Германіяй і Савецкім Саюзам ва Усходняй Еўропе. Гэтая лінія ўключала ў савецкую сферу інтарэсаў Фінляндыю, Эстонію, Латвію, польскую тэрыторыю да Нарава, Віслы і Сана. Тым самым было вызначана, што тэрыторыя Заходняй Беларусі павінна ўвайсці ў склад СССР.

1 верасня 1939 г. Германія напала на Польшчу. Пасля падпісання пакта Рыбентропа – Молатава Гітлер не апасаўся ўмяшання СССР у польска-германскі канфлікт супраць Германіі. Германскія войскі хутка рухаліся наперад па тэрыторыі Польшчы і ў сярэдзіне верасня выйшлі на тэрыторыю Заходняй Беларусі. Тым самым германская армія значна перайшла лінію, устаноўленую сакрэтным пратаколам. 14 верасня разгарэліся баі за Брэсцкую крэпасць, якую польскія войскі ўтрымлівалі некалькі дзён. Затым немцы занялі Кобрын. Калі 17 верасня Чырвоная Армія перайшла граніцу Польшчы, германскае камандаванне аддало загад сваім войскам спыніцца на лініі Брэст – Беласток, якую яны на той момант ужо перайшлі.

3. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. 3 верасня 1939 г. адбылося ўручэнне вяршыцельных граматаў савецкім паслом у Берліне А. Шкварцавым Гітлеру. Савецкі і германскі бакі заверылі, што выканаюць абавязальствы, якія ўзялі на сябе ў адпаведнасці з дагаворам аб ненападзенні. На германскі запыт аб намерах СССР у адносінах да Польшчы наркам замежных спраў В. Молатаў 5 верасня адказаў, што савецкаму ўраду ў падыходзячы момант дзевяццятры прыняць канкрэтныя дзеянні ў дачыненні да Польшчы. СССР адмовіў Польшчы ў пастаўках і транзіце праз сваю тэрыторыю ваенных матэрыялаў, спаслаўшыся на пагрозу быць уцягнутым у вайну. Германія падштурхоўвала СССР, каб ён як мага хучэй пачаў ваенныя дзеянні супраць Польшчы. 9 верасня В. Молатаў адказаў паслу Шуленбургу, што СССР пачне ваенныя дзеянні на працягу бліжэйшых дзён.

У ходзе пачаўшайся скрытай мабілізацыі Чырвонай Арміі 11 верасня на базе Беларускай асобай ваеннай акругі быў створаны Беларуска фронт. У складзе фронту былі створаны 4 апэратыўная групы НКВС па 40–55 чалавек, кожнай з якіх прыдаваўся батальён пагранічных войскаў. Іх задача заключалася ў арганізацыі часовай улады на тэрыторыі Заходняй Беларусі і “падаўленні контррэвалюцыйнай дзейнасці”. 17 верасня войскі Беларускага фронту пачалі наступленне на тэрыторыю Заходняй Беларусі. У гэты ж дзень раніцай польскаму паслу ў Маскве была ўрачана нота, у якой заяўлялася, што “Польская дзяржава і яе ўрад фактычна перасталі існаваць. Тым самым спынілі сваё дзеянне дагаворы, заключаныя паміж СССР і Польшчай”.

Колькі-небудзь значных сіл на тэрыторыі Заходняй Беларусі, каб супрацьстаяць Чырвонай Арміі, у Польшчы не было. Пасля некаторых ваганняў позна вечарам 17 верасня польскае камандаванне аддало загад сваім войскам не аказваць супраціўлення Чырвонай Арміі. Польскія часці павінны былі адыходзіць на тэрыторыю Румыніі і Венгрыі. Тым не менш, у раёнах Вільні і Гродна адбыліся значныя баі. 20 верасня ў раёне Пружан савецкія войскі ўступілі ў кантакт з германскімі.

Асноўная маса насельніцтва Заходняй Беларусі дружалюбна сустракала Чырвоную Армію. Палітупраўленне Беларускага фронту дакладвала ў Маскву, што першапачаткова сяляне баяліся за сваю ўласнасць. Але калі ўбачылі, што Чырвоная Армія клапаціцца пра іх маёмасць, сталі масамі выходзіць насустрач савецкім войскам. У населеных пунктах, якія займаліся Чырвонай Арміяй, адбываліся мітэнгі, на якіх мясцовае насельніцтва вітала чырвонаармейцаў як сваіх вызваліцеляў. Пры чым, па сведчанню ўдзельнікаў падзей, гэта былі шчырыя выказванні. Праўда, у савецкіх данясеннях адзначаецца, што такія добразычлівыя адносіны да Чырвонай Арміі былі характэрны для рабочых і сялян, няпольскай часткі насельніцтва.

4. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граніцы. З 20 верасня паміж СССР і Германіяй пачынаюцца кансультацыі аб усталяванні дэмаркацыйнай лініі на тэрыторыі Польшчы. СССР пагаджаўся перадаць Германіі Сувалкі ў абмен на тэрыторыі па р. Сан. 23 верасня Рыбентроп звярнуўся да савецкага ўрада з прапановай пачаць перамовы аб усталяванні новай лініі размежавання сфераў уплыву. СССР пагаджаўся на прыезд германскага міністра ў Маскву для адпаведных перамоў і ваказаў папярэдняе пажаданне, каб Літва перайшла ў савецкую сферу уплыву. Рыбентроп прыбыў у Маскву 27 верасня. На перамовах Сталін прапанаваў правесці лінію падзелу сфераў уплыву па этнічнай мяжы Польшчы. Гэта азначала, што Германія ў параўнанні з сакрэтнымі пратаколамі ад 23 жніўня павінна саступіць СССР Літву, а атрымаць польскія тэрыторыі паміж Віслай і Бугам і Сувалкі. Дадзены падзел быў замацаваны ў Дагаворы аб дружбе і граніцы і сакрэтных пратаколах да яго, які СССР і Германія датавалі 28 верасня. Згодна яму практычна ўсе беларускія этнічныя землі пераходзілі пад кантроль СССР. Па дагавору бакі павінны былі заняцца дзяржаўнай перабудовай падпарадкаваных тэрыторый. Сакрэтны пратакол, які прыкладаўся да дагавора, прадугледжваў перасяленне немцаў з савецкай зоны інтарэсаў у германскую, а беларусаў і ўкраінцаў – з германскай у савецкую.

5. Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР: міжнародны аспект. 1 кастрычніка палітбюро ЦК УКП(б) прыняло рашэнне аб саветызацыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Было вырашана сабраць Беларускае народнае схода ў Беластоку. Ён павінен быў вырашыць пытанні аб характары ўлады і далучэнні Заходняй Беларусі да БССР. На выбарах у Беларускае народнае схода больш за 90 % выбаршчыкаў падтрымалі афіцыйна выстаўленых кандыдатаў. Па сутнасці, выбары паказалі, што насельніцтва Заходняй Беларусі падтрымлівае ідэю далучэння гэтай тэрыторыі да БССР і усталявання тут савецкай улады. Абраны 22 кастрычніка народнае схода

Заходняй Беларусі на сваім з'ездзе 27–29 кастрычніка абвясціў савецкую ўладу і звярнуўся з просьбай аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза. 1–2 лістапада на сваёй сесіі Вярхоўны Савет СССР задаволіў гэтую просьбу. Такім чынам, ў час ваенна-палітычных падзей восені 1939 г. адбылося аб'яднанне практычна ўсіх этнічных беларускіх зямель у складзе БССР. Гэта мела важнае значэнне для далейшага развіцця беларускай дзяржаўнасці.

Пасля ўсталявання новага размежавання сфераў уплыву паміж СССР і Германіяй савецкае кіраўніцтва распачало працэс падначалення прыбалтыйскіх дзяржаў. У той момант гэтыя краіны не маглі разлічваць на дапамогу ад вялікіх дзяржаў у справе захавання сваёй незалежнасці і вымушаны былі саступаць савецкім патрабаванням. 10 кастрычніка 1939 г. СССР і Літва падпісалі дагавор аб перадачы Літве Віленскай вобласці і аб узаемадапамозе паміж дзвюма краінамі. Як бачым, гэтыя два пытанні вырашаліся ў цеснай узаемасувязі, і перадача Вільні выглядала як сваеасаблівая плата з боку савецкага кіраўніцтва за згоду Літвы пайсці на саюз з СССР. Пры гэтым для сталінскага ўрада пытанне прыналежнасці Вільні не было прынцыпова важным, бо ў хуткай перспектыве павінна была адбыцца саветызацыя Літвы і яе ўключэнне ў склад СССР. Для беларускага народа ўваходжанне Вільні ў склад Літоўскай рэспублікі азначала страту важнейшага культурнага і палітычнага цэнтра.

Першая хваля перасялення насельніцтва на тэрыторыю Беларусі восенню 1939 г. была звязана з бежанствам з тэрыторыі Польшчы ва ўмовах германскага наступлення. Людзі, ратуючыся ад ваенных дзеянняў, ішлі з цэнтральных раёнаў Польшчы на тэрыторыю Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі. Калі 17 верасня пачаўся паход Чырвонай Арміі, значная частка бежанцаў накіравалася з тэрыторыі Заходняй Беларусі ў Румынію і Літву. Але шмат хто і застаўся. Затым пачалося перасяленне беларусаў на тэрыторыю БССР з тых раёнаў, якія аказаліся пад германскай акупацыяй у адпаведнасці з дагаворам ад 28 верасня. Адначасова ішло перасяленне немцаў на тэрыторыі, якія аказаліся пад кантролем Германіі. Бежанства прывяло да прыкметнага павелічэння насельніцтва і ўзніклі пэўныя праблемы з размяшчэннем перасяленцаў, забеспячэннем іх харчовымі і прамысловымі таварамі. Значная частка бежанцаў была прымушана пераселена ў аддаленыя раёны СССР. Па дадзеных, якія прыводзяцца ў даследаваннях Д. Талочкі, колькасці такіх перасяленцаў складала 76–78 тыс.

Адразу ж пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР савецкія рэпрэсіўныя органы разгарнулі барацьбу з тымі сацыяльнымі групамі, якія лічыліся патэнцыяльна небяспечнымі для савецкай улады. У гэтую катэгорыю патрапілі асаднікі, ляснічыя, былыя чыны польскай паліцыі, чыноўнікі, афіцэры. Ажыццяўлялася масавае высяленне гэтых катэгорый насельніцтва.

Ужо ў 20-х чыслах верасня ў данясеннях савецкіх ваенных структур адзначаюцца крокі польскі “афіцэраў і памешчыкаў” па стварэнню партызанскіх атрадаў, падпольных груп на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

Ідэалагічным абгрунтаваннем з'яўлення польскага падпольнага руху ў Заходняй Беларусі стала канцэпцыя “двух ворагаў”: Германія вораг № 1, СССР – вораг № 2, які нанёс удар Польшчы ў спіну. Ставілася задача адраджэння Польшчы ў межах на 1 верасня 1939 г.

Савецкім кіраўніцтвам польскі падпольны рух у Заходняй Беларусі ўспрымаўся не столькі як нацыянальны, колькі як сацыяльны, як выступленне прадстаўнікоў эксплуатацыйных класаў супраць устанавлення савецкай улады. З дапамогай масавых рэпрэсій, прымянення прынцыпу калектыўнай адказнасці да пачатку Вялікай Айчыннай вайны савецкім сілавым органам удалося амаль цалкам разграміць польскае супраціўленне.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ